

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ TƏHSİL
NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ
SOSİAL ELMLƏR VƏ PSİXOLOGİYA
FAKÜLTƏSİ**

**Bakı Dövlət Universitetinin
90 illiyinə həsr olunur**

**XXI əsr – mülahizələr və
düşüncələr**

**GƏNC TƏDQIQATÇILARIN ELMİ-PRAKTİK
KONFRANSININ
materialları**

Bakı - 2009

PSİXOLOGİYA VƏ PEDAQOGİKA

**Deviant davranışın xüsusiyyətləri
və tədqiqi istiqamətləri**

Namazova Aida ,magistrant

Bəşəriyyətin həm ümummilli, həm də planetar miqyasda min illər boyu qoruduğu, saxladığı əxlaqi, mədəni dəyərlər, meyillər, adət-ənənələr cəmiyyətdə çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tarixən həyatımızda hər kəs tərəfindən qəbul edilən davranış qaydaları və normaları mövcud olmuşdur. Lakin elə insanlar vardır ki, onlar tez-tez uzun müddət ərzində formalaşmış, həkk olunmuş hərəkət və davranış sistemini pozaraq, ondan uzaqlaşır. Sağlam psixika, mədəniyyət, əxlaq, hüquq normaları kimi təsnif etdiyimiz bu normaların pozulmalarına əsaslanan davranış deviant davranış adlanır.

Şəxsiyyətin deviant davranışı haqqında müasir biliklər bizə şəxsiyyətin mürəkkəb sosial davranış forması ilə məşğul olmağımızı çatdırır. Təəssüf ki, deviant davranışın vahid nəzəriyyəsi mövcud deyil. Bu amil haqqında geniş biliklər digər elm sahələrində də geniş mövcuddur: tibbdə, biologiyada, psixologiyada, sosialologiyada və hüquq elmində. Bir sıra elm sahələrində isə deviant davranış öyrənmə xüsusi bölmələr ayrılmışdır.

Deviant davranış psixi fenomenlər arasında özünəməxsus mövqeyə malikdir. Deviant davranış şəxsiyyətin sosial-psixoloji statusunu «sosializasiya dezadaptasiya-izolyasiya» nöqtəyi nəzərindən ifadə edir. Məlumdur ki, ədəbiyyatda deviant davranış anlayışı «normadan yayıman anlayışı» ilə sinonim kimi işlədilir.

Deviant davranış cəmiyyətdə rəsmi cəhətdən mövcud olan və formalaşan normalara uyğun olmayan insanın

davranış formasıdır. Bu anlayışın izahı müəyyən əlamətlərin üzə çıxmasına şərait yaradır. Məqsədyönlü olaraq şəxsiyyətin deviant davranışının elə özünəməxsus xüsusiyyətlərini ayırmaq lazımdır ki, onlar bu fenomeni digərlərindən fərqləndirməyə imkan verir. Deviant davranışın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o müxtəlif sosial dezadaptasiya vəziyyətləri ilə müşayiət olunur. Bu davranış forması mütləq şəkildə insanı xəstəliyə və ölümə gətirib çıxartmır, ancaq qanunauyğun olaraq, sosial dezadaptasiya vəziyyətini meydana çıxarır və gücləndirir. Dezadaptasiya vəziyyəti öz növbəsində müstəqil şəkildə deviant davranışın səbəbi ola bilər.

Deviant davranışı sərtəndirən aşağıdakı amilləri fərqləndirmək mümkündür:

1) Sosial amillər: Evdə və məktəbdən kənar şəraitdə uşağa həmyaşıdlar quruplarının (qeyri – formal), küçənin, sosiumun göstərdiyi xoşagəlməz təsirlər sistemi.

2) Pedaqoji psixoloji amillər: U.aqların ailə tərbiyəsində yol verilən qüsurlar və səhvlər, təlim-tərbiyə müəssisələrində uşaq yeniyetmə, və gənclərin tərbiyəsində meydana gələn boşluqlar bu qəbildəndir.

3) Fərdi psixoloji faktorlar: Cəmiyyətdə zidd və qeyri-sosial davranışa təkan verən ilkin təbii psixoloji göstəricilər, əksi sərvət meyilləri davranışın özünü-tənzim mexanizmləri, fərdin sosial normalara neqativ münasibətini inkişaf etdirən psixoloji xüsusiyyətlər

Hüquqazidd davranışın tədqiqi maraqlı doğuran və çox istiqamətli bir sahədir . Qeyd olunan davranış izah edən aşağıdakı nəzəriyyələr diqqəti cəlb edir. Bu nəzəriyyələr hüquqazidd davranışının bəzi psixoloji mexanizmləri ,müxtəlif formaları və .s xüsusiyyətlərini daha geniş şərh edir.

Deviant davranış haqqında müxtəlif konsepsiyalar arasında banisi Z. Freyd olan psixanalitik meyilli tədqiqatlar xüsusi yer tutur. Psixozanalizdə pozuntuların əsas mənbəyi “O” – nun strukturunu təşkil edən şüursuz meyillərlə “Mən” və

“Fövqə – Mən” – dən çıxış edən məhdudiyyətlər arasındakı daimi konflikt hesab olunur. Şəxsiyyətin normal inkişafı şüur və şüursuzluq sahələrini balanslaşdıran optimal müdafiə mexanizmlərinin yaranmasını nəzərdə tutur. Freyd həm də təklif etmişdir ki, libido istənilən yaradıcılıq fəaliyyətində çıxış axtarır; insan özünü-təsdiq etmə və azadlığa can atır. Lakin azadlıq mədəniyyətin inkişafıyla birgə məhdudlaşır. Libidonun sıxışdırılıb çıxarılması, boğulması seksual enerjinin sublimasiyasına, davranışın sadizm və cinayətə qədər dəyişməsinə gətirib çıxarır.

Neofreydistlər deviant davranışın təbiətini digər davranış pozuntularıyla – nevrozlar, psixasteniyalar, seksual pozuntular, sayıqlama halları, şəxsiyyətin sosial dezadaptasiyasının müxtəlif formalarıyla – yanaşı olaraq nəzərdən keçirirlər. Xüsusi diqqət psixanalitik işlərdə zorakılıq cinayətinin ilk səbəbi hesab olunan aqressivliyin təbiətinə verilir. Anadangəlmə dərk olunmayan meyillər aqressiv enerjini oyadır: Freyddə bu libidodur; Adlerdə hakimiyyətə, digərləri üzərində üstünlüyə meyl; E. Frommda ölümə, əzab çəkməyə mazoxistik meyl; V. Şutsda yaxın ətraf tərəfdən bəyənilmə və tərəfdaş olmama. Lakin sonrakı tədqiqatlar göstərdi ki, deviant davranışın mahiyyətini yalnız psixoloji amillərin təhlili əsasında aydınlaşdırmaq olmaz.

Bihevizm və neobihevizmin nümayəndələri B. Skinner, E. Torndayk, D. Uotson sübut edirlər ki, ətraf mühit insanın davranışını tamamilə təyin edir: öyrənmə vasitəsilə insan təcrübə əldə edir, davranışın nəticəsi onun təkrarlanma ehtimalını müəyyən edir. Buna müvafiq olaraq, xarici möhkəmlənmələr həm lider, həm də deviant davranışlı insanın davranışının şəklini dəyişir. Lakin həyat tərzinin proqramlaşdırılması haqqında elm iflasa uğradı. Belə ki, o, şəxsiyyətin özünüdərk və özünüinkişafıyla konfliktə girmişdir.

Humanistik yanaşma davranışdakı pozuntuları uşağın öz hissləriylə uyğunluğu itirməsinin nəticəsi kimi nəzərdən

keçirir və mövcud tərbiyə şəraitində özünü təsdiqləmə və məna tapmağın mümkün olmamasıyla əlaqələndirilir. Bu yanaşma belə hesab edir ki, aqressiya sosiallaşma prosesinin təhrif olunmasının, xüsusən də, valideynlərin cəzalardan sui – istifadə etməsinin, uşaqlara qarşı qəddar münasibətin nəticəsidir.

Nəzərdən keçirdiyimiz deviant davranış amili daha geniş və maraqlıdır.

Yeniyyətlərdə asosial davranış problemi Əliyeva Sara, maqistrant

İstənilən sosial cəmiyyətdə bu cəmiyyətə məxsus olan sosial normalar mövcuddur, yəni hər bir cəmiyyətin özünəməxsus yaşayış qaydaları vardır. Bu qaydalara riayət edilməməsi və ya xüsusən onların pozulması sosial pozuntu və ya asosial davranış adlanır. Bu problem hal-hazırda da mövcuddur və aktualdır. Asosial davranış istənilən sosial cəmiyyətin ən vacib problemlərindən biri hesab olunur. İnsan cəmiyyətində o həmişə mövcud olmuş, var və olacaqdır. Və nə qədər biz onunla mübarizə aparsaq da, onu aradan qaldırmağa çalışsaq da, yaşadığı cəmiyyətdə qəbul olunmuş qaydalara uyğun olaraq yaşamaq istəməyən insanlar həmişə olacaqdır.

Lakin müxtəlif sosial cəmiyyətlər bir-birindən sosial pozuntu dərəcəsinə görə fərqlənirlər. Məsələn, müxtəlif cəmiyyətlərdə asosial davranış anlayışı müxtəlif mənaya malik ola bilər, sosial normalar fərqli ola bilər. Sosial normalar öz əksini qanunlarda, adət və ənənələrdə və s. tapır.

Yeniyyətlərdə asosial davranış problemi son dövrlərdə tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə ki, istər güzəran psixologiyasında, istərsə də elmi-psixoloji araşdırmalarda həmin problemin müxtəlif cəhətləri barədə ayrı-ayrı fikir və mülahizələr olsa da, onlar heç də müasir dövrdə problemin mahiyyətini tamamilə açmağa imkan vermir. Çünki

insanlarda, xüsusən də yeniyyətlərdə asosial davranışın təzahürləri müxtəlif tarixi şəraitlərdə eyni şəkildə, eyni intensivlikdə, eyni çalarlarda özünü biruzə vermir. Ona görə də bu və ya digər yaş dövrlərində asosial davranışı şərtləndirən başlıca amillər və onun təzahürləri bir-birindən fərqlənir. Bu, bir sıra mühüm daxili və xarici amillər sisteminin təsirinə asılı olur. Həmin amillər içərisində sosial-iqtisadi, psixoloji, etnik-psixoloji, fərdi-psixoloji amillər, eləcə də şəxsiyyətlərarası münasibətlər amili və s. mühüm yer tutur. Asosial davranışa təsir edən həmin mühüm amillər kompleksini nəzərdən keçirərkən maddi-iqtisadi və ictimai-tarixi şərait amili ilə yanaşı fərdin yaş xüsusiyyətləri amili də ön plana keçir. Eləcə də həmin amillərlə yanaşı respublikamızın ərazisinin 20 faizindən çoxunun zəbt edilməsi, bir milyondan çox qaçqın və köçkünlərin yaşayışı bir çox yeniyyətlərdə asosial davranışın məzmun və istiqaməti ilə yanaşı onun intensivlik dərəcəsinə də ciddi təsir göstərmişdir.

Son illərdə yeniyyətlərdə davranış pozuntuları son dərəcə aktual problemə çevrilmişdir. Onların bəzi patoloji hal alan formaları, bizim dövrdə müşahidə olunan sürətli fiziki inkişaf və cinsi yetkinliklə şərtlənir. Müasir sosial həyat yarım əsr bundan qabaqkına nisbətən yeniyyətlərin sinir sistemində başqa cür təsir göstərir.

Qrup normalarından, rol tələblərindən kənara çıxan davranış onun yaranma səbəbləri nöqtəyi – nəzərindən də böyük maraq doğurur. Asosial davranışın öyrənilmə tarixi bu səbəblərin aydınlaşdırılması cəhətdən tamamilə fərqli və müxtəlif tendensiyalarla zəngindir. Bir qrup tədqiqatçılar ekzogen amillərin vacibliyini, digərləri isə, əksinə endogen amillərin üstünlüyünü qeyd edirdilər. Bununla bağlı demək olar ki, yüz il davam edən mübahisələr belə bir fikrə gətirib çıxarmışlar ki, bir qayda olaraq, şəxsiyyətin davranışı həm endogen, həm də ekzogen amillərin ahəngi ilə şərtlənmişdir.

Yeniyetməlik dövründə xarakterin aksentuasiyası Əliyeva Sara, maqistrant

Müxtəlif sosial, siyasi, iqtisadi amillər cəmiyyətdə müəyyən kütləvi psixoloji qeyri – stabil vəziyyətə gətirib çıxarır, sosial gərginlik yaradır. Bununla da stressli situasiaları daha da artırır. Bu isə insanlarda müəyyən xarakter əlamətlərinin kəskinləşməsi ilə nəticələnir. Yeniyetməlik yaş dövrü bu cür stressli situasialarda daha tez təsir altına düşən, daha zəif olur. Bu dövrü müəlliflərin çoxu “ikinci doğuluş” kimi təyin edirlər. Həyata daxil olmağa hazır olan şəxsiyyətin doğulması. Konfliktlərin çoxu bu yaş mərhələsinə aid edilir. Yeniyetməlik dövrü böhranlar dövrüdür. Bu yaş dövründə qlobal sayda məsələlər həll olunur: identiklik böhranı (depressiya və suitsidal davranışa meyli), nüfuz böhranı (edip kompleksi – ataya qarşı çıxma), seksual böhran, tənhalıq, yeni sosial normalar qəbul etmək qorxusu, hormonal dissonans. Əsasında neyroendokrin sistemin dəyişilməsi duran bu inkaşaf mərhələsindəki böhran xüsusi kəskinlik və sürəklilik ilə seçilir. 90% yeniyetmələr müəyyən xarakter aksentuasiyası tipinə malikdirlər. Məhz ona görə də yeniyetməlik dövründə bu cür halın tədqiqi indiki dövrdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bütün psixologiya tarixi boyunca dəfələrlə xarakter tipologiyasının qurulması cəhdləri edilmişdir. Onlardan ən erkən və nisbətən məşhuru hələ XX əsrin əvvəllərində alman psixiatri və psixoloqu E. Kreçmer və V. M. Bexterev tərəfdən təklif olunmuş tipologiyadır. Bir qədər sonra psixoloqlar P. B. Qannuşkin, M. Framer, O. V. Kerbikov, U. Şeldon, daha sonralar isə E. Fromm, K. Leonqard, Q. K. Uşakov, A. Y. Liçko analoji cəhdlər etmişlər.

Xarakterin formalaşması mərhələsində onun tipoloji xüsusiyyətləri hələ həyat təcrübəsi ilə səlişləşdirilməmiş və yatırılmamış vəziyyətdə o qədər aydın şəkildə meydana çıxır

ki, bəzən psixopatiyanı, yəni, xarakter anomaliyalarını xatırladır. Yaşa dolduqca aksentuasiya əlamətləri adətən yumşalır. Bu bizə “keçici yeniyetməlik xarakterinin aksentuasiyası” barədə danışımağa imkan verir.

Xarakterin aksentuasiya tipləri psixopatiyaların tipləri ilə olduqca oxşardır və qismən üst – üstə düşürlər. Xarakterin aksentuasiyası dedikdə, onun ayrı-ayrı əlamətlərinin həddindən artıq güclənməsi nəticəsində daha kəskin surətdə nəzərə çarpması başa düşülür. Psixiatrik müşahidələr göstərir ki, onun əsas tipləri yeniyetməlik yaşında formalaşır. Xarakterin aksentuasiyası isə yeniyetmələrin asosial davranışına çox ciddi təsir göstərir. Məhz buna görə də müasir dövrdə xarakterin aksentuasiyasının yeniyetmələrin asosial davranışına təsiri məsələsinin araşdırılması xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Hələ aksentuasiyanın tədqiqinin ilk dövrlərində onlarla xarakterin patoloji anomaliyaları arasında sərhəddin qoyulması problemi meydana çıxmışdır. V. M. Bexterev (1886) “psixopatiya ilə normal vəziyyət arasındakı keçici halları” qeyd edirdi. P. B. Qannuşkin (1933) bu cür halları “latent psixopatiya”, M. Tramer (1949), O. V. Kerbikov (1961) “psixopatiyadan əvvəlki”, Q. K. Uşakov (1973) “normal xarakterin kənar variantları” adlandırdılar. Bir çəx digər adlar da təklif olunmuşdur. Lakin alman psixoloq və psixiatri, Berlin universitetinin nevroloji klinikasının professoru Karl Leonqardın termini – “xarakterin aksentuasiyası” daha geniş yayılmışdır. Xarakter şəxsiyyətin bazisi hesab olunur, o, əsasən yeniyetməlik dövründə, şəxsiyyət isə bir tam kimi artıq yaşa dolduqca formalaşır. Ona görə də yeniyetməlik dövrü üçün “xarakterin aksentuasiyası” anlayışı daha dəqiq hesab olunur.

İnkluziya, inkluziv təhsil və onun tarixi

Nəsirova G.Ə., maqistrant

Məktəb insanın yalnız bilik aldığı bir məkan deyil-bu məkanda həmin insan həm əqli, həm psixi, həm də sosial baxımdan formalaşır. Bu baxımdan məktəbin uşaqların həyatında oynadığı rol önəmlidir. Məktəbin işinin uğurluluq şərtlərindən biri də düzgün qurulmuş təhsil sistemidir.

Təhsilin məqsədi təhsil alanların müəyyən ictimai statusa malik olmağından və öz sosial əhəmiyyətini təsdiq etməkdən ibarətdir. Amma biliklər əldə etmək, həmin bilikləri təkmilləşdirmək, öz ictimai əhəmiyyətini təsdiq etmək, cəmiyyətdə müəyyən mövqe tutma arzusu heç də hamı üçün reallığa çevrilmir. Belə insanlar arasında sağlamlıq imkanları məhdud olan uşaqlar da vardır. Araşdırdığımız, tədqiq etdiyimiz inkluziya bu uşaqlar üçün müəyyən imkanların açılmasını nəzərdə tutur.

İnkluziya ingilis dilindən tərcümədə “daxil olma”, “qoşulma” deməkdir. İnkluziya sağlamlıq imkanları məhdud olan təhsil alanların öz güclərinə inamlarını artırmağa, həmçinin onları digər uşaqlarla birgə məktəbdə təhsil almağa stimullaşdıran cəhddir. İnkluziya yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların cəhdlərini həyata keçirməyə kömək etmir. Belə uşaqlar sırasına həmçinin müxtəlif mədəniyyətlərə malik, həyat tərzlərinə görə bir-birindən fərqlənən, başqa dillərdən olan, təhsilə müxtəlif maraqları və imkanları olan uşaqları da aid etmək olar. Belə uşaqlara informasiyanın ötürülməsi üsullarında müxtəlif modifikasiya və variantlar lazımdır.

İnkluziv yanaşma uşaqların müxtəlif təhsil tələbatlarını başa düşməyi və təhsil prosesində tam iştirakla, ictimaiyyətin cəlb edilməsi vasitəsilə təhsildə seqreqasiyanın və diskriminasiyanın aradan qaldırılması ilə bu tələbatlara müvafiq xidmətlərin verilməsini tələb edir. İnkluziv təhsil bütün təhsil alanlara böyük həcmdə məktəbəqədər və məktəb həyatında

uşaq baxçası, məktəb və universitet kollektivində iştirak etməyə imkan verir. Bu təhsil sistemi təhsil alanların bərabər hüquqluluğunu, kollektivin bütün işlərində iştirakını stimullaşdırmağa yönəldilmiş resurslara malik olub, təhsil alanlara ünsiyyət üçün lazım olan qabiliyyətlərin inkişafına yönəldilmişdir.

İnkluziya və inteqrasiya anlayışları arasındakı fərqə baxaq. “Bu anlayışlar eynidirlərmi?” sualına cavab kəskin olaraq “Yox”-dur. İnteqrasiya şagirdlərin məktəbin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılması prosesidir. İnkluziyada isə məktəb şagirdlərə, onların təhsil ehtiyaclarına uyğun şəkildə dəstək vermək üçün tədris istiqamətini qurur.

Məhdud imkanları olan uşaqların təlim və təhsil prosesinin tarixi dövrünü üç mərhələyə ayırmaq olar:

- I. XX əsrin əvvəlləri və 60-cı illərin ortaları-“tibbi model” → seqreqasiya.
- II. XX əsrin 60-cı illərinin ortalarından 80-ci illərin ortalarına qədər-“normallaşdırma modeli” →inteqrasiya
- III. XX əsrin 80-ci illərinin ortalarından hazırkı dövrə qədər- “sosial model” → qoşulma

İctimai həyatın humanistləşməyə meyl cəhdi dünya müharibələrindən sonra vəhşiliyə və dəhşətə cavab kimi başlamışdır. Bəşəriyyət bütün dünyaya təsir edəcək bir üsul axtarırdı və bu üsullardan birincisi BMT-nin yaradılması oldu. BMT-nin bu istiqamətdə olan bir neçə hüquqi aktlarını sadalayaq: “İnsan hüquqlarının ümumi bəyannaməsi” (1948), “Uşaq hüquqları bəyannaməsi” (1959), “Uşaq hüquqları barədə konvensiya” (1989), “Uşaqların hüquq və müdafiəsinin təmin edilməsinin ümumdünya bəyannaməsi” (1990), “Əlilliyi olan insanlar üçün bərabər imkanların yaradılmasına dair standart qaydalar” (1993) və nəhayət 1994-cü ildə Salamankada inkluziv təhsilin inkişafı üçün qəbul edilmiş bəyannamə.

Nəzəriyyədə və praktikada real dəyişikliklər 1960-cı ilin ortalarında psixiatrik xəstəxanaları himayəyə alan dövlət müəssisələrinin ləğv edilməsilə başladı. Bu müəssisələrin sakinlərinin dünyadan təcrid edilmələri, inkişafı stimullaşdıran şərtlərin olmamasında, sevginin, qayğının olmaması, çox vaxt qəddar rəftarın mövcudluğunda, insan hüquqlarının kobud surətdə pozulmasında sübut olunurdu. Aydın oldu ki, bağlı şəraitdə insanın qabiliyyətləri ölgünləşir, ünsiyyət dairəsi daralır, özünüqiymətləndirməsi aşağı düşür, tam dəyərli həyata olan yollar həmişəlik bağlanır. Məhz bu vaxtlarda tibbi modelin qanunauyğunluğunda şübhələr yaranmağa başladı. Bu modelə əsasən məhdud imkanları olan insanlara uzunmüddətli müalicə tələb olunurdu və bunun üçün ən yaxşı yer xüsusi müəssisələr idi. Yaranmış vəziyyətə cavab kimi bir çox ölkələrdə ilk növbədə ABŞ, Böyük Britaniya, İsveç və İtaliyada bütün sistemi dəyişmək və bu sistemi daha da insansevər etmək üçün çağırış səsləri yayıldı. Nəticədə qərbdə yetim evləri demək olar ki, yoxdur. Belə ki, İngiltərədə inkişafında yayınma ilə doğulan uşağa malik 90%-dən çox ailələr onları evdə tərbiyə edirlər. Digər uşaqları isə ya övladlığa götürür ya da hami ailələrə verirlər. Böyüklər üçün bir çox ölkələrdə artıq ləğv olunub və ya ləğv olunmaq üzrədir. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf pozuntuları olan uşaqların imkanlarının anlaşılması və onların dəstəklənməsi üçün yeni sistemin təşkilinə XX əsrin ortalarında keçirilən elmi tədqiqatlar böyük təsir etmişdir. Bağlılıq və xüsusi pedoqogika sahəsində olan bu tədqiqatlar intellekt pozuntusu olan uşaqların potensial imkanlarının aşkarlanması və bütün uşaqların potensial imkanlarının aşkarlanması və bütün uşaqların öyrənə bilməyə qadir olması faktının qəbulu ilə bağlıdır.

Ötən əsrin 70-ci illərində Skandinaviyada tibbi modelin əsasında duran təsəvvürlərin alternativini kimi “normallaşdırma” anlayışı meydana çıxdı. Bu anlayış ABŞ və Kanadada qəbul

edilmiş və inkişaf etmişdir. Normallaşdırma modeli aşağıdakı hallara gətirib çıxarırdı:

- münasibətini dəyişmək üçün cəmiyyətə təzyiq göstərmək
- təhsil almaq və öz gücünü səfərbər etmək üçün uşağa təzyiq göstərmək

Tədrisən bu konsepsiya da şübhə doğurmağa başladı. Bu konsepsiya uşağın məktəb və cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməyə hazırlığını güman edirdi. Amma cəmiyyət tez bir zamanda dəyişə bilməzdi. Belə bir şəraitdə isə inteqrasiyanın sosial deyil, fiziki tərkibindən söhbət gedə bilərdi.

Hazırkı dövrdə məhdud imkanları olan insanlara dəstək xidmətinin inkişafı ideoloji olaraq “sosial model”-lə müəyyən olunur. Bu modelə əsasən insan ailənin həyatında iştirak etmək, məktəbdə oxumaq, işləmək üçün hazır olmağa borclu deyil. Diqqət daha çox mühitin onun imkanlarına adaptasiya olunmasına, onun qabiliyyətlərinin inkişafı üçün sosial əlaqələr sisteminin yaranmasına ayrılır. “Qoşulma” anlayışı bu modelə keçidlə bağlıdır. İnteqrasiyadan fərqli olaraq “qoşulma” hər bir qrupun qismən muxtariyyətinin saxlanılmasını nəzərdə tutur. Bu ideologiyaya görə ənənəvi dominantlıq edən qrup üçün xoş olan təsəvvürlər və davranış tərzini düşüncələrdə və adətlərdə pluralizmə yol verə bilən obrazda şəklini dəyişməlidir.

Beləliklə ingilis dilli ölkələrdə “qoşulma” termini inteqrasiya terminini əvəz etməyə başladı. İngilis dilində “include” “daxil etmək”, “tərkibində olmaq”, “ehtiva etmək” deməkdir. “Inclusion” sözü yalnız təhsilə deyil, həm də insanın cəmiyyətdəki yerinə yeni baxışı ifadə edən termin kimi təqdim olunur.

İnkluziv təhsilin təcrübəsinin əsasında hər bir təhsil alanının fəaliyyətinin qəbul edilməsi durur. Bu səbəbdən təhsil hər bir uşağın özünəməxsus tələbatlarını təmin edə bilmək şəklində təşkil edilməlidir.

Maraqlıdır ki, inkluziya istiqamətində ən qəti və tez dəyişikliklər dünyanın kasıb ölkələrində müşahidə olunur. Uqanda və ərəb ölkələrində məhdud imkanları olan uşaqların inteqrasiyası ilə bərabər qızların da ümumtəhsil məktəblərinə inteqrasiya halları baş verir. Bu dinamika YUNESKO-nun proqramının adı çəkilən ölkələrdə effektiv fəaliyyəti ilə əlaqədardır.

Müasir tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, bu istiqamətdə mükəmməl qanunvericiliyə malik ölkələr sırasına Kanadanı, Kipr, İsveç, Norveç, İspaniya, ABŞ və Böyük Britaniya kimi ölkələri aid etmək olar. Amma mükəmməl qanunvericiliyin olması heç də bu təhsilin dəstəklənməsi və işləməsi demək deyil. Təcrübə göstərir ki, yalnız mükəmməl qanunvericiliyin mövcudluğu kifayət etmir. Məsələn, Almaniya mükəmməl qanunvericilik bazasına malikdir amma əksər intellektual pozuntulu uşaqlar xüsusi məktəblərdə oxuyurlar.

Inkluziv təhsilin inkişaf səviyyəsinə valideynlərin aktivliyi təsir edir. Belə ki Niderlandda Daun sindromlu uşaqların valideynlərinin dövlətin təhsil siyasətinə ciddi etirazları olmuşdur. Və hazırki dövrdə onlar məhz onlar övladlarının ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərinə qəbul olmasına nail olmuşlar.

Cəmiyyətdə mövcud maneələrin ləğv edilməsi üçün hamıya bərabər imkanlar təmin edilməlidir. Diskriminasiyadan qaçmaq üçün bu prosesi ailədən və təhsil sistemindən başlamaq lazımdır.

Ədəbiyyat:

1. Təhsilin əsasları.-Təhsil Nazirliyi, 2008
2. А.Н. Конотлева, Т.Л. Лещинская- Интегрированное обучение детей с особенностями психофизическое развития. Минск, 2003
3. Инклюзивное образование. <http://www.fpgr.ru>
4. Включающее образование. История и международный опыт (статья Натальей Грозной)

5. Richard Rieser of Disability Equality in Education (перевод Вячеслава Котова, РООИ “Перспектива”, Москва)

Əlillik anlayışının müəyyənəşdirilməsi və bununla bağlı cəmiyyətdə mövcud olan müxtəlif sosial davranış modelləri

Nəsirova G.Ə., maqistrant

Çox vaxt insanı mövcud fiziki və ya əqli pozuntudan xilas etmək qeyri mümkün olur. Buna görə də biz ən azından özümüzdən asılı olan halları nəzarətdə saxlamalı, bu istiqamətdə mövcud maneələri aradan qaldırmağa çalışmalıyıq. Cəmiyyətdə mövcud olan sosial davranış modellərinə keçmədən öncə “pozuntu” və “əlillik” anlayışlarının mahiyyətinə baxaq.

Pozuntu fiziki, mental və intellektual funksiyaların uzun müddətə və ya həmişəlik itirilməsidir. Əlillik isə insanın onda mövcud olan maneəyə görə cəmiyyətin digər üzvləri ilə bərabər imkanlarının itirilməsi və ya məhdudlaşdırılmasıdır.

Tarixə nəzər saldıqda əvvəllər ənənəvi yanaşma kimi xarakterizə edilən əlillik modelinin mövcud olduğunu görürük. Bu yanaşmanın çərçivəsində əlilliyin mövcudluğu hər hansı günah işləmiş və ya nəyisə düzgün etməyən valideynlər, onların övladları üçün cəza və ya lənət kimi xarakterizə edilir, əlilliyə cadugərliyin, magiyanın bir forması kimi baxılırdı. Bu ideyalar müasir dövrümüzdə də təfəkkürlərdə qalmaqdadır.

Hal-hazırda əlilliklə bağlı praktikada istifadə olunan iki sosial davranış modeli mövcuddur:

1. Tibbi model
2. Sosial model

Tibbi model əlilliyi insanın sağlamlıq vəziyyətinin pozulmasının mövcudluğu vəziyyəti kimi müəyyən edir. Tibbi model çərçivəsində fəaliyyətin əsas istiqaməti pozuntuların tibbi

müdaxilə və terapiya ilə minimuma endirilməsindən ibarətdir. Tibbi model çərçivəsində əlilliyi olan uşaq problemdir. Keçmişdə məhdud imkanlı uşaqlara onlarda mövcud müəyyən pozuntu prizmasından baxılır, onlar cəmiyyətdən təcrid olunaraq mütləq “müalicəyə” məhkum olunurdular. Hətta bəzən uşaqların yaşama hüquqları ləğv edilirdi. Müasir dövrdə yüksək texnoloji həll, terapiyanın metodları və dərmanlar qismən konstruktiv xarakter daşıyır.

Tibbi yanaşmaya əsasən məhdud imkanları olan uşaqlardan mövcud mühitə və cəmiyyətə uyğunlaşma gözlənilir, onları olduqları kimi qəbul etmək onların da təhsil almağa hüquqları olmaları kimi hallar unudulur. Belə inteqrasiya şəraitində problem məktəbdə, baxçada ümumiyyətlə cəmiyyətdə deyil, uşağın daxilində axtarılır. Əgər uşaq hər hansı funksional hərəkəti edə bilmirsə bu hərəkəti başqa daha necə yaxşı təşkil edə bilməkdə deyil, uşaqda axtarılır. Uşaq faktiki olaraq onun mühitə və cəmiyyətə adaptasiyası üçün çox səy tələb edən müəssisəyə atılır. Tibbi yanaşmanın tətbiqi ilə valideynlər tibb işçiləri, həkimlər, sosial işçilər, psixoloqlar, övladlarının nəyə qadir olması və onlar üçün daha uyğun təhsil xidməti barədə təhrif olunmuş informasiya alırlar. Mümkün tövsiyələr isə uşağın xüsusi məktəbdə, baxçada və ya evdə təhsil almasından ibarət olur.

Sosial model çərçivəsində isə əlillik cəmiyyətdə mövcud fiziki, təşkilati və münasibətlər maneəsindən, mövhümatçılıqdan və stereotiplərdən meydana gələn əlillik kimi nəzərdən keçirilir. Sosial model bütün uşaqların bərabər hüquqlu olduğunu və hər kəsə bərabər imkanları təbliğ edir, cəmiyyətdə mövcud maneələri uşağı əlil edən əsas səbəb kimi nəzərdən keçirir. Müəyyən pozuntular və ciddi xəstəliklər normal həyat fəaliyyətimizi çətinləşdirdiyinə görə bizi bir çox xoşagəlməz hallarla üzləşdirir. Sosial modelə əsasən bu heç də bizi “insanlıqdan çıxarmır”. Sosial yanaşmanın qəbulu və

anlaşılması məhdud imkanları olan insanların özünüqiymətləndirməsini yüksəltməsinə imkan verir.

Əlilliklə bağlı mövcud olmuş və hazırda da mövcud olan müxtəlif sosial davranış modellərini qısa da olsa nəzərdən keçirdik. Uzun zaman tələb olunsada təfəkkürlərdəki sabit qeyri adekvat düşüncələrin dəyişildiyinə şahid oluruq. Məhdud imkanları olan uşaqların təlim və təhsil prosesinin tarixi dövrünə nəzər saldıqda həqiqətən də təfəkkürlərdə və praktikada təkmilləşmənin baş verdiyini görürük. Bu faktlar da təhsilin nə dərəcədə önəmli və əsas olduğunu sübut edir. Hər iki davranış modelinin müsbət tərəflərini nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, təhsilin bütün müşayət prosesi psixoloji və tibbi aspekt də daxil olmaqla qurulmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Körpə duyğuları- Müasir təhsil və tədrisə yardım mərkəzi (Praktik material)
2. Инклюзивное образование. <http://www.fpgp.ru>
3. Richard Rieser of Disability Equality in Education (перевод Вячеслава Котова, РООИ “Перспектива”)

Xroniki alkoqolizm və onun yaratdığı psixoloj - somatik pozuntular

Marəşhoğlu Fatih, magistrant

Xroniki alkoqolizm - spirtli içkilərə patoloji meyilliliklə səciyyələnən, alkoqolun təsiri ilə psixopaik pozuntuların və abstinent sindromun yaranması ilə nəticələnən xəstəlikdir. Alkoqolizm bir sıra daxili və xarici amillərin təsiri ilə inkişaf edir və dərinləşir. Xroniki alkoqolizmin yaranmasına təsir göstərən daxili amillərdən genetik amil başlıca risk faktorudur. Faktlar göstərir ki, alkoqol qəbul edən valideynlərin uşaqla-

rında xroniki alkoqolizimin yaranmasının riski digərlərinə nisbətən 7-10 dəfə artıqdır.

Aparılmış tədqiqatların təhlilindən aydın olur ki, alkoqolizm hazırda klinik psixologiyaya daxil olan ən mühüm nozoloji vahidlərdən biri kimi təsnif olunur. Spirtli içkilərə meyilliliyin daxili üzvlərə və ümumiyyətlə, somatik xəstəliklərin əmələ gəlməsinə necə ağır təsir göstərdiyi elmə çoxdan məlumdur. Bütün bunlar nəzəri və təcrübi təbabətin uzunmüddətli tədqiqat materiallarına əsaslanmışdır. Psixoloji və somatik xəstəliklərin öyrənilməsinə həsr olunmuş tədqiqatlar nəticəsində alkoqolizmin bütün xəstəliklərlə qarşılıqlı əlaqəsi aşkar olunmuşdur.

Xroniki alkoqolizm müstəqil xəstəlik olmaqla etiologiyaya, patogeneza və çoxcəhətli klinik gedişə malikdir. Bundan başqa müxtəlif vegetativ və somatik xəstəliklərin əmələ gəlməsində, inkişafında «əlavə amil» kimi daim iştirak edir. Müasir dövrdə ruhi - əsəb xəstəliklərinin formalaşmasında, ağırlaşmasında və müalicəyə tabe olmamasında, eləcə də bir sıra profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsində lazımi effektin əldə olunmaması alkoqolizmin psixoloji məsələlərinə hərtərəfli diqqət yetirilməməsi ilə bağlıdır. Alkoqolizm həm də psixosomatik ağırlaşmaları və pozuntuları da yardan xəstəlikdir.

Alkoqolizmin mütamadi qəbul onun xroniki formaya keçəməsinə və alkoqolikin şəxsiyyətinə və psixi proseslərinə hətrəfli təsir göstərməyə başlayır. Xroniki alkoqolizmin son mərhələsində şəxsiyyətin deqradasiyası və ya enməsi, emosional və iradi pozuntular ortaya çıxır. Bu isə onun həm şəxsiyyətini, həm də intellektual proseslərini zərbə altında qoyur. Xəstənin emosional vəziyyəti kəskin dəyişir. Qəzəblilik, aqressivlik, ədəbsizlik və süstlük və yazıqlıq, qəmginlik şəxsiyyət keyfiyyətləri kimi özünü göstərir. Çox vaxt xroniki alkoqolizm zamanı ağıl zəifliyi də inkişaf edir. Yaddaşın kəskin pozulması, yaddaşxımanın və yadasalmanın zəifləməsi də bu xəstəlik üçün xarakterik haldır. Xroniki alkoqolizm xəstə-

nin şəxsiyyət keyfiyyətlərini və iş qabiliyyətini də aşağı salır. Xüsusən də insanın yaradıcılıq qabiliyyətlərində «yalançı» cəhdlərin ortaya çıxmasına şəraiti yaradır. Bir sıra hallarda bu paronoid sayıqlamalırına bənzəyir.

Tədqiqatlar göstərir ki, ümumiyyətlə alkoqolizmin mütamadi qəbulu və ya onun xroniki xəstəlik halına keçməsi orqanizmin daxili üzvlərini də zədələyir və bunun nəticəsində psixosomatik pozuntular, sayıqlamalar, depressiv hallar, eləcə də ayrı-ayrı bədən üzvlərində ağrılar meydana gəlir.

Xroniki alkoqolizmin qarşısı vaxtında alınmazsa və xəstənin tibbi müalicəyə cəlb edilməzsə, onun sonradan müalicəsi xeyli çətinləşir. Ümumiyyətlə alkoqolizmin profilaktikasında xəstənin fərdi-psixoloji xüsusiyyətləri əsas götürülməlidir. Hesab edirik ki, xüsusi maarifçilik işinin aparılması və bu sahədə reklam çarxlarının azadılması müsbət nəticə verə bilər. Çünki ayrı-ayrı hallarda alkoqolizm məhz psixoloji səbələrdən ortaya çıxır və dərinləşərək xəstəliyə çevrilir. Fərdin özünüqiyimətləndirməsinin aşağı düşməsi, öz imkanlarına inamın olmaması və s. kimi psixoloji vəziyyətlər bu xəstəliyin inkişafına və dərinləşməsinə gətirib çıxara bilər. Bu nəzərə alınmalı məktəblərdə və ali təhsil ocaqlarında bir sıra psixoloji tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir.

Alkoqolizmin sosial fəsadlarına dair

Marəşhoğlu Fatih, magistrant

Alkoqolizm yalnız insanın şəxsiyyət keyfiyyətlərinə və sağlamlığına təsir göstərmir. Bu xəstəlik həm də cəmiyyətə, sosial sferaya hərtərəfli təsir göstərməklə mövcud olan bir sıra sosial institutları zəiflədir, müxtəlif problemlər ortaya çıxarır.

Alkoqolizmin sosial tərəfləri onun sosial bəla olması ilə səciyyələnir. Bir xəstəlik kimi ayrı-ayrı şəxsləri həyatdan vaxtsız aparmaqla, bəzən hətta istedadlı və lazımlı mütəxəssisləri yaradıcı əməkdən məhrum etməklə kifayətlənmir, onların cəmiyyətə verə biləcəyi maddi və mənəvi sərvətlərdən də

onu mərhum edir. Sərxoşluqdan alkoqolizmə gedən yol boyu orqanizmin funksional və orqanik pozuntuları ilə yanaşı əmək fəaliyyəti də məhvə doğru gedir.

Aparılan son tədqiqatlardan məlum olmuşdur ki, alkoqolizmin birinci mərhələsində üzürsüz işdən qalmalar 17,1 gündürsə, ikinci mərhələdə bu 32,4 günə çatır. Əgər xəstəlikləri və «üzürlü səbəbləri» də bura əlavə etsək onlar ilin yarısından çoxunu istehsalatdan kənar vəziyyətdə qalırlar. Bir sözlə alkoqoldan sui-istifadə edən şəxslər düşünməyən, xarici aləmlə əlaqəsi azalan, utanma hissi zəifləmiş olan, əməyə və zəhmətə qarşı marağı itən və motivasiya tələbatlar sisteminin dəyişkənliyi ilə seçilən şəxslərə çevrilirlər.

Alkoqollu içkilər adam öldürməkdə, soyğun, zorakılıq və s. kimi cinayətlərin meydana gəlməsində mühüm amil kimi çıxış edir. Alkoqol içənləri caniyə, cinayətkara çevirir. Hər hansı ölkədə törədilən cinayətin sayı və ağırlığı istifadə edilən spirtli içkilərin miqdarı ilə düz mütənasibdir. Belə ki, son zamanlar televiziya və qazetlərdə ölkəmizdə baş vermiş cinayətlərlə bağlı xəbərləri izlədiyimiz zaman həmin cinayətlərin çox zaman sərxoş vəziyyətdə olan şəxslər tərəfindən yerinə yetirildiyi aşkar olunur.

Sərxoşluq və alkoqolizmlə mübarizə təsadüfən dövlət əhəmiyyətli məsələ hesab olunmur. Onların hesabına fabrik və zavodlar, müəssisə və idarələr, bütünlükdə dövlət böyük maddi zərər çəkir. Sərxoşluğa və alkoqolizmə ictimai münasibət bütün ölkələrdə dəyişmişdir. Alkoqolizmin xəstəlik olmasını heç kim inkar etmir. Alkoqoldan sui-istifadə edən şəxslərdə əməyin məhsuldarlığı aşağı düşür, ümumilikdə işə əməyə, işə, ailəyə, dostlara qarşı maraq tamamilə itmiş olur. Bütün bunlar inkişaf etməkdə olan alkoqolizmin ən vacib əlamətləri hesab olunur.

Alkoqolizm xəstələrinə xas olan motivasiya xüsusiyyətləri haqqında elmi və nəzəri məlumatların çoxluğu xəstələrdə gedən dəyişiklikləri qabaqcadan anlamaqda, profilaktika tədbirlərini tezləşdirməkdə böyük yardımçı vasitə ola bilər. Al-

koqolizm cəmiyyətin nüvəsi olan ailəni dağıdır və onun üzvlərini cəmiyyətin yarasız nümayəndələrinə çevirir, boşanmaların sayını artırır və beləliklə cəmiyyətə ciddi zərbə vurur. Fikrimizcə alkoqolizmin sosial bəlalarını aradan qaldırmaq üçün müxtəlif yönümlü sosial və psixoloji işin aparılması və alkoqol qəbul edən şəxslərlə mütəmadi psixoloji treniqlərin aparılması, alkoqolun mütəmadi qəbulunun yaratdığı fəsadların təhlükəliliyi onlara başa salınmalı və anladılmalıdır. Əks halda cəmiyyətin inkişafının sürətləndiyi bir zamanda stress və yorğunluq faktoru psixoloji müdafiə kimi alkoqol qəbul edənlərin devizinə çevriləcəkdir.

Yaradıcılıq və insanın psixi vəziyyəti Bal Savaş Abdullah, magistrant

Yaradıcılıq olduqca mürəkkəb və əksər hallarda dərk edilməyən prosesdir. Yaradıcı insanların hadisələrə və cəmiyyətə qeyri-standart baxışı həm onların şəxsiyyətini, həm də yaradıcı prosesin özünün öyrənilməsi zərurətini ortaya qoyur. Yaradıcılıq prosesinə daxil olan insan nəinki, cəmiyyət üçün zəruri olan məhsullar yaradır, eləcə də özünün daxili aləmini dərk etməklə, ruhunda baş verən təlatümləri təzahür etdirir. Çox zaman onun davranışının qeyr-adiliyi insanlarda yaradıcı adamlar haqqında birmənalı fikirlərin yarmasına gətirib çıxarır. Aparılmış tədqiqatların təhlili göstərir ki, yaradıcılıq və insanın psixoloji vəziyyəti haqqında məsələlər həmişə diqqət mərkəzində olub. Əksər tədqiqatçıların fikrincə yaradıcı insanlarda başalardan fərqlənən davranışın ortaya çıxması onların psixoloji vəziyyətinin qeyri-sabit olması ilə əlaqədardır. Psixodinamik tədqiqatların banisi olan Z.Fred hesab edir ki, yaradıcılığın mənbəyi nevrozdur. Yəni nevrotik hal yaradıcılığa insanı təhrik edir, onun motivasiyasına çevrilir. Hələ Ferydə qədər Ç.Lambrozo hesab edirdi ki, yaradıcılıq ruhun xüsusi xəstəliyidir. Psixotirik tədqiqatlar göstərir ki, yaradıcılığın bir sıra təmayüllərində, onu aktivləşdirən qüvvə ma-

nikal-depressiv vəziyyətdir. Lakin bununla belə müəyyən edilmişdir ki, manikal depressiya yaradıcılığın ləngidilməsində mühüm rol oynayır. Lakin bu fikirlərlə razılaşmaq olmaz. Belə ki, əksər psixi xəstəliklər yaradıcılığın çiçəklənməsi üçün vasib olan şəriti ləngidir və ya onun potensial gücünün gercəkləşməsinə aşağı salır. Ç.Lambrozo hesab edirdi ki, əqli və intellektual qabiliyyətlərin inkişaf səviyyəsi dahi insanlarda özünün pik nöqtəsinə çatır. Məhz bu inkişafın özü əzab və şöhrətin əsası hesab edilə bilər. Bununla belə yüksək təssüratlılıq və güclü intellekt həm də, coşğun ehtiraslar yaradır və bu ehtiraslar ideyaları təzəliyinə hərtərflü təsir göstərir. Qeyd olunanlar yaradıcılığın müsbət rəfləri olsada onun neqativ trəfləri də vardır. Məhz yaradıcılıq prosesinin özü də sinir pozuntuları yaradır və təssüratların əzablılığı ortaya çıxır. Yaradıcı şəxsiyyətlərin həyat tarixçəsinə nəzər salsaq belə qənatə gəlmək olar ki, onların bəziləri güclü depressiyanın təsiri altında olmuş və bir sıra narkotiklər orqanizmlə mühit arсында tarazlığı saxlamağa çalışmışdır. Bu ideyaların opponentlərinin fikrincə yaradıcı insanları psixi vəziyyətini bir neçə aspektdən şərh etmək olar. Onlar hesab edirlər ki, yüksək qabiliyyətlərin olması nevroz halının yaranmasına gətirib çıxarır. Bundan başqa yüksək intellekt lazım olmayan əlavə yüklənmələr vardır ki, bu da sinir pozuntularının və xəstəliyin yarmasının başlıca səbəbidir. Üçüncü qrup tədqiqatçılar hesab edirlər ki, yaradıcılıq və nevroz arasında heç bir əlaqə yoxdur. Elə dahi insanlar var ki, onlar həqiqətən psixi baxımdan sağlam deyillər, elləri də var ki, onlar tamilə normal psixikaya malikdirlər. Ribonun apradığı tədqiqatlar göstərir ki, hər iki nöqtəyi-nəzəri təsdiq edən faktlar mövcuddur və burada bir mənalı şəkildə konkretliyə varmaq olmaz. Hesab edirik ki, yaradıcılığın insanın psixi vəziyyəti və qabiliyyətləri ilə əlaqəsi öyrənilməli və bu sahədə şəxsiyyət yanaşması əsas götürülməlidir. Çünki müasir cəmiyyət sürətlə inkişaf edir və yaradıcı insanlara həmişə ehtiyac vardır.

Yaradıcılıq və parapsixoloji hadisələr

Bal Savaş Abdullah, magistrant

Yaradıcılığın mürəkkəb psixoloji fenomen olması hamı tərəfindən qəbul edilir. Yaradıcılığın mürəkkəbliyi yalnız onun dərk edilə bilməməsi ilə bağlı deyildir. Onun mürəkkəb komponentlər, eləcə də qeyri-şüuri, kortəbii, şüuraltı vəziyyətdə gercəkləşən təzahürü həmişə diqqət mərkəzində olmaqla yanaşı bir sıra mübahisələr də doğurur. Yaradıcı təfəkkürün mexanizmi tam aydın olsun deyə, onu qeyri-şüuri komponentləri o, cümlədən parapsixoloji təzahürlərini diqqət mərkəzinə gətirməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

İnsanlar parapsixoloji hadisələri uzun müddətdir ki, tədqiq edirlər. XIX əsrin ikinci yarısında evristik hadisələrin tədqiqi qüvvətlənmişdir. Alimlər parapsixoloji hadisələri elmi istiqamətdə tədqiq etməyə çalışır, onların elmi əsaslarını müəyyən etməyə səy göstərilir. Axtarışlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, parapsixoloji hadisələr ekstrasensor fəaliyyətin nəticəsidir. Ekstrasensor fəaliyyət, yəni son dərəcədə qüvvətli şəkildə cərəyan edən sensor, hissi proseslər – duyğu və qavrayışlar mürəkkəb psixi hadisələrin mexanizmini üzə çıxara bilməz. Ona görə də parapsixoloji hadisələrin mexanizmini üzə çıxarmaq üçün ekstrosensor fəaliyyətlə, yəni qüvvətli duyğu və qavrayışlarla təfəkkürün, yəni cisim və hadisələrin daxili qanunauyğun əlaqə və asılılıqlarını müəyyən etməyə imkan vərə ən yüksək idraki prosesin qarşılıqlı fəaliyyəti zəruridir. Ekstrosensor fəaliyyət insana müəyyən problemlə əlaqədar kifayət qədər material toplamaq imkanı verir. Təffəkkür isə bu faktları analiz və sintez edir, ümumiləşdirir, püxtələşdirir və qanunauyğunluqları üzə çıxarır. Yəni parapsixoloji hadisələrin mexanizmini açır.

Alimlərin parapsixoloji hadisələrə münasibəti müxtəlifdir. Bəzi alimlər evristik hadisələrin mövcudluğunu qəbul edirlər. Bəzi alimlər isə evristik hadisələri qəti olaraq inkar edirlər. Məsələn, Z.Fruyd, V.M.Bexteryev, D.İ.Mendeleyev,

İ.M.Seçenov, İ.P.Pavlov parapsixoloji hadisələri qəbul edirdilər. Lakin tövsiyə edirdilər ki, spritizmə tənqidi münasibət bəsləsinlər. Parapsixoloji və ya evristik hadisələrin mahiyyətini açmağa cəhd edən üç mühüm nəzəriyyə mövcuddur: materialist, idealist və metafizik nəzəriyyələr. Bu nəzəriyyələrin hər birinin evristik axtarışlar haqqındakı faydalı fikirlərini öyrənib, parapsixoloji hadisələrin mahiyyətini açmaq olar.

Evristik hadisələr həyati hadisələrdir. Belə hadisələrin insanların nəzəri və əməli həyatında böyük əhəmiyyəti vardır. İnsanlar evristik hadisələrin nəzəri mexanizmini öyrəndikcə, kainatda baş verən hadisələrə daha dəqiq qiymət verir və onlardan insanların əməli fəaliyyətində bacarıqla istifadə edirlər.

Evristik axtarışların aşağıdakı qanunauyğunluqları vardır:

1. Evristik axtarışlar üçün kifayət qədər zəruri informasiyaların toplanması.
2. Toplanmış informasiyaların ilkin təhlili edilməsi.
3. Şüuraltı vəziyyətdə təşəkkül tapan fikir və ideyaların şüurlaşdırılması – təfəkkür səviyyəsində analiz, sintez və ümumiləşdirilməsi.
4. Püxtələşmiş fikir və ideyaların nitqə çevrilib, gərçəkliyə çıxması

Hesab edirik ki, evristik yaradıcılıq prosesinin müxtəlif üsul, şərt və tərzləri vardır. Yaradıcılıq prosesində bunun təzahürü özünəməxsus tərzdə reallaşır. Parapsixoloji hadisələrə yaradıcılıq prosesi arasında bir qanunauyğunluq vardır. Bu xüsusən yaradıcılığın dərk olunmayan elementlərində xüsusi aydınlığı ilə özünü göstərir. Fikrimizcə parapsixoloji və qeyri-şüuri hadisələrin açılması və onun psixoloji mahiyyətinin elmi səviyyədə dərk ediləcəyini bəzi məqamlarını ayırmaq mümkün deyildir. Xüsusi ildə intuisiyanın mexanizminin açılması və ona hərtərəfli aydınlıq gətirilməsi yaradıcılığın əsas momentlərində fikri fəaliyyətin və ideyanın gələcək taleyini müəyyənləşdirmək mümkün ola bilər. Bu prosesin öyrənilməsi

həm də yaradıcılığın motivasiya elementlərini üzə çıxarmağa imkan verəcəkdir.

Reklamın təsiri altında davranışın

tədqiqinin bəzi məsələləri

Kamil Telman oğlu Həmidov, maqistrant

Reklam psixologiyasında davranış komponentinin araşdırılması, yəni reklam təsiri altında insanın alıcılıq davranışını səciyyələndirən hərəkətlərinin təhlili önəmli yer tutur və müasir dövrdə aktuallıq kəsb edir. Davranış komponentinə insanın şüurlu şəkildə həyata keçirdiyi davranışı ilə yanaşı, təhtəşüur, dərk edilməyən səviyyədə olan davranışı da daxildir. Dərk edilən səviyyədə alıcı davranışında motivasiya, tələbatlar, iradə, dərk olunmayan səviyyədə isə ustanovkalar (yönəlişlər) və intuisiya öz əksini tapır və təzahür edir.

Bəzən belə bir fikir söylənilir ki, reklam tələbatlar yaratmağa qadir deyil, o yalnız insanın artıq mövcud olan ehtiyaclarını təmin edəcək mallar, əmtəə haqqında məlumat verə bilər, seçim hüququ həmişə istehlakçı tərəfdə olur. Bu fikirlər tamamilə düzgün deyil (Andreeva Q.M. Sosialğnaə psixoloqiə, Moskva-2004).

Şübhəsiz ki, malı alıb, ondan istifadə etdikdən sonra istehlakçı başa düşəcək ki, onu almaqla udub, yoxsa uduzub. Əslində, mallar insanın tələbləri nəzərə alınaraq əldə edilir. Lakin çox zaman bu - situativ, yəni vəziyyətdən asılı olaraq baş verir. Bu baxımdan reklam çox şey etməyə qadirdir. O nəinki mallara qarşı yeni tələbatlar yarada bilər, hətta mürəkkəb psixi dəyişikliklər, məsələn, insanın dünyagörüşünü, estetik zövqünü, sosial dəyərlərini, həyat tərzini, mənəvi prinsiplərini və s. formalaşdırma bilər. Həm də çox vaxt bu proses insan üçün tamamilə gizli şəkildə, çoxsaylı psixoloji mexanizmlərin təsiri əsasında baş verir. Bu səbəbdən reklamın müsbət, faydalı

tərəfləri ilə yanaşı, onun daxilində gizlənən təhlükəli məqamları da var və bunu yaxşı dərk etmək son dərəcə vacibdir.

Davranış necə, hansı mexanizmlər əsasında – şüurlu seçim nəticəsində, yoxsa xaricdən təsir, təzyiq nəticəsində təzahür edir, yaxud xaricdən edilən təsirin şüurlu seçimlə birləşməsi səbəbindən baş verir? Bu sual çox mürəkkəbdir, onun dolğun cavabı isə, demək olar ki, yoxdur. İnsan nə üçün mal alır – ilkin tələbat yoxsa reklam təsiri nəticəsində? Əgər mal ilkin ehtiyac nəticəsində alınarsa, onda reklam - mallar dünyasında mövcud olan bir növ informasiya kompasıdır. Mallar reklamın təsiri altında alınarsa, deməli o, insanın əvvəlcədən görmədiyi mala tələbat yaratmağa qadirdir.

Belə bir misal göstərək. Doğrudan da «şokolada tələbat» deyilən bir şey varmı, yoxsa bazarda şokolad adlanan malın olması onun istehlakının həm şərti, həm də səbəbidir? Əgər sonuncu fikir doğrudursa, onda nə üçün insanlar hər hansı bir şeyə, məsələn şokolada, ilkin ehtiyac olmadıqda belə, onun istehsalına başlayır?

Problem həqiqətən mürəkkəbdir. İnsanların çoxu hazırda hansı məhsul növləri üzərində işləndiyini və bir neçə ildən sonra onların hansı birisinin satışa buraxılacağını bilmir. Qeyd etdiyimiz bu fikir şübhə doğurmur. Yəni bunu yalnız müəlliflər – ixtiraçı-mühəndislər, rəsamlar, dizaynerlər və b. bilir. Bu baxımdan konkret mallara olan tələbatın həmçinin reklam təsiri altında da formalaşdığını söyləmək daha düzgün olardı. Deməli, idrak tələbatlarının fəallaşdırılması – reklamda güclü psixoloji amildir. Reklamda natamam obraz yaradaraq idrak tələbatı doğurmağa səbəb həmişə özündə reklam olunan məhsulun məziyyətləri haqqında informasiyalar ehtiva edir. Psixoloji tədqiqat materiallarına görə insanların təxminən 80 %-i şüurlarında yaranmış olan natamam obrazın tamamlanması halında güclü diskomfort hiss edir.

İnsanlarda müxtəlif davranış tərzlərinin təbiətinə dair ayrı-ayrı nöqtəyi-nəzərlər mövcuddur.

Psixanalitik yanaşma mövqeyindən, insanın ümumiyyətlə psixi həyatı, o cümlədən onun bazarda davranışı, əsasən irrasional, dərk olunmayan motivlər üzərində qurulur. Z.Freydin fikrincə, insanın psixoloji təbiətinin ən güclü tərəfi olan təhtəlsüür sahəsinə müraciət edilməsi alıcılıq davranışının başa düşülməsini asanlaşdırır. Onun konsepsiyasında bu ideya, hər şeydən əvvəl, insanın seksual təbiəti ilə əlaqələndirilir (Krasko T.İ. Psixologiya reklamı. Moskva-2005).

Psixanalitik model diqqəti insanın əşyalara olan münasibəti üzərində vurğulayır və malın, yaxud xidmətin əldə edilməsi üçün müvafiq olaraq bu münasibətlərə təsir etmək və ya onu elə dəyişdirməyi tövsiyə edirdi ki, malın əldə edilməsi əsaslandırılmış olsun. Yəni hər hansı bir malın reklam kampaniyası elə təşkil edilir ki, reklam edilən malın gizli qalan, dərk edilməyən səbəblərlə assosiativ əlaqəsi olsun.

Tədqiqatlar zamanı aşkar edilmişdir ki, bir çox kosmetik mallar qadınların tuatəl stollarında istifadə olunmamış, bəzən ağız açılmamış qalırdı: köhnə kosmetik vasitələr onlara öz istədikləri effektdə nail olmaqda kömək etmədiyindən, qadınlar ümitsiz olmuşdular. 50-ci illərin ortalarında 250 çeşiddə yeni parfümeriya və kosmetika vasitələri təqdim olundu, lakin onları əvvəlki kimi reklam etmək olmurdu, çünki kobud seksual əsaslandırmalar artıq öz təsirini göstərmirdi. Tədqiqatçılar aşkar etdilər ki, diqqəti poeziyaya, qadın və kişi münasibətlərinin fantaziyasına, kaprizə, şıltaqlığa cəlb etmək lazımdır. Eyni zamanda, qadın tualetinə məxsus bəzi malların reklamı aşkar seksual xarakter almağa başladı.

Televiziya aparıcıları reklamla məşğul olduqda, alıcı tələbatı ən yüksək nöqtəyə çatır. Sırası gələndə bu diktorun nə isə almaq təkliflərini az qala dövlət

qətnaməsi kimi qəbul edir. Belə çıxışlar şərtlik xarakteri daşımır, belə insanların obrazı vətəndaşların radio və televiziya vasitəsi ilə dövlətdən aldıkları psixoloji göstərişlərlə assosiasiya yaradır. Bu hal beyində refleks şəklində çox yaxşı möhkəmləndirilir (Mokhanüev R.İ. Psixoloji reklamı. Moskva-2005).

Psixoloqların fikrincə, insanlar həmişə bir-birini proqramlaşdırır. Psixoloji cəhətdən güclü insan daha zəif insanın iradəsini boğur. Bu xüsusən siyasət və reklamda daha çox ifadə olunur. Reklam bizə özünə güvənən adam kimi müraciət edir və bizimlə bu cür də davranır.

İlk öncə insanlarda, dərk olunmayan formada olsa belə, təkcə ümumi, konkretləşməmiş tələbatlar (həyati tələbatlar, sosial tələbatlar, əyləncəyə, istirahətə olan tələbatlar və s.) mövcud olur. Onlar yalnız şüurun prizmasından keçərək konkretləşir və ifadə olunur. Həm də bu «konkretləşmə»nin mümkün olacaq variantları, həmin tələbatların istəyə çevrilməsi insanın həmin anda malik olduğu informasiyanın həcmi ilə xeyli məhdudlaşır. Reklam da ilkin tələbatların dərk olunmasının yeni variantlarını yaradaraq, məhz bu informasiya həcmələrini doldurmağa və genişləndirməyə xidmət edir. İnfomasiyaların qavranılmasına və alıcı davranışına informasiyanın həcmi və miqdarı da böyük təsir göstərir. Məlumdur ki, reklamda informasiyanın çatışmazlığı kimi çoxluğu da məhsulun alınmasına mənfi təsir göstərir.

Reklamı təsiredici vasitədən məlumatlandırıcı vasitəyə çevirmək cəhdləri əbəddir. Rusiyada yaşayanların düşüncəsində paradoks ondan ibarətdir ki, onlar açıq təsir göstərmək istəyən reklama deyil, sadəcə məlumatlandırıcı görünmək istəyən reklama daha çox etibar edirlər. Reklamın dərk edilməsi zamanı seçim imkanı qeyri-real və xəyalidir. Lakin yaxşı reklam mütləq bu xəyalı yaradır. O insanları inandırır ki, onlar bu seçimi özləri ediblər və bu seçim yeganə düzgün seçimdir (Şuvanov V.İ. Psixoloji reklamı. Moskva-

2005). Beləliklə, Reklam, ilk öncə göündüyü kimi, təkcə informasiya deyil. Reklam - insanların məhz psixoloji proqramlaşdırılmasıdır. Onu elə bu cür də qəbul etmək lazımdır. Əks təqdirdə reklamın insanları tez ya gec yalnız iqtisadi sahədə idarə etməyə başlaması təhlükəsi həmişə qalacaqdır. Axı son nəticədə adamlar malın sadəcə mövcud olması barədə məlumatı almalı deyil, malı almalıdırlar. Həç kəs yalnız yeni malın meydana çıxması haqqında məlumat vermək üçün, onun mütləq alınacağına ümid edərək, külli miqdarda pul xərcləmir. Bu bir daha belə bir nəticəyə imkan verir ki, reklam təsiri altında insan davranışının öyrənilməsi həm elmi, həm də praktik əhəmiyyətə malikdir.

Psixi sağlamlıq və immun çatışmazlığı sindromu

Pakdel B. Ə., maqistrant

Müasir dövrlərdə psixi sağlamlıq məsələsi yalnız psixoloqlar deyil, tibbi işçilərinin, habelə cəmiyyətin digər üzvlərinin də diqqət mərkəzində olmuşdur.

İnsanın psixi sağlamlığını üç səviyyədə nəzərdən keçirmək olar: bioloji, psixoloji və sosial səviyyələrdə. Qeyd edilən hər bir səviyyədə insan sağlamlığı özünəməxsus təzahürlərə malik olur.

Bioloji səviyyədəki sağlamlıqda orqanizmin bütün daxili üzvlərinin dinamik ahəngdarlığı və onların xarici təsirlərə adekvat reaksiyası əsas olur. Bu sahədə təbabətin təsiri nisbətən səmərəli olur. [2, 600]

Psixoloji sağlamlıq isə başqa səciyyə daşıyır, yəni burada məsələyə şəxsiyyət kontekstindən yanaşılır və onun psixi bütövlüyü əsas götürülür. Yəni sağlam şəxsiyyət kimdir və ya nə deməkdir mülahizəsi ön plana keçir. Əgər şəxsiyyətin bütün mühüm keyfiyyətləri kifayət qədər ahəngdar inkişaf etmişsə,

onlar o qədər də davamlı, müvazinətli olur və onun tamlığını pozmağa yönəlmiş təsirlərə qarşı durmağa qabil olur.

İnsanın psixi sağlamlığı o zaman pozula bilir ki, şəxsiyyətin xarakterində, inteqral psixi keyfiyyətlərində bu və ya digər neqativ cəhət özünü qabarıq surətdə büruzə verir, xüsusən də mənəvi-əxlaqi sferada defekt nəzərə çarpır.

Psixoloji sağlamlıqdan sosial sağlamlıq səviyyəsinə keçid əsasən şərtlənir. Çünki hər iki sağlamlıq səviyyəsi bir-birini həm müsbət, həm də mənfi mənada asanlıqla şərtləndirə bilər. Lakin sosial şəraitin, ictimai münasibətlərin şəxsiyyətin psixi sağlamlığına təsiri daha güclü olur. Yəni sosial-maddi və sosial-mənəvi şərait, ailə münasibətləri, ünsiyyətin xarakteri, digər qarşılıqlı münasibətlərin səciyyəsi psixi sağlamlığa ciddi təsir edir. Burada əlverişli sosial şəraitin olub-olmaması əsas yer tutur. Məlum olduğu üzrə həmin amil şəxsiyyətin psixi sağlamlığına həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Pozğun tərbiyə şəraiti, əlverişli olmayan ətraf mühit insanlarda müxtəlif xarakterli qeyri-adekvat, hətta kriminal səciyyəli davranışın mənəvi olur. Belə olduqda şəxsiyyət mənəviyyatca pozulur, onun özünüidarə və özünütənzimi lazımı səciyyədə ola bilmir.

Psixi sağlamlığın meyarları məsələsi müxtəlif mülahizələrlə bağlıdır. Bəziləri bunun üçün psixi müvazinəti əsas götürürlər. Burada şəxsiyyətə xas olan emosional, iradi və idraki proseslərin necə fəaliyyət göstərməsinin xarakteri ön plana çəkilir.

Adətən şəxsiyyətin psixi inkişafındakı pozğunluq və ya anomaliya onun sosial əhatə ilə disqarmoniyasında (ahəngdarlığın pozulmasında), həmin mühitə uyğunlaşa bilməməsində özünü göstərir. [2, 601]

Şəxsiyyətin psixi sağlamlığının müəyyən göstəriciləri mövcuddur: buraya şəxsiyyətin optimizmi, müvazinətliliyi, diqqətliliyi, mənəvi keyfiyyətləri (düzgünlüyü, vicdanlı olması və s.), məsuliyyət hissi; adekvat iddia səviyyəsi, özünəinam,

müstəqilliyi, təbiiliyi, yumor hissi, xeyirxahlığı, dözümlülüyü, özünəhörməti, özünənəzarəti. [2, 603]

Şəxsiyyətin psixi sağlamlığı onun (idrak) proseslərinin xüsusiyyətlərində də özünü büruzə verir. Buraya özünü adekvat qavramaq, hafizədə lazımı informasiyaların hifz edilməsində, informasiyaları məntiqi təhlil etmək qabiliyyətində, təfəkkürün tənqidiliyində, yaradıcılığa qabil olmaqda, intellektdən istifadə etmək bacarığında, özünü yaxşı tanımaqda, ağılın, təfəkkürün intizamlı olmasında, yeni fikir və düşüncələrini idarə edə bilməsində özünü göstərir. Əlbəttə, şəxsiyyətin psixoloji cəhətdən sağlamlığının göstərici və meyarları həddən ziyadə çox və rəngarəngdir. Əsl məsələ şəxsiyyətin özünü düzgün dərk edib adekvat qiymətləndirməsində, mənəvi cəhətdən sağlam olmaq, həm də insanın özünü idarə etmə qabiliyyətindədir. Psixi sağlamlıqda özünüidarə etmə məsələsi də önəmli yer tutur. [2, 602]

Psixi sağlamlığın təmin edilməsində özünüidarə ideyası XX əsrdə bir çox psixoloq və psixiatrların diqqətini cəlb etmişdir. Belə bir fikir mövcud olmuşdur ki, xəstə insandan fərqli olaraq sağlam insan özünün psixikasını idarə etməyi və ona nəzarəti daha yaxşı bacarır. Bu məsələdə S.S.Korsakovun mövqeyi xüsusilə diqqətəlayiqdir. S.S.Korsakovun fikrincə, ruhi xəstəlik yalnız psixi proseslərin dezinteqrasiyası ilə deyil, həmçinin insan fərdiyyətinin pozulması, şəxsiyyətin bütövlüyünün və tamlığının itirilməsi ilə şərtlənir. Şüur yalnız insanın fəaliyyət proqramının formalaşdırılmasını və yönəlişini, psixi fəaliyyətin idarə edilməsini deyil, həmçinin şəxsiyyətin harmonik inkişafını və psixikanın ali ideyalar və amallara xidmət göstərməsinin təşkil edilməsini təmin edir.

Sağlam psixikanın təmin olunmasında müəyyənəddici rol şəxsiyyətin ətrafaləmlə qarşılıqlı əlaqəsi və təsiri amilinə məxsusdur.

Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar nəticəsində Psixoloji özünüidarə etmə aşağıdakı mərhələlər ayrılmışdır:

- a) idarəetmə məqsədinin qoyulması;
- b) informasiyanın qəbulu və işlənməsi;
- c) qərar qəbulu;
- d) qərarın həyata keçirilməsi və nəzarət.

Bu mərhələlərin hər birində psixi sağlamlığı təmin etməyə təsir göstərən proseslər inkişaf edir. Fikrimizi izah edək. [2, 604]

Məqsədyönlülük şəxsiyyətə məxsus olan keyfiyyət olub, insana onun nəyin naminə hərəkət etməsini göstərir. Həyatda məqsədin düzgün seçilməsi, psixi sağlamlığın təmin olunmasının ən mühüm şərtlərindən biridir.

Məsələn, həyat yolunun düzgün seçilməsi, sənət seçimi, cəmiyyətdə yerini və mövqeyini müəyyənləşdirmək və s. hər bir şəxsin qəbul edəcəyi həyati əhəmiyyətə malik olan məsələdir.

Özünüidarə sisteminin funksional bütövlüyü ilk növbədə ondan asılıdır ki, informasiyaların qəbulu və təhlili prosesi nə dərəcədə səmərəli cərəyan edir. Elə həmin zəmində də orqanizm xarici aləmi və öz halətini, vəziyyətini əks etdirir.

Yəni insanın ətraf mühitə bələdləşməsinin əsas şərtini onun psixikasının daxili və xarici mühitinin düzgün əks etdirilməsi təşkil edir. Psixikada baş verən hər bir psixoloji dəyişiklik ətraf mühitdən gələn idrak məlumatlarının şəxsiyyət tərəfindən düzgün əks edilməsi ilə bağlıdır. İnsanın süni şəkildə informasiya axınından məhrum edilməsi (sensor aclıq) üzrə aparılan təcrübələr göstərdi ki, belə şəraitdə insanlar uzun müddət qala bilmirlər. İnsanın uzun müddət «sensor aclıq» şəraitində saxlanılması, onun psixikasında bəzi neqativ hallara gətirib çıxarır (illuziya, hallyüsinasiya) və s. [2, 605]

Qəbul olunmuş qərarın həyata keçirilməsi, şəxsiyyətdən bu mərhələ üçün vacib olan keyfiyyətlərin təcəssüm etdirilməsini tələb edir. Bu keyfiyyətlərdən hər hansı birinin ifadə formasına

görə, insanın psixi sağlamlıq vəziyyəti haqqında mühakimə yürütmək olar.

Bu gün də hələ düzgün olmayan belə bir fikir mövcuddur ki, nəzarət idarəetmə prosesində əsas həlqədir. Əslində idarəetmə prosesinin hər bir mərhələsi, məqsədin müəyyənləşdirilməsindən başlayaraq, qəbul edilmiş qərarın həyata keçirilməsinə kimi nəzarətin olması labüddür.

Psixi özünüidarəetmə məsələsində, özünənəzarətin xüsusiyyətləri bir prosesə deyil, bütün psixi proseslərə aid olmalıdır. Beləliklə, dövrü sxem üzrə (qəbul, yenidən işlənmə, qərar qəbulu və onun həyata keçirilməsi) informasiyanın dəyişilməsi özünənəzarətlə müşayiət olunmalıdır. Bu da əvvəlcədən qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmanı və özünüdərkətmə prosesinin səmərəli cərəyan etməsini təmin edəcəkdir. [2, 606]

Şəxsiyyətin sosial sağlamlığı daha çox onun sosial gerçəkliyi adekvat qavramasında, ətrafaləmə maraqları, fiziki və ictimai mühitə uyğunlaşmaqda (müvazinətdə) səmərəli fəaliyyətə yönüm, istehlak mədəniyyətində, təmənnəsizlik, davranışda demokratizm və s. ifadə olunur.

Bunlarla bərabər, psixi cəhətdən sağlam olmamağın da əlamətləri vardır. Bunların içərisində bəziləri daha tipikdir, lakin onların da qarşısını almaq mümkündür. Belə mənfi keyfiyyətlərə aşağıdakılar aid edilə bilər: mənfi vərdişlərdən asılı olmaq, özünə, rəftar və davranışına məsul olmaqdan qaçırmaq, özünə və imkanlarına inamı itirmək, ətalət, passivlik (mənəvi cəhətdən sağlam olmamaq), səbəbsiz qəzəblənmək, düşmənçilik, həsəd, qisas hissi, özünü qeyri-adekvat qavramaq və qiymətləndirmək, təfəkkürün mütəşəkkil olmaması və s. Belə adamlarda maraqlar zəifləyir, yaxın adamlara münasibət soyuyur, passiv həyat mövqeyi üstün olur. Onlarda qeyri-adekvat özünüqiymətləndirmə üstün olur, özünənəzarət ya tam zəifləyir, ya da həddən ziyadə yüksək olur, yəni norma həddini ötür, iradə zəifləyir və s.

Onların sosial narahatlığı daha çox ətrafaləmi düzgün əks etdirməməkdə, konfliktli olmaqda, ətrafdakılara düşmən münasibət bəsləməkdə, (yəni qətrəhimlikdə), eqosentrizmdə, hakim olmağa xüsusi meyllilikdə. əşyapərəstlikdə və s. nəzərə çarpır.

Deməli, psixi inkişafdakı ahəngdarlıq psixi sağlamlığın əsasını təşkil edirsə, həmin müvazinətin pozulması, bu və ya digər psixi keyfiyyətin aksentuasiyası-ıfrat formada təzahürü psixi sağlamlığın pozulmasına dəlalət edir. Məsələn, nəfsə və ya tələbata hədd qoya bilməmək, özünü qeyri-adekvat qiymətləndirmək sayəsində ya özündən müştəbehlik kompleksinin, izlənmə maniyasının yaranması və təzahürü psixi cəhətdən sağlam olmamağın mühüm göstəricilərindəndir.

Özünün psixi sağlamlığını qorumaq və özünü idarə etmək üçün insan özü haqda əsaslı nəzəri və praktiki biliyə yiyələnəməlidir. Bu müddəə həmçinin insanın səhhəti ilə əlaqədar mənimsənilməli biliklərdə aiddir. Belə ki, QİÇS-ə necə yoluxmanın səbəbləri sırasında şəxsin bu sahədə olan informasiya kasadlığını göstərmək olar. Etiraf etməliyik ki, həm psixoloji, həm də bioloji sağlamlığımızla bağlı bilik çatışmazlığın və bundan törənən ağır nəticələrdən təəssüf ki, çoxumuzun xəbəri yoxdur.

İnsanın qəbul etdiyi informasiyanın həddən ziyadə çox olması da psixikanın normal fəaliyyətinin pozulmasına səbəb olur. Məsələn, QİÇS haqqında həddən artıq informasiyaya malik olmağın öz-özlüyündə müsbət tərəfləri olduğu kimi mənfi tərəfləri də vardır. Həddən artıq informasiyaya malik olan bir çox insanlar QİÇS-in əlamətlərini özündə tapmağa çalışsa, bu virusa yoluxduğun zənn edə bilər və lazımsız dərinliklərə gedə bilərlər. Buna görə də insanın həyat fəaliyyətinin normal şəkildə davam etməsi üçün onun qəbul etdiyi informasiya axını və ən əsası bu informasiyanın harda və necə istifadə etmək, məlumatları düzgün yönəltmək insanın özü və mühiti tərəfindən idarə edilməlidir.

Bundan başqa şəxsiyyətin tipindən asılı olaraq insanın öz xəstəliyinə görə göstərdiyi reaksiyalarda fərqli olur. Belə ki, QİÇS-ə yoluxduğu haqda informasiya olan şəxsin davranışında, aqressivlik, özündən çıxma, impulsivlik, depressiyaya düşmə, vəziyyətlə barışmamaq, xəstəliyin mövcudluğunu inkar etmə və ya daha konstruktiv həll yollarını seçmə kimi hallara rast gəlinə bilər. Belə emosional nəzarətin zəiflənməsi nəticəsində də psixi pozuntuların bir sıra formaları təzahür edə bilər.

Psixi sağlamlıq və immun çatışmazlığı ilə bağlı bir aspekti –mədəniyyət aspektini nəzərdən qaçırmamaq lazımdır.

psixi sağlamlıq sahəsində aşdırmalarla məşğul olan tədqiqatçılar tərəfindən qeyd-olunmuşdur ki, psixi xəstəliklərin biopsixo-sosial konsepsiyası kultural aspekti mütləq nəzərə alınmalıdır. Multikultural cəmiyyətdə işləyən mütəxəssislər mütəmadi olaraq, digər mədəniyyətlərin nümayəndələrində klassik dərsləklərdə verilən təsvirlərdən fərqlənən psixi pozuntularla qarşılaşırlar. Kultural şərtləndirilmiş fikirlər, qiymətləndirmələr və təsəvvürlər təkcə psixi xəstəliklər üçün xüsusi fon təşkil etmir. Onlar həmin xəstəliklərin əlamətlərini ifadə edən formanı təşkil edir. Bundan əlavə, pasiyent və onun ailə üzvləri də xəstəlik faktına reaksiyanı şərtləndirir. [1, 253]

Həkim və pasiyentin münasibətləri də mədəniyyətin təsiri altındadır. Onlar xarici aləmi dərk etmə sxeminə malikdir. Qətiyyətlə demək olar ki, pasiyentin və həkimin xəstəlik haqqın da təsəvvürləri mədəniyyətə əsaslanan koqnitiv konstruksiyalardır. [1, 254]

ümumi mədəniyyətin bir hissəsi olan tibbi mədəniyyət pasiyentin özünə aid olan simptomları necə təsəvvür etməsini və onlara münasibətini müəyyən edir. Məsələn, ürək xəstəlikləri haqqında məlumatları kasad olan mədəniyyətin nümayəndəsi döş qəfəsində olan ağrılara yüngül reaksiya verir. Sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkənin sakinində həmin vəziyyətdə infarkt haqqında biliklərə malik olduğundan güclü təşviş və kardiofobiya qeyd olunur. Tibbi mədəniyyət eyni

zamanda mütəxəssislərin nəzəri hazırlığını və istiqamətini təyin edir. ABŞ və Böyük Britaniyada keçirilmiş kross-kultural (müqayisəli-epidemioloji) tədqiqatlar göstərdi ki, İngiltərədə Amerikaya nisbətən bəzi psixi xəstəlik diaqnozları nadir hallarda qoyulur. Sonrakı tədqiqatlar göstərdi ki, ingilislər kultural baxımdan müxtəlif davranış pozuntularına daha çox dözümlüdürlər. Odur ki, ingilis psixoloji-psixiatriya ənənələri bu kimi əlamətləri psixi pozuntu təzahürləri kimi qiymətləndirmir. [1, 255]

Növbəti xətt fərdi mədəniyyətə aid olub, pasiyentin şikayətlərini, həyəcanlarını mütəxəssisə bildirməsi, sonuncunun isə onu necə başa düşməsinə göstərir. Məsələn, müsəlman mədəniyyətinin nümayəndəsi həkimə müraciət edərkən, öz seksual problemlərindən danışmaqdan utanaraq, daha çox somatik xarakterli şikayətlər təqdim edir. Digər bir misal, Uzaq Şərqi sakini «boş ürək»dən məlumat verərkən, onun fiziki və ya psixi xəstəlik haqqında danışmasını bilmək çətin olur. Belə hallarda çox şey hakimin fərdi mədəniyyətindən - onun biliyindən və təcrübəsindən asılıdır. Ən nəhayət, mədəniyyət psixi pozuntusu olan xəstələrə yardımın təşkilini və müşahidənin hansı formada davam etdirilməsini müəyyən edir. [1,256]

Mövzumuzla bağlı əlaqədar olaraq Azərbaycan mühitində QİÇS, ona münasibət və onunla bağlı fikirləri nəzərdən keçirmək Azərbaycanda immun çatışmazlığı sindromu anlayışı təfəkkürlərdə heçdə on il bundan öncə olduğu kimi deyil. Belə ki, burada ildə ilə artan müxtəlif xəstəliklərin meydana çıxması və bunun ədəbiyyatlarda, mətbuatda işıqlandırılması mühüm rol oynayır. əgər əvvəllər bu anlayış əksər insanlarda üçün anlaşılmaz idisə, qismən də olsa bu barədə məlumat olan bir çox insanlar var. Buna baxmayaraq QİÇS-ə yoluxmuş hər hansı insan haqqında təhrif olunmuş, damğalı düşüncələr, stereotiplərin mövcudluğu bizim mühit üçün xarakterik olan cəhətdir.

ƏDƏBİYYAT

1. İsmayılov N.V., İsmayılov F.N. Tibbi psixologiya və psixoterapiya, Bakı Maarif nəşriyyatı, 2002.
2. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya, Bakı Çinar-çap nəşriyyatı, 2006.
3. Xüsusi Hazırlıq Siniflərinin təşkili, Açıq cəmiyyət institutu, Bakı yardım fondu, 2001.
4. Крылова А.А. Психология, Москва Проспект, 1999.
5. Развитие ребенка. Лаура Е. Берк, Мастера психологии, 6-с издание, Питер, 2006.

QİÇS-ə yoluxmuş insanlarda şəxsiyyət dəyişkənliyi Pakdel B. Ə., maqistrant

Şəxsiyyətin normal inkişafı problemi hər zaman psixoloqların diqqət mərkəzində olmuşdur. Müşahidələrdən və araşdırmalardan məlum olmuşdur ki, şəxsiyyətin normal inkişafına bir çox amillər təsir edir və bunların sırasında insanın sağlamlıq durumu önəmli yer tutur.

Çox saylı tədqiqatlar göstərir ki, şəxsiyyətin patologiyası özü ilə əsasən motivasiyası sahəsinin dəyişməsinə gətirir. Hər bir normal insan fəaliyyətinin tərkibində aparıcı motivlər vardır. Həmin motivlər olmadan fəaliyyətin mahiyyəti şəxsiyyət mənasında məhrum olur. Motivasiya sahəsinin və dəyərlər sisteminin dəyişməsi bir sıra somatik və psixi xəstəliklər zamanı özünü göstərməkdədir. QİÇS sindromuna yoluxmuş xəstələrdə bu hal qaçılmazdır. Bu xəstələrin motivasiya sahəsi nəzərə çarpacaq dərəcədə kəsədləşmə mərhələsinə çatmamışdan öncə uzun müddətli və önəmli keyfiyyət dəyişikliyi ilə qarşılaşır. Onların ailə üzvlərinə, dostlarına, işlərinə və ümumilikdə mühitə münasibətləri

dəyişmiş olur. Onların həyatda ki, yəni hadisələr əhəmiyyətini itirməyə başlayır.

İmmun çatışmamazlığı sindromuna yoluxmuş xəstənin psixi vəziyyəti və davranışı yalnız xəstəlik zamanı orqanizmin mexanizminin dəyişməsi ilə əlaqədar olmayıb, həm də şəraitdən, ətrafdakıların münasibətindən, mövcud imkanlardan irəli gəlir.

QİÇS-ə yoluxmuş xəstənin şəxsiyyətini dəyişməsinə göstərən bir çox meyarlar vardır. Bunlardan aşağıdakıları sadalamaq olar:

1. fəaliyyətin aparıcı motivinin məzmununun dəyişməsi.
2. xəstənin maraqlar dairəsinin, ətraf mühitlə münasibətlərinin pozulması.
3. fəaliyyətin səviyyəsinin aşağı enməsi və istiqamətinin dəyişməsi.

İmmun çatışmamazlığı sindromuna yoluxan insanın fəaliyyətinin məqsədə yönlülüyünə baxarkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, xəstələrdə məqsədə çatmaq motivasiyası olsa da bu sağlam insanlarda olan davranış motivlərindən fərqlənir.

Bundan başqa şəxsiyyətin tipindən asılı olaraq insanın öz xəstəliyinə görə göstərdiyi reaksiyalarda fərqli olur. Belə ki, QİÇS-ə yoluxduğu haqda informasiya olan şəxsin davranışında, vəziyyətlə barışmaq, xəstəliyin mövcudluğunu inkar etmə və ya daha konstruktiv həll yollarını seçmə kimi hallarda rast gəlinə bilər. Belə emosional nəzarətin zəiflənməsi nəticəsində də psixi pozuntuların bir sıra formaları təzahür edə bilər.

Buna görə də QİÇS-ə yoluxmuş xəstələrə tibbi dəstəkdən əlavə həm xəstənin yaxınlarının, həm psixoloqların, Terapevtlərin yardım göstərməsi çox önəmlidir.

ƏDƏBİYYAT

6. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya, Bakı Çinar-çap nəşriyyatı, 2006.

7. Reeve John Marshall, Understanding Motivation and Emotion, "Virayesh" Publication Institute, 1998.

Hamiləlik dövründə analığa namizədin emosional dəyişikliyi

Quliyeva Nuriyyə, magistrant

Analıq əslində olduqca özünəməxsus və xüsusi bir vəziyyətdir, yəni hər bir analığa namizəd qadın yaşadığı şəraitlə əlaqədar olaraq bu hadisəni digərlərindən daha fərqli formada yaşayır.

Əksər insanlar belə hesab edirlər ki, hamilə qadınlar hamiləlik ərzində gərgin, bununla bərabər xoşbəxt olurlar. Lakin doğrusu budur ki, qadınlar ilk üç aya başlamaqla bir sıra emosional hallar keçirirlər.

İlk üç ay: Hamiləliyin ilk üç ayı çox vaxt özünü daha çox fiziki dəyişikliklərlə biruzə verir; menstruasiyanın gecikməsi, müsbət nəticələnən hamiləlik testi, yorğunluq, mədə bulanması, və s. Emosional vəziyyətdə isə çox vaxt çox böyük dəyişikliklər olmaya bilər. Amma, yenə də bu vəziyyətini diqqətlə müşahidə edən analığa namizəd hormonal dəyişikliklər səbəbi ilə meydana çıxan tez-tez dəyişən əhval-ruhiyyəsini nəzərindən qaçırmır.

Hamiləlikdə vacib rol oynayan başlıca iki hormon estrogen və progesterondur. Qadının əhval-ruhiyyəsi bu hormonlarla əlaqədar olaraq böyük sevinc və qəmginlik halları arasında dəyişə bilər. Çox cüzi bir səbəb onu ağlamağa vadar edərkən, birdən-birə səbəbini dərk edə bilmədiyi sevinc, xoşbəxtlik də hiss etməsi mümkündür

İkinci üç ay: İlk üç ayın stress və narahatlığından sonra hamilə qadınlar ikinci üç ayda daha sakit əhval-ruhiyyəli olurlar, lakin hələ də onları gözləyən bir sıra problemlərlə qarşılaşırlar.

Uşağı itirmək qorxusu hələ də davam edir, ikinci üç ayda bununla bərabər birinci üç aydakı fiziki narahatlıqlar artıq azalmış vəziyyətdə olur. İkinci üç ayda ən çox gözə çarpan hadisə fetal irəliləmə zamanı baş verir. İlk dəfə hamilə olan qadınların hamiləlik müddəti ümumi olaraq, təxminən 20 həftə müddətində müəyyənləşir. Əgər ana ikinci və ya daha sonrakı uşağa hamilədirsə, bu, nisbətən tez müddətdə gerçəkləşə bilər.

Son üç ay: Hamiləliyin son üç ayında olan ana artıq övladına qovuşmaq üçün daha çox can atır, səbirsizliklə bu anı gözləyir. Təbii ki, hamiləliyi ilə bağlı ona daha həssas davranılması, ətrafdakıların ona diqqətlə yanaşması onu sevindirir.

Hamiləliyin son həftələrində olan ananın psixoloji narahatlıq və qorxuları, fiziki narahatlıqlarının da çoxalması ilə daha da artır. Hamiləliyin son günlərini yaşayan qadına həyat yoldaşı tərəfindən göstəriləcək, xoş münasibət və diqqət onun əhval-ruhiyyəsinin artmasına kömək edəcək.

Fəsadlı hamiləliyin tibbi-psixoloji xüsusiyyətləri

Quliyeva Nuriyyə, magistrant

Hər bir hamiləlik müəyyən risklərə malikdir. Lakin yüksək riskli hamiləlikdə analığa namizədin və rüşeymin səhhəti ilə bağlı daha böyük risklər olur. Bunu qabaqcadan anada olan və ya sonradan inkişaf edən səbəblər şərtləndirə bilər. Onlar birdən çox uşağın olması, əvvəlki hamiləlikdə problemin olması və ya analığa namizədin 35-dən çox yaş olmasını özündə ehtiva edir.

Qeyd etməliyik ki, son dövrlərdə bu mövzu qlobal problemlərdən biridir. Çünki statistika göstərir ki, fəsadlı hamiləliklərin sayı müxtəlif səbəblərdən get-gedə artır.

Hamiləliyi çətinləşdirə bilən vəziyyətlər aşağıdakılar ola bilər:

- Ürək xəstəliyi
- Yüksək qan təzyiqi
- Böyrək problemləri
- Avtoimmun pozulmalar
- Cinsi olaraq ötürülmüş xəstəliklər
- Şəkərli diabet
- Xərçəng xəstəliyi

Başqa şərtlər də hamiləliyi riskli edə bilər. Məsələn, gestasional diabetli hamilə olmaq. Doğuşqabağı yaxşı və düzgün qayğı bu vəziyyətləri aşkar etməyə və onları müalicə etməyə kömək edə bilər.

Qadın hamilə olmasdan əvvəl yaxşı qidalanması və sağlam həyat tərzi olması vacibdir. Yaxşı doğuşqabağı qayğı və hamiləlik dövründə tibbi müalicə fəsadların qarşısını almağa kömək edə bilər.

Riskli hamiləlik üçün üçün risk faktorlarına daxildir:

- Gənc və ya yaşlı ana olmaq
- Normadan çox və ya normadan aşağı çəkili olmaq
- Əvvəlki hamiləliklərdə problemlərin olması
- Yüksək qan təzyiqi, şəkər və ya İİV (İnsan İmmundefisit

Virusu) kimi xəstəliklərin mövcud olması

- Preeklampsiya və eklampsiya
- Anemiya

Səhhət ilə bağlı problemlər həmçinin hamiləlik əsnasında da yarana bilər. Belə problemlər hətta daha əvvəl sağlam olan qadınlarda da rast gəlinə bilər.

Qeyd olunan riskləri nəzərə alaraq könüllü olaraq ana olmağa can atan analığa namizədlərin psixologiyası normal

hamiləlik keçirən analardan fərqlənir. Belə ki, övlad sevgisi onları bütün riskləri gözə alaraq ana olmağa vadar edir.

Bu kimi risklər zamanı hamilə qadın mütləq həkim nəzarətində olmalı və müvafiq məsləhətlər almalıdır.

Hamiləlik dövründə qadınların psixoloji vəziyyəti

Quliyeva Nuriyyə, magistrant

Hamiləlik fizioloji bir prosesdir. Ancaq o, qadın orqanizmində bir sıra dəyişikliklər yaradır. Bəzi hallarda, bu dəyişikliklər toksikoz və nevrozlaşma formasında, müxtəlif somatik pozuntularla özünü göstərir. Qadının hamiləliyə münasibəti bir sıra amillərlə-sosial, iqtisadi, mənəvi, etik, o cümlədən qadının öz şəxsiyyət problemləri ilə bağlı olur. Hamiləlik arzuolunan və arzuolunmaz ola bilər ki, bu da özünəməxsus problemlər yaradır.

Bəzən hamiləliyin əvvəlində əsəbilik, müxtəlif iylərə qarşı həssaslıq, bəzi qidalardan çəkinmək, yuxululuq, yorğunluq və s. əlamətlər yarana bilər. Ürəkbulanma və qusma hamiləlik toksikozu üçün xarakterikdir. Toksikozun bir çox səbəbləri vardır. Onlardan ən əhəmiyyətlisi psixogen amillərdir. Qadınların əksəriyyətində hamiləlik heç bir dəyişiklik yaratmır. Onlar həyat tərzini dəyişmədən doğuşu və dünyaya gələcək körpələrini gözləyirlər.

Bir sıra qadınlarda xarici görünüşlərinin dəyişməsinə və cazibədarlıqlarının itirilməsinə görə çox təsirlənirlər. Birinci doğuşa gedən qadınların əksəriyyəti isə doğuşun necə keçəcəyindən narahat olur, uşağın xəstə və ya qüsurla doğulacağından qorxurlar. Çox az hallarda isə psixogen amillərin təsiri ilə qadında „yalançı hamiləlik” hissi yarana bilər. Bu zaman onun qarnı get-gedə böyüyür, menstruasiya kəsilir, qadın qarnında hamiləliyə məxsus müəyyən hisslər duyur.

Doğuş gərgin fiziki və psixi güc tələb edir. Buna görə də, hamiləlik, xüsusən də doğuşqabağı dövrdə təcrübə hazırlıq məşğələlərinin keçirilməsi hamilə qadınların doğuş ağrılarından qorxusunu, ümumiyyətlə, mənfi emosiyaları kənarlaşdırmağa, onların doğuş prosesində fəal iştirak etməsinə kömək edir.

Doğuşdan sonrakı dövrdə qadın uşağa qulluq etməlidir (məsələn, ona doyunca döş südü verməli, yatırmalı və s.). Bu dövrdə adi məyusluq, uşaq üçün narahatçılıqdan başlamış ağır psixi pozuntulara (doğuşdan sonrakı psixoz) qədər psixotik vəziyyət inkişaf edə bilər. Depressiv əlamətlər vegetativ, emosional dəyişikliklərlə müşayiət olunaraq, bir neçə gündən 3-4 aya qədər davam edə bilər. Bu halları aradan qaldırmaq üçün psixoloji korreksiya, psixoterapevtik müdaxilə və fiziki kömək tələb olunur.

Cinsi həyat, ailə münasibətləri, hamiləlik, onun pozulması intim məsələ olduğu üçün bu barədə söhbətləri lazımı istiqamətə yönəltmək mütəxəssisdən xüsusi nəzakət və pasiyentin etibarını qazanmaq bacarığı tələb edir (1, səh.209-210).

Analıq əslində olduqca özünəməxsus və xüsusi bir vəziyyətdir, yəni hər bir analığa namizəd qadın yaşadığı şəraitlə əlaqədar olaraq bu hadisəni digərlərindən daha fərqli formada yaşayır. Amma yenə də bəzi dəyişikliklər var ki, bunlar normal olan bütün hamiləliklərdə yaşanılır. Ananın yaşayacağı fiziki və psixoloji dəyişikliklər haqqında qabaqcadan maarifləndirilməsi isə hamiləliyə daha şüurlu və müsbət yanaşmasını təmin edir.

Əksər qadınlar yeni ana kimi uşağı dünyaya gətirmək, yeni doğulmuş uşaq və analıq həyatı haqqında neqativ məzmunlu yuxular görürlər. Bu mərhələdə, qeyd edək ki hamilə qadınların ümumi yuxuları əksərən uşağın cinsiyyəti haqqında olur və bəzən isə hamilə qadınlar yuxuda özlərini tələyə salınmış və təcavüzə məruz qalmış şəkildə görürlər.

Əksər insanlar belə hesab edirlər ki, hamilə qadınlar hamiləlik ərzində gərgin, bununla bərabər xoşbəxt olurlar.

Lakin doğrusu budur ki, qadınlar ilk üç aya başlamaqla bir sıra emosional hallar keçirirlər.

Bütün hamiləliklərin müəyyən ümumi oxşarlıqları olsa da, hər bir hamiləlik xüsusiədir.

Bədənin ümumi görünüşündəki, hormonlardakı dəyişikliklər, mədəni təzyiqlərə istiqamətlənən mövqe və gözləmələr kombinasiyası hamiləliyin xüsusiyyətinə gətirib çıxarır.

Hamiləliyin hər bir fiziki tərəfi onun xüsusi hissəsi olan qavramaya təsir göstərən spesifik psixoloji problemlərlə müşayiət olunur. Məsələn, əgər hamiləliyiniz əvvəlcədən arzulanıb və planlaşdırılıbsa, siz və həyat yoldaşınız, sübhəsiz ki, əvvəlcədən xəyalınızda canlandırdığınız uşağınızın olacağı haqqında xəbərə sevinclə qarşılıq verirsiniz. Lakin əgər hamiləlik gözlənilməz olubsa, ilkin olaraq siz bu barədə qarışıq hisslər keçirə bilərsiniz (3).

İlk üç ay: Hamiləliyin ilk üç ayı çox vaxt özünü daha çox fiziki dəyişikliklərlə biruzə verir; menstruasiyanın gecikməsi, müsbət nəticələnən hamiləlik testi, yorğunluq, mədə bulanması, və s. Emosional vəziyyətdə isə çox vaxt çox böyük dəyişikliklər olmaya bilər. Amma, yenə də bu vəziyyətini diqqətlə müşahidə edən analığa namizəd hormonal dəyişikliklər səbəbi ilə meydana çıxan tez-tez dəyişən əhval-ruhiyyəsini nəzərdən qaçırmır.

Hamiləlikdə vacib rol oynayan başlıca iki hormon estrogen və progesterondur. Qadının əhval-ruhiyyəsi bu hormonlarla əlaqədar olaraq böyük sevinc və qəmginlik halları arasında dəyişə bilər. Çox cüzi bir səbəb onu ağlamağa vadar edərkən, birdən-birə səbəbini dərk edə bilmədiyi sevinc, xoşbəxtlik də hiss etməsi mümkündür. Bu vəziyyət onun üçün olduğu qədər hamilə qadının həyat yoldaşı üçün də çətin və qarışıq bir haldır. Bütün bunları yaşayan atalığa namizəd həll yolu tapmağın mümkün olmadığını bildiyi üçün çox vaxt bu vəziyyəti „görməmək” yolunu seçir. Halbuki, müxtəlif

zamanlarda davamlı olaraq ünsiyyət və sevgiyə ehtiyac duyan analığa namizəd özünü emosional baxımdan boşluqda hiss edə bilər. Bu vəziyyətin hamiləlik dövrü üçün normal olduğunu bilən ər-arvad isə hazırlıqlı olmağın rahatlığı ilə bu dövrü daha rahat və daha problemsiz keçirirlər.

Hamiləlik planlı formada həyata keçirilmiş və ər-arvad uzun vaxtdır ki, bu anı gözləmiş ola bilər. Amma, bu o demək deyil ki, ana bu dövrdə heç bir narahatlıq yaşamayacaq. Bu narahatlıqların əvvəlində analığa namizədin hər şeyə baxmayaraq əlverişli vaxtın olub-olmadığına (uşağın doğulması üçün doğru zaman olub-olmadığına) dair qərarlılıq durur. Xüsusilə işləyən və yaxşı iş həyatı olan qadınlar hamiləlik və uşaqla birgə bu sahədəki hədəflərini həyata keçirə bilməyəcəklərindən çox qorxurlar. Təbii ki, hər şeyin normal şəkildə gedib-getməyəcəyinə dair narahatlıqlar da hamiləlik dövründə daha tez-tez yaşanan hisslərdir.

Uşağın ilk ürək döyüntülərini -təxminən onikinci həftəyə qədər- duyana qədər bu vəziyyətin gerçəkliyini tam olaraq qavraya bilməyən ana bundan sonra həqiqətən də bətnində bir uşaq olduğuna inanır və narahatlıqları daha intensiv şəkildə hiss etməyə başlayır.

İkinci üç ay: İlk üç ayın stress və narahatlığından sonra hamilə qadınlar ikinci üç ayda daha sakit əhval-ruhiyyəli olurlar, lakin hələ də onları gözləyən bir sıra problemlərlə qarşılaşırlar.

Uşağı itirmək qorxusu hələ də davam edir, ikinci üç ayda bununla bərabər birinci üç aydakı fiziki narahatlıqlar artıq azalmış vəziyyətdə olur. İkinci üç ayda ən çox gözə çarpan hadisə fetal irəliləmə zamanı baş verir. İlk dəfə hamilə olan qadınların hamiləlik müddəti ümumi olaraq, təxminən 20 həftə müddətində müəyyənləşir. Əgər ana ikinci və ya daha sonrakı uşağa hamilədirsə, bu, nisbətən tez müddətdə gerçəkləşə bilər.

Psixoloji olaraq ola bilər ki, hamilə qadınlar bu hamiləlik müddətində yoldaşlarından az asılılıqlarını daha çox artmış

hesab etsinlər. Hamilə qadınların ehtiyacları həmişəkindən daha çox olur, onların həyat yoldaşlarının bu vəziyyətinə uyğunlaşması, onunla maraqlanması və hamiləlik ərzində baş verən dəyişikliklər zamanı onu qorumağa müvəffəq olub-olmaması barədə narahatlıq keçirirlər.

İlk üç ayda ürək bulanması və sinə həssaslığının azalması da daxil olmaqla, bu dəyişikliklər, hamilə qadınlarda öz həyat yoldaşı ilə cinsi əlaqədə olmaq arzusunu artırır. Ola bilsin ki, hamilə qadınlar həyat yoldaşının onları yenə də cazibədar hesab edib-etməməsilə maraqlanırlar. Hamilə qadınlarla həyat yoldaşlarının bu barədə söhbət aparması analığa namizədin bəzi qorxu və yanlış anlamaları aradan qaldırmağa kömək edir.

İkinci üç ayın ən vacib xüsusiyyəti artıq uşağın hiss edilə bilən olmasıdır. Övladının hərəkətlərini hiss etmək ana üçün əvəzedilməz bir təcrübədir. Artıq uşağını həqiqi bir insan olaraq qəbul edər və həyacanı daha da artır.

Bəzi qadınlar bu həyəcanla birgə özlərini çox enerjili və xoşbəxt hiss edirlər. Əksər qadınlar hamiləlik geyimlərini geyinməyə bu dövrdə başlayırlar. Hamiləlik, doğum və uşaqlarla daha çox maraqlanma, bu mövzuyla bağlı kitablar alma yenə də bu dövrdə yaşanır (5).

Son üç ay: Hamiləliyin son üç ayında olan ana artıq övladına qovuşmaq üçün daha çox can atır, səbirsizliklə bu anı gözləyir. Təbii ki, hamiləliyi ilə bağlı ona daha həssas davranılması, ətrafdakıların ona diqqətlə yanaşması onu sevindirir.

Hamiləliyin son həftələrində olan ananın psixoloji narahatlıq və qorxuları, fiziki narahatlıqlarının da çoxalması ilə daha da artır. Rahat vəziyyət tapa bilmədiyi üçün yuxusuz qalır. Ağırlaşan vicudu özünü çirkin görməsinə gətirib çıxara bilər. Həmçinin həyat yoldaşının onu cazibədar və gözəl görmədiyinə inanır. Hamiləliyin son günlərini yaşayan qadına həyat yoldaşı tərəfindən göstəriləcək, xoş münasibət və diqqət onun əhval-ruhiyyəsinin artmasına kömək edəcək (4).

Hamiləlik zamanı diqqət edilməsi ən vacib məsələlərdən biri də ananın emosiyalarının uşağa təsiri məsələsidir.

İnkişafın ilkin dövrü uşağın tək-cə fiziki deyil, həm də psixi sağlamlığı qurulur. Həm də özünə və ətrafdakılara münasibət kimi, emosional və intellektual potensial, çətinliklərlə rastlaşdıqda davranış stereotipi kimi şəxsiyyətin vacib xarakteristikaları və müəyyən dərəcədə insan xarakteri qurulur (2).

Ananın emosiyaları dölə onun psixikasına ya müsbət ya da mənfi təsir göstərərək ötürülür. Sevinc, narahatlıq, qorxu və gərginlik onun ürək-döyünməsinə, maddələr mübadiləsinə təsir edir: ana sevinəndə qan endorfin – sevinc hormonlarını, kədərənib və ya gərgin olanda katexolamin- stress hormonlarını paylayır. Müvafiq təhlükə və təhlükəsizlik duyğularını uşaq da keçirir.

Əlbəttə, balaca rüşeym bu siqnalları qeyri-şüuri olaraq keçirir, amma bütün öz varlığı ilə ona sevinc gərginliklə, sevinc və qorxu ilə yanaşdığına hiss edir. Tədqiqatlar göstərir ki, uşaqda şüur işartıları hamiləliyin ikinci yarısından yaranır. III-IV ayda qüvvətli stress sinir sistemi üçün nəticə verəcək, uşaq beyni anasından emosiyasına daxil olan informasiyanı ötürmək üçün kifayət qədər yetkin deyil. Emosiyalar özlərinə tək-cə duyğuları deyil, həm də bu duyğuya mənanın verilməsini də daxil edirlər. Hamiləliyin 6-cı ayına duyğuları emosiyalara keçirməyə qadirdir, gələcək uşağın daxili reallığı ananın emosiyalarının təsiri altında formalaşmağa başlayır (6).

Emosiyalar tək-cə subyektin psixi vəziyyəti deyil, həm də onun orqanizminin hormonal reaksiyasıdır. Ananın uzunmüddətli stressləri zamanı onun qanında steroid hormonlarının artıq sayı yaranır. Bu hormonlar plasental baryeri keçir və uşağın formalaşan beyninə təsir edir. Ana və döl arasında emosional kontaktın böyüklük və xarakteri ola bilsin ki, uşağın inkişaf edən psixikasına təsir edən ən həlledici amillərdən biridir (7).

Summary

The psychological problems of a pregnancy period reflected in this article. Also, a woman's adaptation to the new condition, the problems such as anxiety and expectations that emerges in a pregnancy period were researched. During a desirable pregnancy a woman feels happy and delighted. In addition to all of these, a woman's relationship with her family, work condition, anxiety and stresses that pregnancy causes affect the going of the process.

Ədəbiyyat siyahısı

1. İsmayılov N., İsmayılov F. Tibbi psixologiya və psixoterapiya. Bakı-2002
2. <http://clinic.spb.ru/azariy.html>
3. <http://forum.vatan.tc/hamilelikte-psikoloji-t9985.0.html>
4. <http://pregnancy.about.com/od/trimesterguide/f/3trimesters.htm>
5. <http://pregnancy-period.com/pregnancy-trimester.html>
6. www.mama.ru/birth/smu022.htm
7. www.mama.ru/birth/sokol.htm

Etnopsixoloci ideyaların inkişafına dair

P.S.Qurbanəliyeva, magistrant

Qısa şəkildə etnopsixologiyamı xalqların psixoloci və mədəni inkişaf xüsusiyyətlərini qarşılıqlı əlaqədə, sistemli şəkildə öyrənən elm sahəsi adlandırmaq olar. Lakin etnopsixologiya termininin birmənalı şəkildə hamı tərəfindən qəbul edilməsini də söyləmək olmaz. O, «xalqların psixologiyası», «psixoloci antropologiya», «müqayisəli-mədəni psixologiya» və s. terminlərlə adlandırılmışdır.

Etnopsixologiyamın müxtəlif terminlərlə adlandırılması təsadüfi deyildir. Çünki o, həm də bir sıra elm sahələrini özündə birləşdirir. Etnopsixologiyamın birbaşa bağlı olduğu

elm sahələri isə etnoqrafiya, etnologiya, antropologiya və psixologiya hesab olunur.

XIX əsrin II yarısından başlayaraq bir sıra sosial amillərin təsiri ilə etnik psixologiya problemlərinin öyrənilməsinə diqqət daha da artdı və etnik psixologiyamın müstəqil elm sahəsi kimi təşəkkül etməsinə zəmin yarandı. Etnik psixologiyamın yaradıcıları alman alimləri M.Latsarus və T.Şteyental 1859-ju ildə «Xalqların psixologiyası və dilçilik» curnalının nəşrinə başladılar. Curnalın ilk nömrəsində onların «Xalqların psixologiyası haqqında düşüncələr» adlı məqaləsi çap olundu. Elmi etnopsixologiyamın yaranma tarixi də bu vaxtdan götürülür.

Etnopsixologiya (yunan dilində etnos - xalq, tayfa deməkdir) insanların psixikasının etnik xüsusiyyətlərini, yəni bu və ya digər xalqa məxsus olan etnik stereotip və yönümlər, adət və ənənələr, milli xarakter və hisslər, etnik özünüdərk etmə və qiymətləndirmənin xüsusiyyətlərini və s. öyrənir.

Deməli, etnik psixologiya insanların müəyyən etnik qrupda, xüsusi etnik qrup və şəraitdə formalaşması ilə əlaqədar olaraq onların psixi simasında, psixoloci xüsusiyyətlərində baş verən dəyişikliklərin qanunauyğunluqlarını, təzahür xüsusiyyətlərini öyrənən elm sahəsidir.

Antik dövrün mütəfəkkirlərindən tutmuş bu günkü günümüze qədər bir çox alimlər – Herodot, Strabon, Hippokrat, Kant, Tard, Freyd, Lebon və b. xalqların psixologiyası ilə bağlı maraqlı fikirlər söyləmişlər. Onların başlıca qənaətləri etnik xüsusiyyətlərə görə xalqların bir-birindən fərqləndiyini, iqlim və joğrafi şəraitin insanların xarakter və davranışına təsir etdiyini sübut etməyə yönəlmişdir.

Milli psixologiyamın öyrənilməsi eyni zamanda ideoloci baxımdan, digər xalqlara təsir vasitəsi kimi də araşdırılmışdır. Lixtenşteyn, V.Doroci, L.Faraqon və b. milli psixologiyamı öyrənməyi psixoloci silah kimi, Ç.Xoqhman, Q.Qran, F.Boos və b. xalqların psixologiyasında fərqlərin meydana gəlməsi sosial-tarixi inkişafın həlledici rolu və digər

xalqların «qəlbinə nüfuz etmək», təbliğat vasitəsi kimi tədqiq etmişlər.

XX əsrin II yarısından başlayaraq etnopsixologiyanın tədqiqat istiqamətləri bir qədər dəyişərək ideoloci və hərbi məqsədlərə yönəlmişdir. Qorer, Benedikt, Xoninqam və b. psixoloqlar potensial rəqib olan xalqların psixologiyasının öyrənilməsinə, ondan hərbi-psixoloci məqsədlər üçün istifadə edilməsinə üstünlük verirlər. Bundan başqa, xalqların psixologiyasının öyrənilməsi iqtisadi, mədəni əlaqələr qurmaq baxımından, yeni inkişaf etməkdə olan xalqların psixologiyasının öyrənilməsi onları bir-birinə qarşı qoymaq baxımından əhəmiyyətli hesab olunur.

Azərbaycan psixoloq və pedaqoqları da milli psixologiyanın öyrənilməsi sahəsində xeyli iş görmüşlər. Bu sahədə Ə.Zəkuzadə, F.Ə.İbrahimbəyov, Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə, Z.İ.Qaralov, Ə.Ş.Həşimov və digər alimlərin xidmətləri xüsusi qeyd olunmalıdır. Xüsusilə, Ə.S.Bayramovun «Etnik psixologiya məsələləri» adlı əsəri diqqəti cəlb edir. O, xalqın gələcək inkişafı və tərəqqisi üçün, eyni zamanda, çatışmazlıqların, nöqsanların, naqisliklərin aradan qaldırılmasında, etnopsixologiyanın oynaya biləcəyi mühüm rolunu qeyd edir.

Müasir şəraitdə müxtəlif ölkələrin, xalqların, millətlərin nümayəndələri arasında əlaqə və münasibətlərin genişləndiyi bir dövrdə bu və ya digər xalqın və ya etnosun etnik psixoloci xüsusiyyətlərinə bələd olmaq, onları öyrənmək çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə bir bilik müxtəlif xalqlar və millətlər arasında qarşılıqlı münasibətlərin düzgün qurulmasına, onların optimal variantlarının asanlıqla tapılmasına yaxından kömək edir. Bu jəhətdən etnik psixologiyanın həm jiddi elmi nəzəri, həm də çox böyük praktik əhəmiyyəti var.

FƏLSƏFƏ VƏ SOSİOLOGİYA

Cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı əlaqəsinin əsas səviyyəsi

Novruzova Samirə Ağarəsul qızı, maqistrant

Cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı təsiri problemi uzun müddət əsaslı sosial problem kimi tədqiq edilmişdir. Tədqiqatçıları əsasən ictimai həyatın müxtəlif tərəflərinə təbiətin təsirinin xarakteri və onun formaları maraqlandırmışdır. Cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı əlaqəsinə belə məhdud yanaşma tərzini təsadüfi olmayıb, əsasən aşağıdakı səbəblərlə şərtlənmişdir:

birincisi, maddi istehsalın inkişaf səviyyəsinin aşağı olması ilə. Bu dövrdə cəmiyyətin təbiətə ciddi təsirindən, nə də global təbii proseslərin maddi istehsala daxil edilməsindən söhbət gedə bilməzdi.

İkincisi, bu vəziyyət sinfi mübarizəni tələbləri ilə şərtlənirdi. Bu dövrdə gənc burjuaziyanın ideoloqları dövlət quruluşunun müxtəlif formalarını, bütövlükdə cəmiyyətin inkişafını coğrafi şəraitin xüsusiyyətlərindən çıxaraq onlara təbii amillərlə izah etməyə cəhd edirlər. Burjuva sosialoqları coğrafi determinizmin metafizik kon işləyib hazırlayaraq xarici coğrafi determinizmin metafizik kon işləyib hazırlayaraq xarici coğrafi mühiti ictimai inkişafın həlledici maddi qüvvəsi və müəyyən edici səbəbi kimi təsvir etməyə çalışırdılar.

Tarixin materialistcəsinə anlaşılmasının baniləri K.Marks və F.Engels təbiətin cəmiyyətə birtərəfli təsir edə bilməsi kimi elmə və ictimai praktikaya zidd olan yanlış təsəvvürləri aradan qaldıraraq tarixin ictimai praktikasına uyğun gələn belə bir fikir irəli sürdülər ki, təbiətin və cəmiyyətin təsiri qarşılıqlı səciyyə daşdığından inkişaf prosesində təbiət cəmiyyətə, cəmiyyət isə öz növbəsində təbiətə təsir göstərir. Belə bir qənaətə gələrkən K.Marks və F.Engels üçün cəmiyyət və təbiətin nisbəti problemini çıxış nöqtəsini inkişafı xarici coğrafi şəraiti ilə deyil, maddi istehsalın daxili prosesləri ilə şərtlənən cəmiyyətin müstəqil sistem kimi seçilib ötürülməsi təşkil edirdi.

Qeyd edək ki, cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı əlaqəsini sosial aspekti öz təsirini müasir dövrdə də saxlamaqdadır. Lakin elmi-texniki inqilab şəraitində cəmiyyət və təbiətin sosial aspekti ilə yanaşı təbii-elmi aspekti də mühüm aktualıq kəsb edir. Bu sonuncunun isə mahiyyəti cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı təsiri prosesinin srukturunu, cəmiyyət və keyfiyyət tərkibini, gələcək inkişaf meylini və bu proses üzərində həyata keçiriləcək nəzarətin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Müasir cəmiyyətlə ətraf təbii mühitin qarşılıqlı əlaqəsinin müxtəlif kanalları mövcud olduğu üçün cəmiyyət və təbiətin mürəkkəb səciyyə daşıyan qarşılıqlı təsir prosesinin öyrənilməsinə təbiət elmlərinin tam bir spektri qoşulmuşdur: coğrafiya və geologiya, biologiya və ekologiya, kimya və fizika. Cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsində coğrafiya elminin müstəsna rolu vardır. Hmin əlaqənin öyrənilməsində coğrafiyanın rolunu bundan görmək olar ki, coğrafiya təkcə coğrafi şəraitin ayrı-ayrı komponentlərini deyil, həm də elementləri tez-tez digər elmlərin idrak obyektinə çevrilən xüsusi ərazi komplekslərində öyrənir.

Bir sıra müəlliflər təbiət və cəmiyyətin qarşılıqlı təsirinin ayrı-ayrı tələblərini öyrənməklə yanaşı cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı təsirinin ümumi nəzəriyyəsini yaratmağa və bu prosesin əsas qanunlarını formulə etməyə də cəhd göstərirlər.

Soruşula bilər: cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı təsirinin ümumi nəzəriyyəsi nədən ibarətdir? F.S.Xuduşın bu suala cavab olaraq yazır. «Ümumi nəzəriyyəni yaratmaq – obyektiv aləmin qarşılıqlı təsiri prosesini iki tərəfini o mövcud əlaqələrini və qanunauyğunluqlarını açmaq, aşkara çıxarmaq deməkdir».

Sinergetik sistemlərin əsas xüsusiyyətləri

Hacıyev Namiq Saleh oğlu, maqistrant

XX əsrdə elmin inkişafı bir daha sübut etdi ki, yaşadığımız gerçəklik, onun elmi, nəzəriyyə və yaxud modeldəki ifadəsindən çox mürəkkəbdir. İ.Priqojinin sözləri ilə desək, sinergetika mövcud olanın, var olanın deyil, yaranın, təşəkkül tapanınməqamlarını aydınlaşdırmağa can atır.

Xaosdan nizamın necə yaranmasını izləyir. Sistemli yanaşma üçün səciyyəvi olan «haradan» və «haraya» suallarından çox sinegetika necə? Sualına cavab axtarır. Sinergetika müasir təbiətşünaslığın paradigmalardan biridir. Sinergetika mürəkkəb, açıq və təkamüldə olan sistemləri təhlil edir. Bu cür sistemlər özlərinin inkişafı üçün, ətrafla enerji, maddi və informasiya mübadiləsi olmaqla bərabər, həm də mütləq öz daxili imkanlarından istifadə edirlər. Bu mənada da sinergetik metodlar digər elmlərin metodlarından fərqlənir, çünki sinergetika bir neçə fundamental elmin inteqrasiyasından yarandığından bənzərsiz metod şəbəkəsinə malikdir. Bu mənada o metodlar ümumelmi yanaşma nümunələridir. Sinergetikada ixtiyari inteqrativ metod yox, yalnız müəyyən seçim əsasında götürülmüşlər işlədilir.

Sinergetik konsepsiyada daha geniş təhlil edilən və ümumiləşdirilən informasiya entropiya münasibətləri, qanun, təsadüf, zərurət, səbəb, nəticə və s. kimi anlayışlara yeni mənə gətirdi. Dünyada nə sırf determinik, nə də sırf təsadüfi hadisələr mövcud deyildir. Kainatda məhz ona görə bizi əhatə edən

harmoniya mövcuddur ki, özünü təşkil edən sistemlər, informasiya-entropiya münasibətlərində lazımlı sayılan spontan (gizli) müəyyən edir. Bu da onlara bir tərəfdən öz strukturu bütövlüyünü saxlamağa, digər tərəfdən isə dəyişmə və mürəkkəbləşmə istiqamətində mühitlə qarşılıqlı təsirdə olmağa imkan verir.

Ç. Priqojinin sözləri ilə desək: «bizim dünyamız nə avtomatdır, nə də xaos». Dünya qeyri-müəyyənlik dünyasıdır. Entropiya haqqında verilən anlayışlar sinergetik baxımdan tamailə fərqlənir. Entropiyanın, təbiətin inkişaf və təkamülü üçün verildiyi «haqq» olması fikrini, daha doğrusu materiya keyfiyyətinin itməməsi hələ T.de Şarden söyləmişdi. Lakin məlumdur ki, T.de Şerden dünyanan inkişaf edərək son «Omeqa» nöqtəsinə doğru getməsi kimi teoloji bir konsepsiya müəyyən etmişdir. Sinergetika nəzəriyyəsinin verdiyi imkan nəticəsində materiyanın özünütəşkili və dissipasiyasının (paylanması) vahid təbii prosesin iki tərəfi kimi təhlil etmək mümkün oldu.

Entropiya-informasiya asılılığın aydınlıq gətirən, sinegetikanın banilərindən biri hesab edilən, qeyri-xətti termodinamikanın yaradıcısı İ.Priqojinin «dissipativ strukturlar» nəzəriyyəsi olmuşdur. Dissipativ strukturlar nəzəriyyəsi, sinegetika ilə bir məna verir.

Priqojin və onun davamçıları, avtomotik kimyevi reaksiyalara və digər sinergetik hadisələr də baş verən möcüzəli prosesləri anlaması cəhd edərkən, məlum olmuşdur ki, inkişaf və tənəzzülün əks ənənələri, vəhdət təşkil edərək, eyni zamanda və paralel fəaliyyət göstərirlər. İnformasiya və entropiya dinamik varlığın vahid prosesləridir. Ən əsası budur ki, bununla termodinamikanın I və II qanunlarının assimetriyası məlum oldu.

Əsas odur ki, sinegetik yanaşmanın özəlliyi onun elmi izahının da fərqli olmasını şərtləndirir. Sinergetik izah çox böyük ölçüdə deduktiv proqnostik xarakterə malikdir. Birincisi odur ki, sinergetik tədqiq etdiyi sistemin gələcəyinin onun

daxili mahiyyətinə uyğun formalaşmasına mane olmur. O, bu mənada kənar müşahidəçidir. Sinergetiki sistem öz təbiətinə uyğun hansı inkişaf yolunu seçməsi maraqlandırır. Bu zaman o, bütün mümkün olacaq variantların hamısını nəzərə alır. Sinergetik sistemin daxili işlərinə qarışmadan onu öyrənir.

Sinergetik izahda böyük əhəmiyyət daşıyan amillərdən biri də zaman anlayışıdır. Sinergetik təsvirdə zaman sistemin daxili mahiyyətinə aid olan kimi çıxış edir. Bu sistemdə indiki gələcəyi formalaşdırır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sinergetik izah deduktiv aspektlə məhdudlaşmır. Modelləşdirmə və praktiki müqayisə onun izah sxemində əsas yerlərdən birini tutur. Model üzərində nəzəri və praktiki iş aparılmadan sinergetikada modelləşdirmə elmi sayılmır. Model əsasında alınan inkişaf variantları faktiki olaraq sistemin daxilində yetişdirdiyi gələcək variantlardır. Sinergetik izahda mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri də ətraf aləmin nəzərə alınması ilə bağlıdır. Sinergetik yanaşmada bunun prinsiplial mənası var. Çünki sinegetikada sistem özünütəşkil edən müstəqil obyekt kimi nəzərdən keçirilsə də, onun mühüm cəhətlərindən biri açıq olması ətraf aləmlə daim əlaqədə olunmasıdır. Müstəqil sistemə ətraf aləmə orqanik daxil olan obyekt kimi baxmaq bir sıra çətinliklər yaradırsa, tədqiqatçı üçün mənzərəni mürəkkəbləşdirirsə, bütövlükdə optimal nəticələr almağa yardım edir. O cümlədən, elmə universal idarəetmə keyfiyyəti gətirir.

Bütün bunlar sinergetik izahın digər elm sahəsindəki izahından fərqləndiyini bildirir. Sinergetika başqa təbiət elmləri kimi izahın son məqsədinin empirik verilənlərə uyğunluqda görmür. Sinegetika daim dioloqu, mikro ilə makronun vəhdətini, subyektlə tədqiqat obyektinin bütövlüyünü və bu əsasda qarşılıqlı inkişafı əsas sayır. Onun izahı son məqsəddə bu nəticənin əldə edilməsinə yönəlib.

J.-P. Sartr fəlsəfəsində humanizm ideyaları **Aşurova Gülnar, magistr**

J.-P.Sartr ekzistensializm fəlsəfəsinin inkişafında özünəməxsus yeri olan görkəmli filosoflardan biridir. O, II dünya müharibəsindən sonrakı otuz il ərzində Avropa siyasətinin formalaşmasının fəal iştirakçılarında olmuş və bir qayda olaraq, humanist dəyərlərin müdafiəçisi kimi çıxış etmişdir.

Həmin dövrdə ekzistensialist fikrin mərkəzinin Fransaya keçməsi məhz onun fəlsəfi və bədii yaradıcılığının məhsulu hesab olunur.

J.-P.Sartrın fəlsəfi təliminin formalaşmasında M.Haydeggerin ekzistensialist və E.Husserlin fenomenoloji təliminin mühüm rolu olmuşdur.

J.-P.Sartr istər fəlsəfə, istərsə də bədii yaradıcılıq sahəsində bir sıra dəyərli əsərlərin müəllifi kimi məşhurdur. Bunlardan "Varlıq və heçlik", "Ekzistensializm - humanizmdir", "Dialektik zəkanın tənqidi" və s. fəlsəfi əsərlərini, "Milçəklər", "Çirkli əllər", "Bağlı qapılar arxasında" və s. kimi roman və pyeslərini qeyd etmək olar.

Sartr fəlsəfəsinin və ümumilikdə ekzistensializmin meydana gəlməsinin başlıca səbəbi XX əsrin əvvəllərində Qərbi Avropa sivilizasiyasını bürüyən dərin sarsıntı və böhranların baş verməsi idi.

Filosofun bütün yaradıcı fəaliyyətinin əsasında başlıca bir problem dayanır: müasir insanın və ümumilikdə bəşəriyyətin acı taleyini yüngülləşdirmək və insanları bu vəziyyətdən necə xilas etmək məsələsi.

Ekzistensializmin başlıca şüarına çevrilən "İnsan, oyan" ifadəsi Sartr fəlsəfəsinin də əsasında dayanırdı.

Ümumiyyətlə, onun insan haqqındakı düşüncələrinə görkəmli alman filosofu F.Nitşenin böyük təsiri olmuşdur.

Sartrın humanist ideyalarının mərkəzində azadlıq problemi dururdu. Onun fəlsəfəsinin çıxış momentini də azadlıq ideyası təşkil edirdi. Sartra görə, insan mütləq şəkildə azad olmalıdır. Bu elə bir azadlıqdır ki, orada şüur bütün qadağalardan, əxlaq qanunlarından, cəmiyyətdəki sosial normalardan, dəyərlərdən, bir sözlə, onun azadlığını məhdudlaşdıran hər bir şeydən imtina etməlidir.

Sartrın fikrincə, insan özü azadlığı "kəşf etməli", ona çatmaq üçün yaşmalıdır. Azadlıq fantaziya deyildir. O bir həqiqətdir. Azad insan dünyadakı bütün münasibətlərin əsasıdır. Hər bir insanın azadlığı da, əslində başqası tərəfindən açılır. Başqası olmasa insanın azadlığı gizli qalar.

Varlığa məna verən insandır. İnsanla təmasda olmayan hər hansı bir şeyin mənasından danışmaq mümkün deyil. Hər hansı bir insan başqa insanla münasibətdə olarkən müəyyən məna kəsb edir.

Sartra görə, insan hətta təbiət qanunlarına da tabe olmamalıdır, o, sərbəst iradənin hökmü ilə yaşmalıdır. Sərbəst iradəyə nəinki təbiət, heç Allah da mane ola bilməz. Sartr insanı o dərəcədə azad görmək istəyirdi ki, hətta onu Allah səviyyəsinə qədər qaldırırdı.

Filosofun fikrincə, insan əvvəlcə mövcud olur, dünyaya gəlir, orada fəaliyyət göstərir və yalnız bundan sonra şəxsiyyət kimi müəyyənləşir. Deməli, insanın taleyi onun öz əlindədir, o, bunu öz əməlinə sübut etməlidir. Buradan aydın olur ki, insanın heç kimə və hətta Allaha da ehtiyacı yoxdur. İnsanın mütləq azadlığı onu hətta Allaha da çevirir.

Beləliklə, Sartrın fikrincə, insana "sən əvvəlcə mövcud olmusan, sonra azadlıq əldə etmisən" demək düzgün deyil. Çünki, mövcud olmaq elə öz azadlığını təmin etmək deməkdir. Başqa sözlə, mövcud olmaq - öz varlığını yaratmaq məsuliyyətini öz üzərinə götürmək deməkdir.

Sartrın fəlsəfəsinə əsasən, insan, sərbəst iradə və yaradıcılıq azadlığa aparan başlıca yoldur.

Sartrın düşüncəsinə görə, insan heç bir zaman özünə bərabər olmamalı, öz-özü ilə kifayətlənməməlidir. O, daima öz üzərində yeniliklər etməli, hətta lazım gələrsə, ziddiyyət yaratmalıdır. Onun qənaətinə, hər bir insan, xüsusən də filosof öz-özü ilə əbədi inkarda olmalıdır.

Bütün fəlsəfi yaradıcılığı boyu Sartr əsas diqqəti insanın ona düşmən olan dünya qarşısında mənəvi dözümlünə yönəldirdi. Onun fikrinə, insan obyekt yox, hər şeydən əvvəl bir subyektdir. O, azad, təşəbbüskar, məsuliyyətli, təkrarsız, fərdi varlıqdır.

J.-P.Sartrın fəlsəfəsinə əsasən, insanın mütləq azadlığını əlindən alan qüvvələrdən biri, bəlkə də birincisi, məhz vicdandır. İnsan azadlığı üçün vicdanı mütləq dəf etməlidir. Çünki, vicdan ekzistensiyayı - mövcudluğu məhdudlaşdıran ən böyük amildir.

Qeyd etməliyik ki, Sartrın humanizminin, ümumilikdə fəlsəfəsinin son məqsədi məhz vicdanla savaşımaqdır. Bunu həm də fransız ekzistensializminin son məqsədi hesab etmək olar.

Sartr fəlsəfəsində seçim azadlığı məsələsi də mühüm yer tutur. Onun fikrinə, seçmə ruhi aktdır, seçmə zamanı insanın dünyaya və özünə münasibəti, onun etikası, estetikası, idraki mühüm rol oynayır.

Sartra görə, insan da, onun azadlığı da seçmədir. İnsan özünün seçmə bacarığı ilə öz xoşbəxtliyini qazanır və ya onu itirir.

Sartrın məhəbbətə dair baxışları da olduqca maraqlıdır. Onun fikrinə, məhəbbət hiss məsələsi olmayıb, son dərəcədə mürəkkəb bir məzmunə malikdir.

Məhəbbət - başqasının azadlığına yiyələnmək deməkdir. Bu zaman bir başqası insanın mövcudluğunun sirrinə yiyələnir. Beləliklə, insanı varlıqdan çıxararaq, özü üçün varlıq edir. Bu isə yolverilməzdir. Çünki, məhz bu zaman insanın azadlığı

əlində almır. Sartra görə isə, var olan insan mütləq azad olmalıdır.

Bu deyilənləri ümumiləşdirərək, qeyd etmək olar ki, Sartrın fəlsəfəsi antropologiyadır. Çünki, filosofun fəlsəfəsində ruhun önə çəkilməsi, insan qəlbinin, şüurun prioritetliyi, şüurdan kənarında olanların varlığının qeyri-mümkünlüyü, hər şeyin ancaq şüurla təmasda var olması məsələləri üstünlük təşkil edir.

Ümumilikdə isə, J.-P. Sartrın fəlsəfəsində humanist ideyalar olduqca zəngindir. Lakin onun humanizmini mütləq şəkildə qəbul etmək olmaz. Çünki Sartrın humanist dəyərlər adı altında qəbul etdiyi bir sıra ideyaları normal şəraitdə yaşayan insana deyil, tamamilə fərqli dünyada yaşayan birinə şamil etmək olar. Ən başlıcası ona görə ki, insanın sosial normalardan, dəyərlərdən, vicdandan, əxlaqdan kənarında mövcudluğu mümkünsüz olduğu üçün onun azadlığı da qeyri-mümkündür.

Bir sıra mübahisəli məqamların olmasına baxmayaraq, J.-P.Sartrın fəlsəfi baxışları, onun hadisələrə, predmetlərə yanaşma tərzi öz orijinallığı ilə seçilir. Əbəs yerə deyildir ki, J.-P.Sartrın fəlsəfəsi ekzistensialist fikrin inkişafında xüsusi mərhələ hesab olunur.

Şərq və Qərb: fəlsəfi komparativistika **Məmmədova Çinarə, magistr**

Fəlsəfi fikrin ağırlıq mərkəzi artıq neçə əsrdir ki, Avropanın ideya məkanında gah bu, gah da başqa ölkəyə keçsə də, əslində eyni bir mədəniyyətin kontekstində fırlanmaqdadır. Düzdür, son əsrlərdə ABŞ-ın ideya məkanı da mərkəz olmaq iddiası ilə rəqabətə girmişdir. Lakin mahiyyət eynidir. Söhbət əslində eyni bir sivilizasiyadan, eyni düşüncə tərzindən və eyni bir fəlsəfi ənənədən gedir.

Daha böyük zaman kəsiyinə baxıldıqda fəlsəfi fikrin ağırlıq mərkəzi əvvəl Şərqdə: qədim Şumer, Çin və Hindistanda, sonra o dövr üçün Şərq və Qərbin sintezi olan Yunanıstanda, qədim Elladada, daha sonra isə müsəlman Şərqində qərarlaşmış və ancaq Renessans dövründə Qərbi Avropaya köçmüşdür ki, sonuncular bu günə qədər estafeti əldən vermirlər. Yeni dövr Qərb fəlsəfi fikrinin formalaşmasında Orta Əsr İslam mədəniyyətinin və dini-fəlsəfi fikrinin böyük rolu olsa da, bütövlükdə bu sivilizasiyanı bir sintez kimi təqdim etmək əsassız olardı. Çünki Avropa Renessansında Şərq əsasən vasitəçi rol oynamış, antik mədəniyyətin və qədim yunan fəlsəfəsinin avropalılar tərəfindən yenidən mənimsənilməsində iştirakçı olmuşdur. Bundan sonra Qərb məhz yeni, fərqli bir istiqamət olaraq formalaşmışdır.

Qərb, intellekt qaydalarında çox uzaqlara uçmuş, həyatın təməl prinsiplərindən, fəlsəfi bazisdən ayrı düşmüşdür. Həm də artıq çox uzaqlara getmişdir ki, geri qayıtmaq bir o qədər də asan məsələ deyil. "Qayıdış zamanı geridə olan qabağa düşür" hikmətini yada salsaq, sıra Şərqiindir. Təməl prinsiplərini harada, hansı yol ayrıcında itirmişdiksə, yenidən həmin nöqtədən başlayaraq axtarsaq və bu zaman yeni dövrün intellektual imkanlarından istifadə edə bilsək, ola bilsin ki, fəlsəfi fikrə ikinci nəfəs gətirə bilərik.

Bəlkə də, buna görə XIX əsrdən başlayaraq Şərq düşüncə tərzinə böyük maraq yaranmış və bu iki sivilizasiyanın gələcək sintezindən xəbər verən yeni və əbədi-bədii axtarışların əsası qoyulmuşdur.

Sintez ideyasının beşiyi başında Qərbdə Herder, Kant, Höte, Şərqdə A.Bakıxanov, M.F.Axundov,

C.Əfqani kimi zamanını qabaqlayan böyük düha sahibləri dayanır. XX əsrin əvvəllərində Şərq və Qərb dəyərlərinin birləşdirilməsi, milli və dini dəyərləri saxlamaqla modernləşmək hər bir ölkənin ziyalıları üçün çox səciyyəvi olmuşdur. Hal-hazırda dünyada yeni integrativ meyillərin güclənməsi, xüsusən, qloballaşma hadisəsi bu məsələyə olan diqqətin artmasını tələb edir.

Müasir Qərb fəlsəfəsində J.M.Dejenardo, A.Düperon, A.Şopenhauer və M. Müller kimi tədqiqatçılar müqayisəli fəlsəfənin inkifaş etdirilməsinə kömək ediblər.

Fransız filosofu J.M.Dejenardo özünün "İnsan idrakinin prinsiplərindən çıxış edərək fəlsəfi sistemlərin müqayisəli tarixi" (1804) əsərində fəlsəfi sistemlərin ölçüsü kimi əsas qnoseoloji problemin həllini təklif edir. U.Cons isə ilk dəfə olaraq şərq və qərb fəlsəfəsinin müqayisəsini tətbiq edir. O, vayşeşika və yoqaçarlar, sankhya və pifoqorçular, caymini və Sokratın fəlsəfəsi arasında analogiyanı aşkarlayır. Consu bu analogiyanın mənbəyi problemi düşündürür. Nəticədə o belə qərara gəlir ki, "Pifoqor və Platon Hind mütəfəkkirlərinin bəhrələndiyi mənbədən istifadə etmişlər".

Fransız alimi A.Düperon isə mühüm tədqiqat prinsipini işləyir. Bu prinsipə görə hind fəlsəfəsi mətnləri yunan və roma mətnləri kimi öyrənilməlidir. Bu mətnləri öyrəndikdən sonra o, hind və avropa mətnlərinin analizinə başlayır. F.Şleqel "Hindlilərin dili və müdrikliyi haqqında" (1808) olan kitabında şərqin qərb fəlsəfəsinə təsirini qeyd edir. Məsələn, onun fikrincə, Pifaqorun ruhun köçməsi haqqında təlimi hind mütəfəkkirlərinin reinkarnasiya nəzəriyyəsi ilə izah etmək olar. Beləliklə, hind-avropa paralelinin kəşfindən

sonra ilk müqayisəli fəlsəfə yarandı. Bununla bərabər gələcək müqayisəli tədqiqatların iki istiqaməti yaranır:

1) Şərqlə Avropa fəlsəfi sistemlərinin növlərə bölünməsinə istiqamətlənən müqayisəli tədqiqat;

2) "Miqrasiya nəzəriyyəsi" kontekstində müqayisəli tədqiqat.

Beləliklə, XIX əsrin müqayisəli tədqiqatları müqayisəli fəlsəfənin bəzi metodoloji prinsiplərini müəyyən etdi:

1) Hind və Yunan fəlsəfəsinin ümumi mənbəyinin bərpa edilməsi; "fəlsəfi dilin" axtarılması (U. Conson);

2) "Miqrasiya nəzəriyyəsi" kontekstində ellinlər və hindlilərin fəlsəfi ənənələri arasındakı genetik-tarixi əlaqənin aşkarlanması; "hind köklərinin" axtarışı (F. Şleqel);

3) Növ paralellərinin tapılması (A. Düperron):
- xüsusi paralellərin aşkarlanması;
- fəlsəfənin meta tarixi növlərinin aşkarlanması.

Bütün bu tədqiqatlar və çoxsaylı müəllif işləri onu sübut edir ki, artıq Qərbdə düşüncə tərzində Şərqlə yönəlmə tendensiyası artmışdır. Belə ki, bu müəlliflərin əsərləri zaman keçdikcə insanların praktik həyatına yansır və bununla da insanlarda Şərqlə Qərbin ayrı olmasına dair mövcud olan şüuraltı ideyanı aradan qaldırır.

XVI-XVII əsrlərdə səfəvi-avropa əlaqələri

Günəl Aslanlı, ADPU-nun II kurs magistri

XVI-XVII əsrlərdə Səfəvilər dövlətinin Avropa ölkələri ilə əlaqələri həmin dövrün beynəlxalq münasibətlər sisteminin sanballı elementlərindən biri idi. Bu əlaqələr mənafe ümumiliyinə əsaslanırdı və Şərqlə Qərb arasında bir sıra iqtisadi və siyasi problemlərin həllində böyük rol oynamışdı.

Səfəvi-Avropa əlaqələrinin XVI-XVII əsrlərdə beynəlxalq hərbi-siyasi problemlərin həllinə tərəflər üçün əlverişli beynəlxalq şəraitin yaranmasının təsirini də qeyd etmək lazımdır. Səfəvilər Avropa ölkələri ilə ilk növbədə iqtisadi əlaqə saxlayırdılar. Bu dövrdə Azərbaycanla Avropa ölkələrinin iqtisadi əlaqələri xeyli genişlənməmişdi. Bu əlaqələrdə Azərbaycan ərazisindən keçən beynəlxalq karvan yolları mühüm rol oynayırdı. Deməli, Şərqlə Avropa arasında Aralıq və Qara dəniz hövzəsi ilə, İran körfəzini Avropa ilə əlaqələndirən beynəlxalq ticarət yollarının Azərbaycandan keçməsi Səfəvilərin beynəlxalq əlaqələrinə müsbət təsir göstərirdi. Azərbaycanın Təbriz, Şamaxı, Gəncə, Şəki kimi şəhərlərindən Aralıq və Qara dənizin sahillərinə müntəzəm karvanlar gedirdi. Azərbaycan ipəyi Avropa-Şərqlə ticarətində mühüm yer tuturdu. Bu əlaqələrdən Səfəvi dövləti öz iqtisadi qüdrətini artırmaq üçün istifadə edirdi. Ona görə də Səfəvi hökmdarları Asiya ölkələrini Avropa ilə əlaqələndirən karvan ticarətinin daha da inkişaf etdirilməsinə çalışırdılar. Avropa ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafı Səfəvi diplomatiyasının qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri idi.

Bu dövrdə Azərbaycan İtaliya ilə geniş ticarət əlaqələri yaratmışdı. İtaliyada Azərbaycan ipəyinə böyük tələbat var idi. Venesiya və Genovanın toxuculuq manufakturalarını xam ipəklə ən çox Azərbaycan təmin edirdi. İtaliya tacirləri Şərqlə Avropa ölkələri arasında ticarətdə vasitəçilikdən çox böyük qazanc götürürdü. Səfəvilər dövləti İspaniya, Portuqa-

liya, İngiltərə, Hollandiya, Skandinaviya və bir sıra Şərqi Avropa ölkələri ilə ticarət əlaqələri yaratmışdı.

Osmanlı imperiyasının güdrətinin və beynəlxalq münasibətlərə təsirinin artması ilə əlaqədar Səfəvilər dövlətinin Avropa ilə əlaqələri daha çox hərbi-siyasi xarakter almağa başladı. Osmanlı imperiyasının həm Şərq, həm də Avropa dövlətləri ilə münasibətləri ilə ilişgiklər Səfəvi-Avropa əlaqələrində mübarizə ön cərgəyə keçdi.

Uzunmüddətli Səfəvi-Osmanlı müharibələrinin əsas səbəbi Yaxın və Orta Şərqdə ağalığ uğrunda rəqabət idi. Onların arasında baş vermiş müharibənin səbəbi kimi, Zaqaqaziya və beynəlxalq ticarət yollarına nəzarət uğrunda mübarizəni də qeyd etmək lazımdır. Səfəvi dövləti Qərb ölkələri ilə əlaqələrini bərpa etməyə çalışırdı. Ona görə də Qərbi Avropa dövlətləri ilə ittifaq yaratmaq Səfəvi diplomatiyasının başlıca vəzifələrindən birinə çevrilmişdi.

Öz növbəsində Qərb dövlətləri də Osmanlı imperiyasına qarşı mübarizədə Səfəvi dövlətindən istifadə etməyə çalışırdı. Avropa ölkələri Osmanlı imperiyasının Mərkəzi və Qərbi Avropaya hücumunun qarşısını almağa və Səfəvi-Osmanlı müharibələrindən istifadə edib hər ikisini zəiflətməyə və Şərqdə müstəmləkəçilik üçün əlverişli şərait yaratmağa çalışırdılar. Böyük coğrafi kəşflər, yeni dəniz yollarının kəşfi, Türkiyə ilə müharibələr və Rusiya ilə əlaqələrin genişlənməsi nəticəsində Səfəvi dövlətinin Aralıq dənizi vasitəsi ilə Avropa ilə əlaqələri zəiflədi. Sonrakı dövrdə Səfəvilərin bu əlaqələri bərpa etmək cəhdləri elə bir ciddi nəticə vermədi. Bundan sonra Səfəvi dövləti bir tərəfdən Volqa-Xəzər yolu ilə Rusiya və Avropada ticarət əlaqələrini genişləndirmək, digər tərəfdən Avropa dövlətləri arasında olan İran körfəzində möhkəmlənmək uğrunda mübarizədən istifadə etmək siyasəti yeridirdi. Bu siyasət Səfəvi-Avropa əlaqələrinin genişlənməsinə böyük kömək edirdi.

Səfəvi imperiyasının avropa dövlətləri ilə

diplomantik münasibətləri

Günel Aslanlı, ADPU-nun II kurs magistri

Azərbaycan Səfəvi dövləti XVI əsrdə dünyanın ən güdrətli və möhtəşəm dövlətlərindən biri kimi tarixdə iz qoymuşdur. Əsası Şeyx Səfi, oğlu Şeyx Şüneyd, nəvəsi, Şeyx Heydər, nəhayət layiqli varisi böyük ictimai-siyasi xadim, azman şair, yenilməz bahadır və fəvqəlbəşər sərkərdə Şah İsmayıl Xətai tərəfindən ərazisi 3,3 mln.km. çətdirilan Səfəvi dövləti həm də elmi, mədəniyyəti, iqtisadiyyat ilə dünyanın ən güdrətli səltənətləri sırasında dayanmışdır.

Azərbaycan dövləti öz xarici siyasi planlarını həyata keçirmək məqsədilə Fransa, İngiltərə, Polşa, Macarıstan, Almaniya, Roma papaları, Venesiya Respublikası, Hollandiya krallığı, İspaniya, Portuqaliya, Skandinaviya ölkələri, Neapol krallığı, hətta Burqundiya və Qolştiniya hersoqluqları ilə sıx diplomatik əlaqələri yaratmışdır. Həmin dövlətlərin Katerino Zeno (İtaliya), İosafat Barbaro (Venesiya), Ambrocco Kontarini (Venesiya), Antoni Çenkinson (İngiltərə), Vinçenso Alessandri (İtaliya) və başqa tanınmış diplomatlar Azərbaycan dövlətində öz ölkərinin elçiləri kimi mühüm vəzifələr yerinə yetirilmişdir.

Səfəvi şahı I Təhmasib Amasiya müqaviləsinin şərtlərinə riayət etdiyinə görə Qərb dövlətlərinin yeni Səfəvi-Osmanlı müharibəsi törətmək cəhdləri baş tutmurdu. Osmanlı imperiyası ilə Xəzər dənizi və İran körfəzi hövzələrini ələ keçirmək üçün Səfəvilərə qarşı yeni müharibəyə hazırlanırdı. XVI əsrin 70-ci illərinin sonunda Azərbaycanda yaranmış gərgin daxili-siyasi vəziyyətdən istifadə edən Osmanlılar Səfəvilərə qarşı müharibəyə başladılar. 1578-ci ildə başlayan bu müharibə 1590-cı ilə qədər davam etmişdi.

Səfəvilər dövləti Osmanlı imperiyasına qarşı müharibədə Qərb dövlətlərindən istifadə etmək qərarına gəldi. 1579-cu ildə bu məqsədlə Venesiyaya nümayəndə heyəti göndərilmişdi.

Lakin Venesiya hakimi Səfəvilərin Osmanlı imperiyasına qarşı müharibəyə başlamaq təklifinə konkret cavab vermədi.

Səfəvilər dövləti Osmanlı imperiyasına qarşı 1578-1590-cı illər müharibəsi zamanı İspaniya, Portuqaliya və Roma papalığı da Qərbdən Türkiyə əleyhinə qaldırmağa cəhd göstərdi.

Şah Məhəmməd Xudabəndənin elçiləri Portuqaliyaya gedərək Qərb dövlətlərini Türkiyəyə qarşı müharibəyə cəlb etməyə çalışdı. 1582-ci ildə Avqustinlər ordeninin üzvü Simon, Şah Məhəmməd Xudabəndənin sarayına gəlib, İspaniya kralı II Filipp və Roma papası XIII Qriqorinin elçisi sifəti ilə danışıqlar apardı. İspaniya kralı və Roma papasının daha bir elçisi Jan Batilda Vekyetti Səfəvi sarayına göndərildi. Bununla belə, İspaniya və Portuqaliya ilə aparılan danışıqlar arzu olunan nəticəni vermədi.

Osmanlı imperiyasının bütün hərbi qüvvələrinin Şərqdə Səfəvi dövlətinin əleyhinə müharibədə olması İngiltərəyə qarşı həlledici toqquşmaya hazırlaşan İspaniyanın Aralıq dənizi tərfədən təhlükəsizliyinin təmin olunması kimi başa düşülürdü.

Portuqaliyaya gəldikdə, İran körfəzi və Hind okeanı hövzəsində öz mövqeyini daha da gücləndirməyə çalışan bu dövlət üçün həm Səfəvi dövləti, həm də Osmanlı imperiyasının zəifləməsi eyni dərəcədə əlverişli idi.

Beləliklə, Qərb dövlətləri 1578-1590-cı illər Səfəvi-Türkiyə müharibəsi dövründə, növbəti dəfə, Osmanlı imperiyasına özünün bütün hərbi qüvvələrini Səfəvilər dövlətinə qarşı yönəltmək imkanı verdilər.

Nəticədə kəskin daxili ictimai-iqtisadi və siyasi tənəzzül keçirən, həmçinin Türkiyə ilə bir vaxtda Şimal Şərqdən Şeybani hakimlərinin hücumuna da məruz qalan Səfəvilər dövləti Osmanlı qoşunlarına qarşı dura bilmədi. İki dövlət arasında 1590-cı il martın 21-də bağlanmış İstanbul müqaviləsinə əsasən, Gürcüstan, Ermənistan, Kürdüstan, Kirmanşah, Luhiştan, Xuzistan və başqa ərazilərlə yanaşı, Azərbaycan (Ərdəbil və Talış mahalları istisna edilməklə) da Osmanlı imperiyasına qatıldı.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycan Səfəvilər dövləti beynəlxalq münasibətlər tarixində yeni dövrün başlanmasında çox mühüm bir rol oynamışdır.

Amerikalıların “Amerikasını”----- pragmatizm fəlsəfəsi
Sürəyya Səfərova Həsən qızı, magistrant

Doğrudanmı Pragmatizm fəlsəfəsi Fəlsəfə tarixində yeni bir Amerikadır, yoxsa belə bir qiymətləndirmə bu və ya digər cərəyanı göylərə qaldırmaq, digərlərinə nisbətə həddən artıq subyektivizmə yol vermək deməkdir. Əlbəttə, bu nöqteyi nəzərdən yanaşsaq ki, əslində bu empirizmi növbəti dəfə ortaya atan bir hərəkətdir və ya “ məqsəd üçün istənilən vasitə keçərlidir” fikrinin dəyişik formada ifadəsindən başqa bir şey deyil, o zaman nəinki Amerika, bu heç Hindistan da olmayacaq. Bu cür yanaşma pragmatizm fəlsəfəsinə münasibətdə dar baxış və qeyri adekvat yanaşma olardı. Bu baxımdan baxaq görək əslində necədir?

Pragmatizm fəlsəfəsini yaradan və bu ifadəni ilk dəfə işlədən Çarlz Sanders Pirs olub. Hətta Pirsin dövründə bu ifadəsinə görə ona qarşı çıxanlar da olub. Pirs Ledi Uelbiyə yazdığı 1903-cü ilin 1 dekabr tarixli məktubunda bildirir ki, mənim “pragmatizm” termininə qarşı olan etirazlar sadəcə qeyri-ciddidir. Bu təlim o haqdadır ki, həqiqət bizim məqsədlərimizin gələcəkdəki faydalılığından yəni özünü doğrultmasından ibarətdir. Bu baxımdan mənə elə gəlir ki, bu termin onun mahiyyətini çox aydın ifadə edir. Amma Pirsin bu istiqamətdəki rolu, bəlkə də, öz səbəblərindən dolayı kölgədə qalmışdı. Pragmatizmi məhz fəlsəfə və yeni bir baxış kimi ortaya gətirən Uilyam Ceyms oldu. Eyni zamanda onu bu fəlsəfə ilə əlaqədar adını tarixə yazan digər bir filosof Con Dui oldu. Əlbəttə bu ağac sonradan budaqlansa da, gövdə öz yerində qalırdı. Beləliklə, pragmatizm fəlsəfəni daima günahlandırıldığı bir mənadan xilasa cəhd idi. Yəni əgər

fəlsəfəyə baxışda bu gün də rast gəlinən “yalnız nəzəri fikirlərdən başqa bir şey deyil”, “heç bir praktiki tətbiqi yoxdur” kimi fikrlərə qarşı əks arqument oldu. Digər tərəfdən fəlsəfəni insan həyatına gətirən və bunu məntiqi şəkildə həyata keçirən həmçinin konkretləşirən istiqamət oldu.

Hərəkət anlamını verən praqmatizmin əsas anlayışları təcrübə, inam, praktiklik, konkretlik, fasiləsizlik, inam və alternativlikdir. Bu fəlsəfədə əsas qayədə konkretlikdir. Belə ki, Pirsə görə bizim üçün maraqlı olan hər hansı bir diqqət yetirdiyimiz fikrin doğracağı hərəkətdir. Ona görə də o hesab edirdi ki, əgər biz hər hansı bir predmet barədə daha aydın təsəvvürə malik olmaq istəyiriksə, o zaman biz bu predmetin hansı tətbiqi nəticələrə yol açacağına, yəni o bizə hansı duyğuları ötürə bilər və biz öz tərəfimizdən hansı reaksiyaya hazır olmalıyıq kimi məqamlara diqqət yetirməliyik. Bu mənada təcrübə heç də bəsit mənada qavranılmamalı, çünki Cemsin təbirincə təcrübə təkcə idraki, xüsusən də rasionallıqla məhdudlaşmır, insanın bütün “hiss”ləri (estetik, dini mənəvi və s.) təcrübənin təşkilində iştirak edir. Cems deyir ki, təcrübənin heç bir “ümumi materiyası” yoxdur, və ya başqa sözlə ondakı materiya qəbul olunan şeylərdə nə qədərdisə, o qədərdir.

Daimi fasiləsizlik öz ifadəsini onda tapır ki, kainat bitkinləşməyib, onda hər an yenilənmə və itirilmə mümkündür. Burada bir pluralizm mövcuddur ki, bu da hər hansı bir absolyutu istisna edir. Buna görə də Praqmatizmi bir metod kimi qiymətləndirən Cemsə söykənərək, fikrimizcə, praqmatizmin ən üstün cəhəti konkret heç nədən yapışmaması mənasız suallar və abstraksiyalardan uzaq olmasıdır. Məhz konkretə yönümlük və təsdiqini tapan ideyanın bu təsdiq prosesindən daha çox, doğrduğu nəticələrin bizə verəcəklərinə yönəlik olması bu fəlsəfəni populyarlaşdırən tərəfi idi.

Fikrimizcə, bu fəlsəfədə məhz Cems tərəfindən işlədilən bir fikir bütün müasir Amerika psixologiyasında ciddi dönüş

yaradan bir fikir olub. Cems “Psixologiyanın prinsipləri” əsərində göstərirdi ki, bizim öz reallığımız, elə bizim öz həyatımızdır. Əslində bu fikrin kökü Upanişadlardan gəlsə də, məhz Amerika psixologiyasında yer almasını Cemsə bağlamaq olar. Bu fikir insanın öz həyanın necəliyinin məhz ondan və fikirlərindən asılı olması kimi mülahizələrə əsaslanan psixoloji təyinatların yaranmasına səbəb olub.

Uilyam Cems praqmatizm tarixində

Sürəyya Səfərova Həsən qızı, magistrant

Onu Praqmatizmin ən parlaq nümayəndəsi kimi qiymətləndirirlər. Bu isə bir neçə məsələ ilə bağlıdır. İlk növbədə əgər Pirs praqmatizmi yaratmışdısa da, onu ortaya çıxara bilməmişdi. Məhz Cems Kaliforniya universitetində professor Puansonun təşkil etdiyi fəlsəfi dərnişində çıxışı zamanı praqmatizmi dinə tətbiq etməklə və ona diqqəti çəkməklə gələcəkdə onun populyarlaşmasına yol açıb. Məsələnin digər tərəfi isə Cemsin özünün irəli sürdüyü praqmatizm idi. Amma qısa şəkildə Cemsin kimliyinə nəzər salaq.

Uilyam Cems (1842-1910), (bəzən Vilyam Cems şəkildə də təqdim olunur) Amerika ədəbiyyatının klassiki dini mövzularda yazan məşhur Henri Cemsin oğludur. Henri Amerika təhsilindəki boşluğu aradan qaldırmaq üçün uşaqlarını Avropaya gətirib və burada Uilyam 1860-1861-ci illərdə təsviri incəsənəti öyrənib. 1863-cü ildə Harvardın tibb fakültəsinə daxil olub. 1867-68-ci illərdə Almaniyada tibbi öyrənib. 1875-ci ildə isə Amerika Birləşmiş Ştatlarında ilk dəfə olaraq Psixologiyanı tədris etməyə başlayıb və ilk dəfə professor adını psixologiya üzrə alıb. Hətta onu psixoloq və filosof kimi xarakterizə edən İ.İ. Lapşin qeyd edir ki, Cems filosof və psixoloq kimi tamamilə fərqli müstəqil şəxsiyyətlərdir.

Hər iki tərəfdən fərqli sistem yaradan Cems Fəlsəfəyə alternativlər dünyası kimi yanaşırdı. O, pragmatik metod və pragmatizmə dair fikirlərini “Praqmatizm” (1907) əsərində ifadə edib. İlk növbədə Praqmatik metodu aydınlaşdıran Cems ona fəlsəfi mübahisələri yoluna qoyan metod kimi yanaşır, onun fikrincə əks halda bu mübahisələr sonsuz qədər davam edərdi. Hətta əgər dünya vahiddir, yoxsa çoxluqdan ibarətdir, və ya aləmin əsasında maddi yoxsa mənəvi başlanğıc dayanır kimi suallardan başlasaq--- Cems bildirir ki, bunlar hamısı eyni nöqteyi-nəzərlərdir və onlar barədə mübahisələr sonsuzdur. Lakin bu zaman Praqmatik metod hər fikri aydınlaşdırmaqla bir sualla köməyə gəlir. Əgər bu və ya digər fikri həqiqi qəbul etsək, həmin fikri qəbul edənlər üçün bunun praktik fərqi nə olacaq? Cems deyir ki, əgər heç bir praktik fərq mövcud deyilsə, o halda iki zidd fikir mahiyyətcə eynidir və bu baxımdan mübahisə də yersizdir. Beləliklə, Cemsin aydınlaşdırdığı pragmatik metod cəfəngiyyatdan və boş vaxt itkisindən xilas edərək diqqəti lazımsız elementlərdən çəkinərək konkretə yönəlməyə və bir nəticə, məna əldə etməyə yönəlib. Bu baxımdan o özü də “Praqmatizm” əsərində göstərir ki, fəlsəfənin əsas məsələsi, dünyanın bu və ya digər formulunun həyatımızın müxtəlif anlarında həqiqi olduğu halda həmin formulun sizin üçün və mənim üçün ifadə etdiyi konkret fərqi nədən ibarət olmasını göstərməkdən ibarət olmalıdır. Cems əmin idi ki, pragmatim metodun tam təntənəsi fəlsəfənin “temperamenti”nə çevriləcək kolossal dəyişikliklərə səbəb olacaq.

Cemsin bütün pragmatiklər kimi təcrübəni əsas götürərək onun nə idraki olanla, xüsusən də rasionallıqla məhdudlaşmadığını və onun yaranmasında bütün hislərin iştirak etdiyi və idrakın burda heç bir üstünlüyə malik olmadığını göstərir. Beləliklə də Cemsin “radikal empirizmi” meydana gəlir. Praqmatizm tarixində də onun onun dünyagörüşü məhz belə yer alıb. Amma onun “Psixologiyanın prinsipləri” və ya rus dilində tərcümədə

“Psixologiyanın başlanğıcı” kimi verilən əsərində Cems onu “şüur axını” kimi göstərir ki, bizim mövcud və sonrakı hərəkətlərimiz də məhz onunla bağlıdır. Bu baxımdan Cems “şüur axını” və “təcrübə”ni fasiləsiz tükənməz bir proses kimi təsəvvir edir. Duinin də tərəfdarı olduğu fikrə əsasən kainat heç vaxt bitkinləşmir, onda daima yenilənmə və yaranma, həmçinin itirilmə prosesi gedir. Bu fasiləsizlik və plüralizm həyatın bütün sahələrində özünü göstərir. Cems deyirdi ki, mənim fəlsəfəm həmişə fəth olunma imkanı yaradan, daima inkişafda olan düzən təqdim edir ki, o da bütün doktrina və absolutiları rədd edir. Bu baxımdan o hətta bəzən qorxurdu ki, sistemi anlaşılmaz və romantik qəbul oluna bilər.

Cemsin qorxusunu bir kənara qoysaq, əsas ideyasının hər bir ideyanın həyata, insana münasibətdə, məna kəsb etdiyini ortaya qoyması və fəlsəfəni və insanları bu baxımdan onlar üçün konkret olana yönəltməsi onun pragmatizm tarixindəki yerini müəyyən edir. Bəlkə də bu istiqamətdə həmin yerləri cilalamaq da olar, amma əsas olanı göstərməyə çalışmaq kifayətləndik.

İnamlı addımlar

Q.Y.Abbasova, A.S.Səmədova

Bakı Dövlət Universitetinin sosial elmlər və psixologiya fakültəsi 1991-ci ildə yaradılmışdır. Fakültənin ilk dekanı əməkdar elm xadimi, psixologiya elmlər doktoru, professor Ə.C.Bayramov olmuşdur. 1992-ci ildən fakültənin dekanı fəlsəfə elmləri namizədi, dosent F.Q.Vahidov olmuşdur. 2006-cı ilin dekabr ayından etibarən fakültəyə pedaqoji elmləri doktoru, professor H.Ə.Əlizadə rəhbərlik edir.

Fakültə 5 istiqamət üzrə mütəxəssis hazırlayır – fəlsəfə, psixologiya, politologiya, sosiologiya, iqtisadi nəzəriyyə. Fakültənin məzunları sırasında ali məktəb müəllimləri, elmi işçilər, respublikanın idarəetmə strukturlarında və digər

sferalarda çalışanlar var. Fəlsf.e.n. R.O.Məmmədova, sosiol.e.n. Ü.A.Şəfiyev, psixol.e.n. R.V.Cabbarov, psixol.e.n. M.H.Mustafayev, psixol.e.n. Y.Ə.Vəliyeva, psixol.e.n. K.Q.Kazımova, psixol.e.n. E.Ə.Əhmədova, psixol.e.n. A.F.Səməndərova, psixol.e.n. L.M.Cabbarova, psixol.e.n. E.A.Piriyeva, psixol.e.n. İ.M.Məmmədli hal – hazırda fakültənin nümunəvi müəllimlərindəndirlər.

Fakültənin əsas elmi – tədqiqat sahələri aşağıdakılardır:

«Sosial adaptasiya və şəxsiyyətin idrak fəallığının psixoloji problemləri», «Şəxsiyyət və mədəniyyət», «Məktəbli və tələbə gənclərin təlim və tərbiyəsinin təkmilləşdirilməsi», «Müasir ali təhsilin fəlsəfəsi», «Gender və təhsil sistemində psixoloji problemlər», «Təhsil islahatının keçirilməsində psixoloji və pedaqoji məsələlərin təsiri», «Şəxsiyyətin formalaşmasının tətbiqi aspektləri», «Sosial varlıq», «Ontologiya, idrak nəzəriyyəsi», «Fəlsəfə tarixi», «Qloballaşma, Şərq və Qərb xalqlarının fəlsəfi və kulturoloji fikrinin integrasiyası», «Azərbaycanda siyasi proseslər», «Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri», «Milli təhlükəsizlik və siyasi strategiya», «Şəxsiyyətin formalaşmasının qnoseoloji və sosial problemləri», «Azərbaycan iqtisadiyyatı qloballaşma şəraitində», «Müstəqil milli iqtisadiyyatın formalaşmasının qanunauyğunluqları».

Fakültədə 10 kafedra, 2 elmi – tədqiqat laboratoriyası və 2 elmi mərkəz fəaliyyət göstərir. Təhsil Azərbaycan və rus dillərində aparılır. Fakültədə 1 nəfər akademik, 1 nəfər AMEA-nın müxbir üzvü, 127 nəfər professor – müəllim heyəti, 25 kabinet müdiri, baş metodist və metodist çalışır.

Fakültədə 879 nəfər bakalavr, 120 magistr (o cümlədən 10 xaricili), 50 dissertant və 68 aspirant (o cümlədən 45 xaricili) təhsil alır.

Bakı Dövlət Universitetinin sosial elmlər və psixologiya fakültəsi artıq 17 ildir ki, fəaliyyət göstərir. Fakültənin psixologiya, sosiologiya, iqtisadi nəzəriyyə fəlsəfə və

politologiya ixtisaslarının bir çox fəaliyyət sahələrində uğurla çalışır, layiqli vətəndaş və mütəxəssis kimi özlərini təsdiqləyirlər. Kadrların hazırlanması işində Universitetinin digər struktur bölmələri ilə yanaşı fakültənin 10 kafedrası, 3 elmi – tədqiqat strukturu fəal iştirak edir.

Fakültənin fəaliyyət mexanizminin başlıca ünsürü onun rəhbər orqanı olan dekanlıqdır. Son bir ildə burada aparılmış kadr dəyişikliyi nəticəsində fakültənin idarə olunmasına yeni qüvvələr cəlb edilmiş, dekanın üçüncü müavini də təyin edilmişdir. Fakültənin fəaliyyətində bir sıra ənənələri davam etdirməklə yanaşı (rəhbərlik sağlam mənəvi-psixoloji iqlimin yaradılması, təlim-tərbiyə prosesinin plana uyğun aparılması, işin keyfiyyətinə daim nəzarət edilməsi və s.) öz qarşısına bütün fəaliyyət istiqamətləri üzrə işi yeni müstəviyə çatdırmaq məqsədini qoymuşdur.

Təhsildə aparılan islahatların tələblərinə, elmi fəaliyyətin müasir xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, fakültədə çalışan professor-müəllim heyəti son ildə müəyyən irəliləyişlər əldə etmişlər:

- bir namizədlik və bir doktorluq dissertasiyası müdafiə olunmuşdur; ümumiyyətlə fakültədə iki Dissertasiya şurası fəaliyyət göstərir-fəlsəfə elmləri üzrə (2007-ci ildə 4 doktorluq və 20 namizədlik dissertasiyası müdafiə olunmuşdur), və psixologiya elmləri üzrə (2007-ci ildə 1 doktorluq və 6 namizədlik dissertasiyası müdafiə olunmuşdur);

- fakültənin beynəlxalq imici artmaqdadır: burada təhsil alan əcnəbi tələbə və aspirantların sayı getdikcə çoxalır;

- fakültənin beynəlxalq təşkilatlar, habelə qeyri-hökumət təşkilatları, ümumiyyətlə müxtəlif idarə və təşkilatlarla işgüzar əlaqələri genişlənməkdədir. Əlaqələr həm tədris, həm də elmi sahəni əhatə edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, fakültənin işi universitetin rəhbər strukturlarının işi ilə ahəngdar şəkildə təşkil olunmuşdur. Bu baxımdan rektorluq tərəfindən göstərilən daimi qayğı və diqqəti xüsusi qeyd etməliyik. Belə ki, artıq bir ilə yaxındır

ki, fakültədə təmir işləri aparılmış, tədris prosesinin həyata keçirilməsi üçün normal şərait yaradılmışdır.

Dekanlıq öz işində bir neçə əsas prinsipi gözləməyə çalışır:

-hər bir işçiyə habelə tələbə və magistranta fərdi yanaşma;

- yaradıcı, elmi iqlimin formalaşması üçün kadr potensialından maksimum istifadə etmək;

- yüksək tələbkarlıqla yanaşı görülən işin müqabilində onu obyektiv qiymətləndirməyə çalışmaq;

- gündəlik problemlərin həllinin arxasında əsas məqsəd və vəzifələri daim nəzərdə saxlamaq, və s.

Ümumiyyətlə, fakültə kollektivini daim düşündürən məsələlərdən biri hazırlanan mütəxəssislərin hazırlanmasının dünya standartlarına uyğun olmasını təmin etməkdir. Yeni Təhsil Qanunu layihəsinin müzakirəsində fəal iştirak edən fakültə kollektivi gələcəyə ümüdlə baxır: onun yüksək elmi və mənəvi potensialı bunun üçün real zəmanətdir.

Hissi idrak prosesinin formaları

Elbəy ƏLİ, magistr

Hissi idrakın əsas formaları duyğu, qavrayış və təsəvvürdür. Hissi idrak və onun formalarında hiss orqanları əsas rol oynayır.

Hissi idrakın əsas forması olan duyğu, varlıq və hadisələrin xassələrini, xüsusiyyət və tərəflərini əks etdirir. Biz gündəlik təcrübədə hər hansı varlığı öyrənərkən ona diqqətlə baxırıq, onun dadını, iyini bilirik. Günəşin istiliyini, işığını hiss edirik, dağları, düzləri, meşələri görürük, çayların qıjıltısını, bulaqların şırıltısını, güllərin, çiçəklərin “pıçıltısını”, quşların səsini eşidirik. Bunlar hiss orqanlarımıza təsir edərək bizdə

görmə, eşitmə, iy duyğuları əmələ gətirir. Məsələn, varlığın görünən surəti, onun əks etdirdiyi və ya şüalandırdığı işığın gözün tor qişasına düşməsi yolu ilə əmələ gəlir. Deməli görmə duyğularının mənbəyi işıq kimi bir xarici qıcıqlandırıcıdır. Görmə əsasında biz varlığın rəngini, hamarlığını, parlaqlığını, formalarını, hissələrini və s. xassələrini duyuruq. Hər hansı qidanın acı və şirinliyi, isti və soyuqluğu, dad və dadsızlığı və s. kimi xassələri bizdə dad duyğusu əmələ gətirir. Müəyyən səslər insanın qulağına düşdükdə səs duyğusu yaradır. Biz varlıqların fərqli və oxşar xassələrini bilmək üçün müxtəlif duyğuları bir-biri ilə tutuşdurub müqayisə edirik, onların quruluşu haqqında müəyyən məlumat alırıq. Hiss orqanları (görmə, eşitmə, dadılmə və s.) varlığın xassələrinə uyğun ayrı-ayrı duyğular yaratmasına baxmayaraq onlar bir-biri ilə əlaqədardır. Əgər hər hansı hiss orqanı varlığın xassəsi haqqında bizdə şübhə yaratdıqda biz dərhal başqa hiss üzvünə müraciət edirik. Biz özümüzə inanmadıqda başqa adamın gözünü və əlini şübhəni aradan qaldırmaq üçün köməyə çağırırıq. Nəhayət, bu da müəyyən nəticə vermədikdə eksperimentə, cihazların köməyinə əl atırıq. Beləliklə, nəticədə həmin duyğunun obyektə, varlığa uyğun olub-olmadığını aşkar edirik.

Duyğular formasına görə subyektiv, məzmununa görə obyektivdir. Duyğular ona görə subyektivdir ki, onlar subyektin (insan) hiss orqanlarının fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq əmələ gəlir. Çünki, müxtəlif adamlar eyni xarici təsiri müxtəlif səviyyədə duyur, eyni oyun havasını hərə bir cür oynayır. Müxtəlif obyektlər müxtəlif səviyyəli duyğular yaradır.

Duyğular məzmunca obyektivdir. Onlar varlıqların, obyektiv xassələrini əks etdirir və ona uyğun gəlir. Varlıqların rəngini, formasını, tamını, hərə fərdi surətdə duysa və qavrasa da bu subyektiv obrazlar varlığın obyektiv xassələrinə uyğun gəlir.

Hissi idrakın daha yüksək forması qavrayışdır. Baş beyin sintezləşdirici fəaliyyəti nəticəsində müxtəlif duyğular qavrayışda birləşir. Varlığın hissi obrazı yaranır. Qavrayış ayrı-ayrı duyğuları bütöv obraz halında əlaqələndirir və birləşdirir. O, varlığın xarici tərəflərini, xüsusiyyətlərini ayrı-ayrılıqda deyil, bütöv, tam və vəhdət halında əks etdirir. Varlığın tam halında hissi obrazına qavrayış deyilir.

Hissi idrakın ən yüksək forması təsəvvürdür. Təsəvvür qavrayışlar əsasında yaranır. İnsan vaxtilə qavradığı varlıq və hadisəni, onların obrazını xəyalında canlandırır. Deməli, təsəvvür əvvəllər qavranılmış varlıq və hadisənin şüurda bərpasıdır.

Təsəvvürdə xüsusi və ümumi bir-biri ilə əlaqədardır. İnsanın hafizəsində konkret bir obyektin, varlığın və hadisənin xarakterik cəhətləri ilə bərabər bir-birinə bənzər obyekt, varlıq və hadisələr qrupunun təkrar olunan ünsürlərinin müəyyən məcmusu da qalır. İnsanın əməli fəaliyyəti, başqa adamlarla ünsiyyəti, hadisə və varlıqlarla əlaqəsi prosesində onun təsəvvürü ümumiləşmiş xarakter daşıyır.

Təsəvvürlərin belə bir xassə və xüsusiyyəti də var ki, təsəvvür təkcə əvvəl qavranılmış obyekt əsasında deyil, eyni zamanda ideal şəkildə də yaranır. Məsələn, rəssam çəkəcəyi şəkli, memar tikəcəyi binanı əvvəlcədən təsəvvür edir. İnsan görəcəyi hər hansı işi, qarşısına qoyduğu məqsədi qabaqcadan təsəvvüründə canlandırır.

Rasional idrak prosesinin formaları

Elbəy ƏLİ, magistr

Rasional idrak anlayış, mühakimə və əqli nəticələr formasında gerçəkləşir. Yaxşı olardı ki, xüsusi və ümumi adlar arasında fərqləndirmə aparaq. Xüsusi ad bir predmeti bildirir (bu stol, o kitab, Platon). Ümumi ad predmetlər sinfini ifadə

edir – A2 qrupunun tələbələri, ağaclar. Verilən sinfin predmetləri ortaq cəhətlərə malik olur (xüsusiyyətə və ya münasibətlərə görə). Məsələn, A2 qrupunun tələbələri – bu ümumi addır, onların hamısının ortaq bir cəhəti var – onlar A2 adlanan qrupda təhsil alırlar. Güman etmək olar ki, oxucularda xüsusi və ümumi adlar barəsində xüsusi bir anlaşılmazlıq yaranmadı, hər şey aydındı.

İndisə biz bütün rəsonal idrakın mərkəzi məsələsinə müraciət etməliyik. Anlayış nədir? Bu çətin suala “tələbə” anlayışının analizinin köməyi ilə cavab tapmağa çalışacağıq. Tələbənin kim olduğunu texnikumun yaxınlığında yaşayan beş yaşlı qızdan, 14 yaşlı dəliqanlıdan, bank işçisindən və təcrübəli müəllimdən soruşaq. Qız: “Tələbələr – hələ də hərdən pis söz danışan cavan, şən dayılar və xalalardır”. Dəliqanlı: “Tələbələr avaralanmağı xoşlayan adamlardır”. Bank işçisi: “Tələbə, orta və ya ali təhsil müəssisəsində oxuyan adamdır”. Müəllim: “Tələbə, texnikumda və ya ali təhsil müəssisəsində oxuyan, öz dərslərinə məsuliyyətlə yanaşan kəsdir”. Görürük ki, müxtəlif adamlar tələbəni necə fərqli dəyərləndirirlər. Anlayış bir çox kəsə izah imkanı yaradan maksimum dərəcədə aktiv fikirdir. Anlayış, nəşə haqqında başlıca fikir, ümumiləşdirmə, interpretasiyadır. Anlayış obyektiv aləmdəki cisim və hadisələrin ən mühüm və əhəmiyyətli cəhətlərinin baş beyin qabığında inikasıdır. Müəllim iddia edir ki, tələbənin mənəvi cəhəti onun təhsilə münasibətini müəyyənləşdirir ki, buradan da onun nə qədər tələbə olduğu anlaşılır. Təbiidir ki, tələbə təkcə təhsil almır. Onun digər bir çox məşğuliyyəti var, lakin o bunlarla digər gənclərdən fərqlənir.

Deməli, anlayış – verilmiş şeylər sinfinin mənasını izah etməyə imkan yaradan fikir – ümumiləşdirmədir. Cisim və hadisələrin ümumi və mühüm xassələrini ifadə edən məfhum, insanın əməli fəaliyyəti prosesində yaranır və insan idrakının daha da dərinləşməsinə kömək edən bir vasitə rolunu oynayır.

Anlayışların həqiqi təbiəti elm tərəfindən izah olunur. Hansı ki, anlayışları daha mükəmməl şəkildə aydınlaşdırıcı səviyyədə təqdim edir. Bütün hadisələrin mahiyyəti anlayışlar əsasında izah edilir. Anlayışlar obyektiv aləmdəki cisim və hadisələri qnoseoloji nöqteyi-nəzərdən dərk etməyə imkan verir. Anlayışların nə olduğunun izahından sonra növbədə mühakimələrdir.

Rasional idrakın yaradıcı fəaliyyətinə daxil olan anlayışlar özündən sonrakı formalarla dialektik surətdə bağlıdır. Bu cəhətdən məntiqi idrak prosesinin ən geniş və ümumi forması mühakimədir.

Anlayışların fəaliyyət nəticəsi öz əksini mühakimədə tapır. Mühakimə anlayışlar sayəsində yaranır və inkişaf edir. Digər tərəfdən, mühakimə də yeni anlayışların mənimsənilməsində çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bəzi alimlər məntiqi təfəkkürün formalarını şərh edərkən mühakiməni anlayışdan əvvəl şərh edirlər və göstərirlər ki, mühakimə təfəkkürün bir forması kimi anlayışdan əvvəl fəaliyyət göstərir. Əslində isə belə fikirlə razılaşmaq olmaz, çünki anlayış olmadan mühakimə nə yaranar, nə də inkişaf edə bilər. Ona görə də mühakimə anlayışların materialı əsasında cərəyan edir..

Mühakimə nəyisə iqrar və ya inkar edən fikirdir. İki ifadəni müqayisə edək: “Bütün metalların elektrikkeçiriciliyi” və “Bütün metallar elektrik cərəyanını keçirir”. Birinci ifadədə nə iqrar, nə də inkar olduğu üçün o, mühakimə deyil. İkinci ifadədə isə bütün metalların elektrik cərəyanını keçirdiyi iqrar olunur. Bu – mühakimədir. Mühakimə nəqli cümlə şəklində ifadə edilir.

Təfəkkürün fəaliyyət formalarından biri olan əqli nəticə maddi dünyadakı cisim və hadisələrin mürəkkəb və rəngarəng xüsusiyyətlərinin, mahiyyətinin yüksək səviyyədə dərk olunmasında çox mühüm rol oynayır. Əqli nəticə bir-birilə bağlı olan bir neçə mühakimədən yeni, nəticə xarakterli hökm

hasil etmək deməkdir. Başqa sözlə, əqli nəticə elə təfəkkür formasıdır ki, burada insan əməli fəaliyyət prosesində qazanmış olduğu bilik, bacarıq və vərdislər sistemindən istifadə edərək yeni bilik əldə edir. İnsanın məntiqi idrakının yaradıcı fəaliyyəti və xarakteri əqli nəticədə aydın surətdə özünü göstərir. Məntiqi idrakın başqa formaları kimi, əqli nəticə də obyektiv aləmin, maddi gerçəkliyin şüurumuzda fəal, doğru və düzgün, adekvat surətdə dərk olunmasına imkan verir.

Əqli nəticə prosesi anlayış və mühakimələrdən onunla fərqlənir ki, o, ayrı-ayrı fikirlər arasında məntiqi əlaqə yaradır. Digər tərəfdən, əqli nəticənin fəaliyyət məzmununda maddi aləmin cisim və hadisələrinin qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirən məntiqi əlaqə özünü dialektik formada göstərir. Əqli nəticəyə misal olaraq aşağıdakını göstərə bilərik:

Bütün metallar – elektrik keçiricidirlər

Mis – metaldır

Mis – elektrik keçiricidir

Əqli nəticə “təmiz”, səhsiz aparılmalıdır. Buradan bir fikrin meydana çıxma qanunauyğunluğu digər fikirlərin köməkliyi ilə əsaslandırılır. Mühakimə düzgün olsa və biz əqli nəticələri məntiq elminin tələblərinə uyğun surətdə qursaq, onda çıxardığımız nəticə də həmişə düzgün olar.

Rasional idrakın üç forması – anlayış, mühakimə, əqli nəticə - düşüncənin mahiyyətini təşkil edir. İnsan hər zaman düşüncəyə bunlara əməl etməlidir.

Müasir Azərbaycan mədəniyyəti və qloballaşmanın mənəvi - mədəni faktorları

Həziyev Əli, magistrant

Bəşəriyyət elmə, fəlsəfəyə, texnikaya yiyələnərkən ötrü min illərlə zəruri təkamül yolu keçmişdir. İnsanlar, özünü təsdiq və özünü ifadə üçün mənəvi –mədəni fəaliyyətin müxtəlif növlərini, o cümlədən mif, din, incəsənət, fəlsəfə,

elm və s üsullarını sınaqdan çıxarmışlar. Bəşəriyyətə özünün yaradıcı fəaliyyətinin və məzmununu mədəniyyətdə başa düşməyə imkan vermişdir. Bununla bərabər, mədəniyyət həyatımızı humanizm elementləri ilə zənginləşdirmişdir.

Bu paraqrafda həm ümumiyyətlə mədəniyyətin mahiyyəti, həm də Azərbaycan mədəniyyəti, onun qloballaşan dünyada digər mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqəsi, tutduğu mövqe barədə məlumat verilmiş. Bununla bərabər müasir Azərbaycan mədəniyyəti və onun xüsusiyyətləri də nəzərdən keçirilmiş.

Bu bölümde Azərbaycan mədəniyyətinin islam mədəniyyətində rolu haqqında da yazılmış, digər islam ölkələrinə mənsub xalqların mədəniyyətləri ilə ortaq və eyni zamanda avtonom xüsusiyyətləri də qeyd edilmiş. Müasir dövrdə - mədəni qloballaşma dövründə İslam mədəniyyətinin Azərbaycan mədəniyyətinə təsir səviyyəsi göstərilmiş.

Burada Azərbaycan dövlətinin milli-ideoloji əsasları həm “milli ideya”, həm də “ümummilliyat ideologiyası” kimi qəbul edilən “Azərbaycançılıq” ideologiyasından bəhs edilir. Xalqımızın tarixi keçmişinin, günümüzün reallıqlarını, ümummilliyat psixoloji yönümlərini, mentalitetimizi, adət-ənənələrini, sivil beynəlxalq təcrübəni nəzərə alan, Azərbaycanın sintetik, yeniliklərə açıq, konstruktiv rol oynayan ideoloji inkişaf konsepsiyası kimi “Azərbaycançılıq” ideologiyasının yaranması və yayılması, inkişafı göstərilmiş.

Artıq qloballaşmanı üçüncü minilliyin fenomenini hesab edirlər. Həqiqətən üçüncü minilliyin mühüm xüsusiyyəti insan fəaliyyətinin bütün sahələrində - siyasətdə, iqtisadiyyatda, sosial sahədə (beynəlxalq münasibətlərdə, mədəniyyət, ekologiya, təhlükəsizlik və s sahələrdə) qloballaşmanın baş verməsidir.

Qloballaşma: mahiyyəti və perspektivləri

Həziyev Əli, magistrant

Qloballıq dedikdə bizim çoxdan dünya cəmiyyətində yaşamağımız başa düşülür. Yəni heç bir ölkə, yaxud ölkələr qrupu bir-birindən ayrılıqda mövcud ola bilməz. İqtisadi, mədəni, siyasi cəhətdən qarşılıqlı təsirə malik olan ölkələr bir-birilə mütləq əlaqədə olmalıdır. Qloballaşma elə prosesləri irəli sürür ki, milli dövlətlər və onların suverenliyi, transmilli aktların toruna çulğalaşır və onların hökm vermək imkanlarına oriyentasiya və identikliyi ilə razılaşmalı olur. Artıq yaranmış qloballığı aradan qaldırmaq qeyri-mümkündür. Bu onu sübut edir ki bir-birilə yanaşı mədəni, ekoloji, iqtisadi, siyasi, ictimai –vətəndaş qloballaşması baş verir.

Burada ilk olaraq qloballaşmanın mahiyyəti göstərilmiş. Yaşadığımız dövrdə qloballaşmadan kənarında durmaq, təcrid olunmuş şəkildə fəaliyyət göstərmək mümkünsüz olmuşdur. Bu da bizim qoyduğumuz mövzunun nə dərəcədə aktual olduğunu göstərir.

Qloballıq elə bir vəziyyəti əks etdirir ki, bu gündən sonra planetdə baş verəcək nə varsa onu lokal sahəyə məhdudlaşdırılmış hadisələr sırasında daxil etmək olmaz. Yəni bütün ixtira və kəşflər qələbə və katastroflar bütün dünyaya aiddir. Deməli bütün proseslər “lokal – global” xətti üzrə getməlidir. Bu şəkildə başa düşülən qloballıq diqqəti doğrudan doğruya cəlb edir.

Paraqrafda qloballaşmanın dünya –bəşəriyyət üçün son dərəcə vacibliyini, əhəmiyyətliyini göstərməyə çalışmışıq. Qloballaşma ümumdünya dövlətinin olmamasını irəli sürür (hazırda qloballaşma dedikdə çox vaxt amerikanlaşma deyirlər ki, bu da qətiyyən düzgün deyildir). Dünya cəmiyyəti vardır – lakin bu cəmiyyət ümumdünya dövləti və ümumdünya hökumətini ağına belə gətirə bilmir. Söhbət global deaorqanizə edilmiş kapitalizmin genişlənməsi haqqında gedir. Bir sözlə qloballaşma XX əsrin sonundan başlayaraq

insan fəaliyyəti nəticəsində aradan qaldırılması mümkün olmayan bir prosesdir .

Burada həlli bir ölkənin imkanları xaricində olan qlobal problemlərdən də bəhs edilmiş. Onların yaranma səbəbləri, həlli yolları göstərilmiş.

Ailə – sosial strukturun əsas elementlərindən biridir

NƏCƏFOV T. Ş., magistrant

Cəmiyyətdə ailə münasibətlərinin tarixi formaları müxtəlif olmuşdur. Bu formaların təbii və sosial tərəflərinin ifadə tərzində bir-birindən fərqlənmişdir.

İnsan birliyinin ilkin formalarından biri olan ailə özündə bilavasitə fərdi və kollektiv başlanğıcları birləşdirir, bununla da sosial idealların və davranışın meyarının mənbəyi kimi çıxış edir. Ailə uşağın dünyagörüşünü formalaşdırır, onun əxlaqının, mənəvi aləminin sosio-mədəni özəyini yaradır. O, tarixi ənənələrin vacib ünsürlərindən biri olaraq, yeni nəsildə şüur stereotipləri, davranış və hərəkət qaydaları haqqında təsəvvürlər yaradır, sosial təcrübəni nəsildən-nəsilə ötürür.

Sosial-fəlsəfi fikir tarixində ailə problemi həmişə maraq doğurub. Məsələn, “Kitabi Dədə Qorqud” eposunda türk xalqlarının ailə-nigah münasibətlərinin təsviri mühüm yer tutur. 7-9-cu əsrləri əhatə edən bu eposda ailə, kişi-qadın münasibətləri, valideyn, övlad, ailə və cəmiyyət haqqında çox maraqlı ideyalar irəli sürülmüşdür. Bu ideyalarda həm ümumbəşəri, həm də real milli-etnik, o cümlədən də dini, hüquqi, məişət problemləri öz əksini tapmışdır. Burada o dövrün ailə problemlərini həm konkret, real hadisələrin təsvirində, həm də ayrı-ayrı qəhrəmanların öyüd-nəsihətlərində öyrənmək olar.

Böyük şair, mütəfəkkir N. Gəncəvi ailənin cəmiyyətdəki rolunu yüksək qiymətləndirirdi; onun məişət-

istehlak və tərbiyəvi funksiyalarından bəhs edən şair, eyni zamanda insanlarda yüksək əxlaqi və ümumbəşəri keyfiyyətlərin aşılınması yollarını axtarıb göstərmişdir. Nizami öz əsərlərində həm də cəmiyyətdə qadınların rolunu yüksək qiymətləndirmişdir.

Görkəmli şair, filosof M.Füzuli feodal rejiminin sosial ədalətsizliyinə qarşı çıxış etmiş, əmək bölgüsünə uyğun cəmiyyətin sosial strukturunda baş verən prosesləri təhlil edib, cəmiyyətin inkişaf qanunları, qadınların cəmiyyətdəki rolu, sülh və müharibə, dövlət siyasəti, ailə haqqında ibrətli fikirlər irəli sürmüşdür. Füzulinin məhəbbət aləmində kişi və qadın arasındakı sevgidən bəhs edilir; şairin təsvirində məhəbbət – azadlıq, ədalətlik və müstəqillik deməkdir, çünki əsl məhəbbət insanları cəhalətdən, feodal zülmündən uzaqlaşdırır, daha mükəmməl olmağa imkan yaradır.

Görkəmli filosof, astronom N. Tusi ailədə sosial funksiyaların yerinə yetirilməsində ictimai mühiti qiymətləndirərkən, göstərirdi ki, insan yaçamaq üçün öz əzəli, təbii ehtiyaclarını ödəməlidir, bunun üçün də cəmiyyətdə birləşməli, fəaliyyət göstərməlidir. Cəmiyyətdə insanın təbii sığınacağı ailədir. Ailədə həm nəsil artırılır, həm ev-eşik qorunub saxlanılır, həm də ailə üzvləri lazımı tərbiyə alır. Tusi ailənin yaranmasında adət-ənənə, idarəçilik vərdişlərinin, sosial-psixoloji mühitin rolunu xüsusi olaraq qeyd edirdi. O, ailədə idarəetmə funksiyasındakı əsas rolunu ailə başçısına aid edirdi. Ev sahibi ailənin maddi təminatına, vacib məsələlərin həllinə, tərbiyə işlərində mükafatlandırma və cəzalandırma, əmək bölgüsünün təşkilinə cavab verməlidir. Tusi münasibətlərin idarəetmə baxımından tənzimlənməsi problemlərini də nəzərdən keçirmiş, məişət-istehlak funksiyasının vacibliyini göstərmişdir. Bu funksiyaların ən vacib olduğunu göstərən Tusi, onların həyata keçirilməsi yolunu, yüksək əxlaqi dəyərlərə əsaslanmaqda görürdü.

Digər görkəmli filosof S. Urməvi etik məsələlər sırasında ailə münasibətlərinin struktur və idarə olunması problemlərini də araşdırmışdır. Ailə üzvləri bir-birilə qarşılıqlı məsuliyyət və hörmət şəraitində davranmalıdırlar. Tərbiyə, sosiallaşma prosesində ailə, müəllim və mühitin rolunu qeyd edən filosof hesab edirdi ki, ictimai münasibətlərin iştirakçısı olan hər bir şəxs öz fəaliyyətində dil, təfəkkür və iradə triadasından vəhdət halında istifadə etməlidir.

Qədim yunan filosofu Aristotelin fikrincə, ailə - insanların birgə yaşayışının ilk təbii formasıdır və tarix boyu dəyişilməyib qalandır. Ailənin üç ikitərəfli hissəsi və bu hissələrə uyğun olan üç münasibət forması var: quldar və qul, ər və arvad, valideyn və övladlar. Hakimiyyət qul üzərində, arvad və uşaq üzərində olur. Belə hakimiyyət bir növ monarxiyaya bənzəyir. Arvadın hakimiyyətdə olması təbiətə ziddir. Sofoklun fikrinə görə isə, qadına yaraşır verən cəhət – onun susmağıdır. Qadına bu cür münasibət təbii idi. O dövrün cəmiyyətində qadın mədəniyyət, təhsil, ictimai işlər, siyasətdən tamamilə uzaqlaşdırılmışdı. Platonun ailə haqqındakı fikirləri ideal dövlət quruluşundan irəli gəlirdi. O qeyd edirdi ki, ailə münasibətlərini bütövlükdə dövlət tənzimləyir. Onun təlimində təbəqələşməyə və sosial struktura uyğun olaraq, cəmiyyətin bəzi üzvləri ailə qurmaq imkanından məhrum edilirdi. Ailə quranlar isə bütün həyatını uşaqların tərbiyəsində, uşaqların mənafeyinə həsr etməlidir.

Fəlsəfi fikrin inkişafının sonrakı mərhələlərində, ailəni tədqiq edən konkret elmlər inkişaf etdikcə, bu sahədə biliklər dərinləşmiş, yeni-yeni nəzəriyyələr, baxışlar meydana gəlmişdir.

Ailə və xüsusi mülkiyyət kateqoriyalarının fəlsəfi analizi

NƏCƏFOV T. Ş., magistrant

İlk öncə qeyd etmək lazımdır ki, ailə və xüsusi mülkiyyət kifayət qədər geniş məzmunlu kateqoriyalardır və bir çox elm sahəsinin tədqiqat sferasına daxildirlər. Etnoqrafiya, tarix, iqtisadiyyat, hüquq, politologiya, sosiologiya və xüsusilə də genetik sosiologiya, psixologiya elminin müxtəlif sahələri, pedaqogika kimi elmlərin hər biri öz predmetinə və metodologiyasına uyğun olaraq, ailəni, xüsusi mülkiyyəti bir elmi anlayış kimi öz tədqiqat obyektlərinə daxil edirlər. Bu baxımdan, bu elmlərin sırasında sosial fəlsəfə də öz spesifik yerinə və predmetinin özünəməxsusluğuna görə seçilir. Yuxarıdakı elmlərin hər biri ailəni və xüsusi mülkiyyəti əsasən əyani təsvir olunan və empirik yol ilə qavranılan tərəflərinə əsasən şərh etməyə çalışır. Sosial fəlsəfənin predmetinin spesifikliyi isə bundadır ki, o, bu elmlərin verdiyi empirik məlumatlara əsasən formalaşan kifayət qədər abstrakt xarakterli xassə və əlaqələrdən ibarətdir. Deməli, ailə və xüsusi mülkiyyətin fəlsəfi analizi dedikdə, tədqiqat obyektindən alınan empirik məlumatların fəlsəfi ümumiləşdirilməsi, bunların hər birinin ayrılıqda və onları bir-birinə bağlayan ən ümumi xassə və əlaqələrin göstərilməsi və digər ümumfəlsəfi kateqoriyalar vasitəsilə izahı başa düşülməlidir.

Empirik məlumatların fəlsəfi ümumiləşdirilməsindən danışarkən göstərmək lazımdır ki, ailə və xüsusi mülkiyyət ilk növbədə insan “mən”-inin və sosial “mən”-in təzahür momentləridir. Bu baxımdan, bu kateqoriyaları araşdıran filosof, onlardan insanın və cəmiyyətin mahiyyətinə nüfuz etmək üçün bir instrument kimi istifadə edir. Ailə də, xüsusi mülkiyyət də tarixən sabit bir sosial element olmamış, konkret tarixi şəraitə uyğun olaraq dəyişmiş, sadəcədən mürəkkəbə doğru uzun bir inkişaf yolu keçmişlər. Hər bir tarixi dövrdə, ailəyə və xüsusi mülkiyyətə münasibətdə insanın və ya cəmiyyətin müəyyən maraqları, daxili və ya xarici faktorların təsiri ilə formalaşan tələbatları, mədəniyyətinin spesifikasiyası kimi cəhətlər öz əksini tapır. Bütün bu cəhətləri araşdırmaq, onların

içərisində individual və sosial olanın nisbətini müəyyən etmək, qanunauyğunluqları üzə çıxarmaq müəyyən mənada insanın və cəmiyyətin izahı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bu baxımdan da filosofun bu anlayışlara diqqət yetirməsi tamamilə normal bir haldır.

Məlumdur ki, təbiət, cəmiyyət və tərəkürün ən ümumi qanunauyğunluqları ümumfəlsəfi kateqoriyalarda öz əksini tapır. Ailə - cəmiyyətdə kişi və qadının “həyatın” istehsalı və təminatı üçün birləşdikləri bir sosial təşkilatdır. Xüsusi mülkiyyət isə cəmiyyətlə insan, insanla insan və ya cəmiyyətlə və insanla maddi və mənəvi nemətlər, onların istehsal üsul və vasitələri arasında bağlılığı bildirən bir anlayışdır. Burada qeyd etmək lazımdır ki, xüsusi mülkiyyətə verdiyim bu tərif – bir iqtisadi və ya hüquqi tərif olmayıb, özündə daha çox fəlsəfi bir mənə daşıyır. Lakin hər bir halda, bu iki anlayış cəmiyyətin strukturuna daxil olan müəyyən elementləri bildirir və onların mövcudluğunun ən ümumi qanunauyğunluqlarını ifadə edərkən fəlsəfi kateqoriyalara istinad edilməsi məqsədəuyğun hesab edilməlidir. Bu kateqoriyaların sırasındandı isə, sistem və element, məzmun və forma, tam və hissə, səbəb və nəticə kimi kateqoriyaları xüsusilə fərqləndirmək olar.

Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, ailə və xüsusi mülkiyyət mənasına varılmağa çalışılan, izah edilməyə çalışılan mahiyyətin təzahür momentləridir. Lakin, təbii ki, insan və cəmiyyətin mahiyyəti tək bu iki sosial həyat elementi formasında aşkara çıxmır, bu təzahürlərin siyahısı kifayət qədər geniş və tərkibi də xeyli mürəkkəbdir. Bunların içərisində, ictimai varlığın müxtəlif formaları olan dövlət, sosial qrupları, sinifləri, ictimai varlığın mövcudluq üsulunu əks etdirən ictimai münasibətləri, həmçinin insanların maddi və mənəvi fəaliyyət formaları və ya məhsulları olan siyasəti, yaradıcılığı, müharibələri qeyd etmək olar. Lakin belə olduqda, təbii bir sual yaranır: Bu cür çeşid içərisində, nəyə görə ailə və xüsusi mülkiyyət, məhz birlikdə tədqiqat obyektinə olaraq seçilir?

Bu suala cavab verərkən, göstərmək lazımdır ki, xüsusi mülkiyyət – cəmiyyətdə maddi nemətlər istehsalı, ailə isə mənəvi istehsalla daha yaxından bağlıdır. Maddi və mənəvi istehsalın isə, vahid bir istehsal prosesinin tərkib hissələri olduğu üçün və hər birinin özündə müəyyən qədər digərinin elementlərini daşdığı üçün, eyni zamanda da, tarix ərzində, bu kateqoriyalar bir-birinə kifayət qədər təsir etdiyi üçün, fikrimcə, belə qarşılaşdırma məntuqəuyğundur.

İQTİSADI NƏZƏRİYYƏ, POLİTOLOGİYA VƏ SOSİOLOGİYA

Siyasətin mahiyyəti, məqsədi və strukturu

Məlikli Günel, Sosial elmlər və psixologiya
fakültəsinin III kurs tələbəsi

Siyasət hər şeydən əvvəl çox cəhətli mürəkkəb hadisədir. Adi həyatda elə bir insan yoxdur ki, müəyyən dərəcə də olsa, siyasətlə bağlı olmasın. Siyasət bəşər mədəniyyətinin mühüm tərkib hissəsidir. Onun vəzifəsi ictimai inkişafın lazımı istiqamətə yönəlməkdir. Hətta ilk baxışdan siyasətlə heç bir əlaqəsi olmayan ibtidai qəbilənin özündə bu və ya digər səviyyədə siyasət mövcud olmuşdur. Müasir həyatımız isə ümumilikdə siyasət pərdəsinə bürünmüşdür. Hətta özünü siyasətdən kənar hesab edən insanlar da hakimiyyətin qərarlarına hörmət və əməl etməlidir. Çünki cəmiyyətdə baş verən hadisələr dəyişikliklər insanların siyasətə maraqlarını artırır. İnsan mövcud olduğu andan etibarən onun həyatı məhz siyasi həyat olmuşdur. Siyasət adamlar arasındakı qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyir. Bu mənada siyasət insan üçün zərurət və eyni zamanda tələbat kimi çıxış edir.

Siyasət qədim yunan dilində «polis» sözündən ibarət olan politikos terminindən götürülüb və dövlətlə əlaqəsi olan mənəni ifadə edir. Aristotel qeyd edirdi ki, siyasətin məqsədi insan birgə yaşayışını idarə etmək vasitəsilə ümumi rifahı ayrı-ayrı adamların rifahı ilə əlaqələndirməkdir. Makiavellinin fikrincə isə siyasətin məqsədi zamanın xarakterinə və qərar qəbul olunan məqamda spesifik şəraitə uyğun gələn hərəkət obrazını tapmaqdan ibarətdir. Bunlardan əlavə siyasətə hakimiyyət münasibətləri, valyuta siyasəti, şirkətə rəhbərlik edən idarə və hətta öz ərini idarə etməyə çalışan ağıllı qadının siyasəti də daxildir.

Siyasətin ümumilikdə məqsədi, mahiyyəti siyasətin fəaliyyətin məzmununu təşkil edən başlıca ünsürlərdir. Siyasətin məqsədi daxilən ziddiyyətli və mürəkkəb mahiyyət daşıyır, yəni cəmiyyətin ümumi mənafeyi naminə münaqişəli tərəflərin mənafehlərinin uzlaşdırılmasına nail olmaqdan ibarətdir. Siyasətin idarəetmə, qayda-qanun yaratma, insanların mənafehlərinin təmin olunması, insanlar üzərində nəzarətin saxlanılması onun məzmununa daxildir. Siyasətin strukturu özündə siyasi maraqları, siyasi maraqları əhatə edir. siyasi maraqlar insanların siyasi məqsədlərini konkret siyasi hakimiyyətə cəlb edən davranış mənbəyidir. Ümumilikdə, siyasət insanları hər şeyi idarə etmək bacarığına yönləndirir. Siyasi baxışından cəmiyyətdə hər hansı mövqeyindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaş öz xalqı, ölkəsi üçün çalışıb birlik yaratmalıdır. Bunun üçün də əvvəlcə Azərbaycanda daxili ictimai-siyasi sabitliyi qorumaq lazımdır. Ümumilikdə bir sözlə söyləmək olar ki, siyasətdən kənar nə həyat mümkündür, nə də cəmiyyət. Yəni hər bir yerdə siyasət mövcuddur.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının parlaq gələcəyi

Məlikli Günel, Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin III kurs tələbəsi

İlk öncə xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlıq Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının çoxşaxəli inkişafını təmin etmək üçün böyük önəm verir. Məhz buna görə Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşmasında xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələr böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan bir çox həyatı əhəmiyyətə malik siyasi və iqtisadi məsələlər baxımından dünyanın beynəlxalq və regional təşkilatlarının diqqətini özünə cəlb edən bir qütbüdür.

XXI əsr astanasında Azərbaycan iqtisadiyyatı gündə gündən inkişaf etmişdir. Bu da ulu öndər Heydər Əliyevin siyasəti və İlham Əliyevin inkişaf strategiyasının nəticəsidir. Müstəqilliyimizə nail olduğumuz ilk dövənlərdə maliyyə imkanlarımız yetərinə deyildi. Lakin daha sonra bazar iqtisadiyyatı yolunda islahatların həyata keçirildiyi üçün aparıcı beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən iqtisadi inkişafın təmin olunması, milli valyutanın sabitliyinin yaradılması milli müdafiəyə ayrılan yardımlarla dəstəkləndi. Avropa qitəsində enerji təhlükəsizliyində addımlar atıldı və indi bizim kifayət qədər maliyyəmiz var. Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm hissəsi sayılan neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi nəticəsində böyük həcmdə enerji resurslarının hasilatı mifdən reallığa çevrildi və azad bazar münasibətlərinin qurulması sayəsində Azərbaycanın formalaşmış iqtisadi modeli olacaqdır. Hələ İlham Əliyev baş nazir olduğu dövəndə çox gözəl fraza işlətmişdir: «Hesab edin ki, Azərbaycanda neft yoxdur və biz fikrimizi qeyri neft sektoruna da yönəltməliyik. Yəni o söyləyirdi ki, Azərbaycanın neft hasil etdiyini unutmaq lazımdır, onun böyük ehtiyatları, böyük perspektivləri var – bunu bir tərəfə qoymaq lazımdır. Bəli, bunu bizə təbiət vermişdir. Amma biz gələcəyimizi bunun əsasında qura bilmərik. Çünki bu gec-tez tükənəcəkdir. Ciddi iqtisadi siyasət aparmadan, ciddi sənaye aparmadan biz Azərbaycanın inkişafını təmin edə bilmərik.

Buna görə də iqtisadiyyatın digər sahələrini inkişaf etdirmək lazımdır.

Beləliklə, İlham Əliyevin səyi nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf zirvəsinə gəlib çıxmış və Avropada mövqeyimizin üstün olması məhz bizim iqtisadi amillərimizlə bağlıdır. Ölkəmizdə güclü nəqliyyat sektoru, nəqliyyat kompleksi vardır. Onun struktur prosesləri Azərbaycan üçün iqtisadi inkişafa səbəb olur. Ümumiyyətlə, nəqliyyat sektoru olmayan ölkədə investisiyadan danışmaq qeyri-mümkündür. XXI əsrdə, yəni hal-hazırda Azərbaycanda kifayət qədər irimiqyashı layihələr keçirilir. Məhz elə Bakı-Tbilisi-Ceyhan Heydər Əliyevin dühasının təntənəsidir. O, dövənlərdə Heydər Əliyev söyləyirdi: «Bakı-Tbilisi-Ceyhan irəli gedəcək, gedəcək, gedəcək». Beləliklə, beynəlxalq arenada tanınan şirkətlər layihə üçün Azərbaycana gəlirlər. Bakı-Tbilisi-Ceyhanla bərabər Azərbaycana milyard dollarlar sərmayə gəlir. Bu gəlir neft fonduna qoyulur. Beləliklə, Azərbaycanın neft strategiyası ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin yaradılması, xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün hüquqi bazanın formalaşdırmasının, xarici investisiyalar vasitəsilə mühüm layihələrin həyata keçirilməsi və nəhayət əldə olunan gəlirlərin qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi: yeni müəssisə, zavodların açılmasını təmin etdi. Bu da bizim büdcəmizi artıraraq xalqımızın rifahını yaxşılaşdıraraq, onun gələcəyini müəyyənləşdirdi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihəsi Azərbaycanın beynəlxalq arenada çəkisini artırdı. Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Tbilisi-Qars layihələri Azərbaycan iqtisadiyyatının ordusunun beynəlxalq münasibətilər çərçivəsində diplomatik gücünün artmasına, geostrateji mövqeyinə, təhlükəsizliyinə, əməkdaşlıq proqramlarının yaranmasına, ən əsası işğal olunmuş ərazilərin qaytarılmasına böyük önəm verir. Eyni zamanda Azərbaycan iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatının ümumdünya iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatının, ümumdünya ticarət təşkilatının GUAM-ın, BMT-nin, AŞ PA-nın Qara dəniz təşkilatının, MDB-nin və YUNESKO kimi bir sıra təş-

kilatların üzvüdür. Həmçinin Azərbaycanın xaricdə 47 səfirliyi, 56 nümayəndə konsulluğu mövcuddur və 160 ölkə ilə diplomatik əlaqələr saxlayır. Hazırda Azərbaycan, Türkiyə hökumətlərarası müştərək komissiyasının razılaşmasına əsasən Bakı-Qars istiqamətində birbaşa avto reyslər həyata keçirilir. 2008-ci il tarixində Azərbaycanda böyük nüfuza malik olan ADA və Moskva Dövlət Universiteti öz fəaliyyətinə başlamışdır. Bu da Azərbaycanda gedən iqtisadi inkişaf proseslərin nəticəsidir. Hazırda Azərbaycan, Pakistanla, Macarıstanla, Qazaxıstanla, Ukrayna, Moldova, Türkiyə ilə iqtisadi münasibətlər saxlayır. 2008-ci il iyul ayının 7-sində Azərbaycanla Macarıstan arasında biznes forumu keçirilmiş rəbitə, kənd təsərrüfatı üzrə saziş imzalanmışdır. 2008-ci il iyul ayının 10-da Azərbaycanda Beynəlxalq Sığorta Forumu işə başlamışdır. 2009-cu il yanvar ayının 28, 29, 30, 31-i tarixində dünya iqtisadi forumu keçirilmişdir. Məqsəd maliyyə böhranında çıxış, enerji təhlükəsizliyinə kömək etmək idi. İlham Əliyev bu forumda iştirak edərək Azərbaycanın iqtisadi potensialını göz önündə canlandırdı. Həmçinin Azərbaycan tranzit ölkə kimi deyil, ixrac edən ölkə kimi iştirak edəcək. Mən gənc bir siyasətçi kimi qeyd edə bilərəm ki, Azərbaycan düzgün siyasət nəticəsində öz iqtisadi inkişafı naminə öz layihələrini gerçəkləşdirə biləcək, yaxın illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı daha böyük nüfuza malik zirvədə olacaqdır.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev gənclərin sevimlisi olmuşdur
Məlikli Günel, Sosial elmlər və psixologiya
fakültəsinin III kurs tələbəsi

90-cı illərin əvvəllərində respublikamızdakı, mövcud hərə-mərclik şəraitində yaranan gənclər təşkilatlarında siyasiləşmə, populizm meylləri özünü biruzə verirdi. Bu təşkilatla-

rın bir çoxu o dövrdə fəaliyyət göstərən siyasi partiya və qurumların təsiri altına düşmüşdür.

Respublikamızda yaranan vəziyyət gənclərin pis aludəçiliyinə səbəb olmuşdur.

Lakin Ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin xalqın təkidi tələbi ilə hakimiyyətə qayıdıandan sonra Respublikamızda gənclər arasında yaranmış bu xaosu tədricən son qoyuldu. Cənc nəslin mənəvi-əxlaqi səviyyəsinin mühüm qollarından birinə çevrildi.

Bütün sahələrdə olduğu kimi Heydər Əliyev Azərbaycan müstəqilliyi, suverenliyi və ərazi bütövlüyünün qorunması, ölkədə hüquqi, demokratik dövlət quruculuğu prosesinin uğurla həyata keçirilməsi, gənclərin ayrı-ayrı siyasi partiya və qurumların deyil, ümumilli dövlət mənafeyləri əsasında səfərlər edilməsi, vahid gənclər siyasətinin işlənilib hazırlanması zərurliyini ortaya qoydu. Bu dövrün gənclərini birləşdirmək məqsədi ilə hətta «Gənclər və İdman Nazirliyinin yaradılması» haqqında 1994-cü ildə fərmanda imzalandı. Heydər Əliyev işgüzar fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan gənclərinə qurmaq, yaratmaq, ad-san qazanmaq təhsildə, idmanda birincilik qazanmaq kimi gözəl şərait yaratdı. O, prezidentliyinin ilk günlərindən uşaq və gənclərin problemlərinin həlli sahəsində tədbirlərin görülməsi, onların öz imkan və bacarıqlarını reallaşdırma bilmələri üçün gözəl şərait yaratdı. Uşaq və gənclərin fiziki zehini mənəvi-əxlaqi, vətənpərvərlik tərbiyəsi işini, onların sosial-iqtisadi həllini sürətləndirmək məqsədi ilə çox böyük tədbirlər həyata keçirdi. Respublikada yeni-yeni gənclər təşkilatı yaradıldı. Gənclərin sosial problemlərinin həlli üçün yeni proqramlar işlənilib hazırlandı. Gənclər dövlət idarəetmə orqanlarında işə qəbul olunmağa başladı.

Heydər Əliyev gənclərin bir inci forumunda demişdir: «Gənclərimizin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri mənəvi tərbiyə məsələsidir... Mənəvi tərbiyə daim aparmaq lazımdır və gənclərimizi yüksək mənəviyyat ruhunda tərbiyələndirmək lazımdır. Ümumbəşəri dəyərlər Azərbaycan xalqının milli-

mənəvi dəyərləri hər bir gənc tərəfindən mənimsənilməlidir. Mənəviyyat olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz»¹.

Heydər Əliyev qısa bir müddət ərzində Respublikamızın gənclərini beynəlxalq əlaqələrini yaratmaları üçün BMT, YUNESKO Avropa Şurası, Avropa Birliyi və sair beynəlxalq Təşkilatların gənclər proqramına qoşulmaq, əməkdaşlıq etmək formalarını yaratmışdır. Eyni zamanda Azərbaycan gəncləri MDB ölkələrinin gənclər qurumları ilə görüşlər və danışıqlar aparmağa başlamışlar.

Heydər Əliyev Respublikada xüsusi istedadla malik olan gəncləri üzə çıxarmaq, bu qəbildən olan gənclərə diqqət və qayğı artırmaq onları yaradıcılığa həvəsləndirmək sahəsində xeyli iş görmüşdür.

Respublikamızda keçirilən «Bakı payızı» adlı gənc istedadların mahnı festivalı buna misal ola bilər.

Heydər Əliyev Azərbaycan gənclərini daha da ruhlandırmaq üçün «Azərbaycan gənc istedadlarına dövlət qayğısı haqqında», «Dövlət gənclər siyasəti haqqında», «Gənclərdə vətənpərvərlik və vətəndaşlıq hissinin yüksəldilməsi haqqında», «Ordudan tərxis olunmuş gənclərin məşğulluğu haqqında» və s. Onların dövlət proqramlarının hazırlanması haqqında fərmanlar vermişdir. Bu proqramlar hazırlanmış, bu gündə uğurla həyata keçirilir.

Heydər Əliyev Azərbaycan gənclərinin ikinci forumunda demişdir:

«...İnanıram ki, Azərbaycanın gələcəyi bundan sonra da ölkəmizin dövlətçiliyimizin və müstəqilliyimizi daim müdafiə edəcək və qoruyacaqlar. Azərbaycan dövlətinə, prezidentinə daim dayaq olacaqlar... Siz Azərbaycanın bu günü və gələcəyisiz. Sizin üzərinizə böyük vəzifələr düşür. Bu vəzifələr gələcəkdə daha da böyük olacaqdır. Siz müstəqil Azərbaycanı XXI əsrdə yaşadanlarsınız. Quranlarsınız, inkişaf etdirənlərsiniz.

Biz müstəqil Azərbaycanın taleyini gələcəkdə sizə etibar edəcəyik, sizə tapşırıq»².

Heydər Əliyev Azərbaycanda gənc nəsilin sağlam və savadlı yetişməsi üçün dövlət tərəfindən bütün zəruri tədbirlər həyata keçirmişdir. «Sağlam bədəndə sağlam ruh olar» deyiminə uyğun olaraq yeniyetmələr və gənclər arasında müxtəlif idman yarışlarının keçirilməsinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu məqsədlə respublikanın müxtəlif rayonlarında idman saraylarının tikilib istifadəyə verilməsini zəruri hesab etmişdir.

O, 2001-ci il Azərbaycan xalqına müraciəti zamanı demişdir ki, «Gələcəyimiz olan uşqları, yeniyetmələri, şagirdləri, tələbləri bağrıma basır, onlara mübarizələrlə dolu həyat yollarında cansağlığı və uğurlar diləyirəm»³.

Hələ vaxtı ilə Sovet Azərbaycanına rəhbərlik edərkən Heydər Əliyev 14 il ərzində 15 min nəfərdən çox Azərbaycan gəncini keçmiş SSRİ-nin 50-yə yaxın şəhərində yerləşən müxtəlif ali məktəblərində təhsil almağa göndərmişdir.

Prezident olduğu dövrdə Heydər Əliyev «Azərbaycan Respublikasında Təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında» fərman vermişdir. Təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlar proqramları da təhsilin inkişafına böyük müsbət təsir göstərmişdir.

Heydər Əliyev təşəbbüsü ilə ali məktəblərdə təhsil çoxpilləli sistemə keçirilmişdir. Azərbaycanda demokratiyanın həyata keçirilməsi təhsil sahəsinə, gənc nəsilin dünyagörüşünə böyük təsir göstərmişdir. Bunun nəticəsində də respublikada özəl ali məktəblərin alternativ tədris formaları tədqiq edilmişdir. Bu gün özəl məktəblərin sayı 40-ı ötmüşdür. Onun təşəbbüsü nəticəsində respublikanın ali məktəblərində çoxlu istiqamət üzrə tələbələrin biliyinin qiymətləndirilməsinə də çoxballı sistemə eksperimentə başlamışdır. Bu sistem də bu gün özünü doğrultmaq üzrədir.

İlham Əliyev çıxışlarının birində demişdir: «Heydər Əliyev bütün başqa sahələrdə olduğu kimi təhsil sahəsinə də böyük diqqət göstərmişdir. İndi də bizim büdcəmizin 20 faizi, yəni ən böyük hissəsi təhsil sahəsinə sərf olunur. Azərbaycanda Heydər Əliyev tərəfindən keçirilən proqram bu gün də da-

vam etdirilir. Kütləvi surətdə yeni məktəblərin tikilməsi, köhnə məktəblərin təmiri nəzərdə tutulur.

Bu çox önəmli proqramdır və həyata keçirilən məktəb bilik deməkdir. Biz çalışmalıyıq ki, gənclərimiz savadlı, bilikli, tərbiyəli olsunlar. Buna nail olmaq üçün həm ailədə, həm də məktəbdə uşaqlarımız çox yaxşı, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə edilməli və əlbəttə ki, yüksək biliklərə malik olmalıdırlar. Çünki bilik tərəqqinin əsasıdır»⁴.

Heydər Əliyev 2 fevral 1997-ci ildə verdiyi fərmanla fevralın 2-ni «Azərbaycan gəncləri günü» elan etmişdir⁵. Bu, bayram bu gün bütün Azərbaycan gənclərini sevindirir.

İ.Əliyev Nazirlər kabinetinin 2006-cı ildə keçirilən yığıncağında demişdir: «...Bu yaxınlarda mən gənclərimizin xaricdə təhsil alması üçün sərəncam imzalamışam. Əminəm ki, geniş proqram hazırlanacaqdır. Bu, Azərbaycan intellektual potensialını daha da gücləndirəcəkdir. Bu, proqram bəlkə də, beş ildən, on ildən, on beş ildən sonra öz bəhrəsini verəcək, amma mütləq verəcəkdir. Çünki bizim gənclərimiz dünyanın tanınmış, mötəbər təhsil ocaqlarında təhsil almalı, öz biliklərini artırmalıdırlar. Azərbaycanda aldığı təhsili xaricdə təkmilləşdirmədirlər. Əminəm ki, bir neçə ildən sonra Azərbaycanın hərtərəfli inkişafında rol oynayan insanlar çoxalacaqdır»⁶.

Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti dövründə daim idmançılarla görüşmüş, onlarla səmimi ünsiyyətdə olmuş və qayğıları ilə maraqlanmışdır.

Müasir dövrdə İlham Əliyev də Heydər Əliyev ənənələrini həyata keçirərək gənclərin potensialından ölkənin mənafeyi naminə tam və düzgün istifadə olunması, onların faydalı məşğulluğunun təmin edilməsi sahəsinə ciddi diqqət yetirir.

İlham Əliyevin 2006-cı il 19 oktyabr tarixli «Azərbaycan Gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil almasına dair Dövlət Proqramı haqqında» sərəncamı buna canlı misaldır.

İlham Əliyev gənclər Gününün 10-cu il dönümü ilə əlaqədar çıxışında demişdir: «Mən qeyd edirəm ki, 1980-ci il-

lərdə məhz müasir dünyagörüşlü gənclərin formalaşması üçün ulu öndər Heydər Əliyev çox böyük tədbirlər görmüşdür. Bu gün bu siyasət davam edir»⁷.

Heydər Əliyev çıxışlarının birində qeyd etmişdir ki, «Gənclərlə iş bizim ümumi dövlət siyasətimizin tərkib hissəsidir, həm də əsas tərkib hissələrindən biridir. O, bütün çıxışlarında və gənclərlə görüşlərində gənclərə böyük ümidlərlə baxmışdır. O, çıxışlarında qeyd edirdi ki, Azərbaycanı gələcəkdə bu günkü gənclərimiz idarə edəcəklər».

Biz gənclər bu gün Heydər Əliyevin bizə miras qoyub getdiyi tarixi ənənələri daim həyata keçirməyə hazırıq.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Heydər Əliyev – Müstəqil Azərbaycanın gələcəyi gəncləridir. Bakı, Azərbaycan nəşriyyatı, 1996, səh. 19
2. Heydər Əliyev – 19 cild. Bakı, 2006-cı il. səh.231-232
3. Heydər Əliyev – Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti.- Bakı, BDU –nun nəşri, 2001-ci il, səh.128
4. «Azərbaycanın» qəzeti, 26 noyabr, 2004-cü il.
5. «Azərbaycanın» qəzeti, 3 fevral, 1997-ci il.
6. «Xalq» qəzeti, 22 oktyabr, 2006-cı il.
7. «Azərbaycanın» qəzeti, 3 fevral, 2007-ci il.

İqtisadi əlaqələrdə elmi əsas və sistemlər

Əli Əhmədi, magistrant

1 – İqtisadi əsaslar və elmi təhlilin yeni istiqamətləri

A) Böyük iqtisadiyyat

İri miqyasda iqtisadi nəzəriyyə ümumi miqdarlar, xüsusilə ictimai mühasibatın yoxlanması və milli gəlir haqqında

satatistikaya əsaslanır və birbaşa bu məqsəd istiqamətində iqtisadi siyasətə yol göstərir.

B) Naqis rəqabət

Keçmiş dövrün iqtisadçıları iqtisadi şəxslər arasında kamil rəqabət fərziyyəsini irəli sürürdülər, halbuki iqtisadi təhlil 1930-cu ildən naqis rəqabət vəziyyətləri, yəni dünyada olan rəqabət halları üzrə müəyyən olunmuşdur.

C) Gedən hal

Müasir iqtisadçılar əsasən dayanan nəzəriyyələrlə yanaşı hərəkətli araşdırmaları da hazırlayır, iqtisadi həyatda zamanın rolunu nəzərdə tutur və iqtisadi hadisələr və iqtisadi inkişaf arasında olan əlaqələri zaman keçdikcə şərh edirlər.

G) İqtisadi sağlamlıq

İqtisadi sağlamlıq nəzəriyyəsi iqtisadi nəzəriyyə şəxslərindən biridir ki, yenicə xüsusi inkişaf mərhələsinə çatmışdır. Bu nəzəriyyənin məqsədi iqtisadi siyasət, müxtəlif məqsədlər arasından ən yaxşısının seçilməsi üçün düzgün qanunların tətbiqi və ya iqtisadi baxımdan məlum ən yaxşı qeyri-iqtisadi məqsədə çatmaq üçün yoldur. Bu nəzəriyyəyə əsasən istehsal olunmuş məhsulları istehlakçılar arasında yayır. İqtisadi fəaliyyətlər və məhdud mənbələr arasında mövcud bağlıqlara görə bu nəzəriyyə ilə çox sıx əlaqəsi vardır.

2 – İqtisadi sistemlərin quruluşlandırılması

Bağlı iqtisadi sistem

Sənətkarlığın iqtisadi sistemi

Kapitalist iqtisad sistemi

Müştərək iqtisad sistemi (sosialis sistemlərinə aiddir)

3- İqtisadi təşkilat növlərinin mühüm xüsusiyyətləri

1- Təmərkləşməmiş iqtisadiyyat

A) Bazar iqtisadiyyatı

B) İqtisadi təşkilat iqtisadiyyatı

C) Pul mühasibliyi iqtisadiyyatı

D) Dövlətin qeyri-müstəqim daxlətinə əsaslanan iqtisadiyyat

2- Təmərkləşmiş iqtisadiyyat

- A) Aydın və qəti işlərə əsaslanan iqtisadiyyat
D) İstehsalın texniki hissələrinin iqtisadiyyatı

4- İqtisadi rəqabətlərin vəziyyətləri

1 – Eyni növ iqtisadiyyatın rəqabəti

- A) Neçə qütblü uyğun inhisar
B) Bir neçə qütblü qeyri-uyğun inhisar
Neçə qütblü inhisarçılığın ümdə qütbləri

- 1) Tam razılaşma və əməkdaşlıq
2) Saziş və əməkdaşlıq
3) Əsas qiymətlərin vəziyyəti
4) Qeyri-uyğun bir neçə qütblü inhisar vəziyyətələri

2- Eyni növdən olmayan iqtisadiyyatın rəqabəti

Aşağıdakı üç məfhum eyni növdən olmayan rəqabət nəzəriyyəsidir

- 1) Məhsulun ixtilaf məfhumu
2) Müştərilər məfhumu
3) Tam canişinlik məfhumu
B) Məhsullar və qiymət təşkilinin ixtilafı
C) Məhsul ixtilafı və iqtisadi fəaliyyətin ümumi nəzəriyyəsi

Azərbaycanda böhran təsirlərinə dair dövlətin sosial yönümlü tədbirləri

Günay Məcidova, magistrant

Dünyanın bir sıra ölkələrinin iqtisadiyyatına öz zərbəsini vuran iqtisadi böhran Azərbaycan iqtisadiyyatına öz təsirini hələki zəif dərəcədə göstərmişdir.

Azərbaycanda 2003-2008-ci illərdə bütövlükdə iqtisadiyyatın dinamik inkişafı, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin qurulması, sahibkarlığın, infrastrukturun, qeyri-neft sektorunun, regionların intensiv inkişaf etdirilməsi, yoxsulluğun

azaldılması, təhsilin, səhiyyənin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi və s. sahələrdə beynəlxalq iqtisadi, maliyyə institutları tərəfindəndə birmənalı qəbul edilən böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Neft sektorundan asılılığa və qeyri-neft sektorunun kifayət qədər yaxşı inkişaf etməsinə baxmayaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatı dünyanın bir çox ölkələrində müşahidə edilən iqtisadi böhrana yaxşı davam gətirir. Bunun səbəbi aşağıdakılardır:

-Azərbaycanda ehtiyatla idarəolunan iqtisadi sistem, xüsusən milli valyuta ilə əlaqədar manatın artan məzənnəsinin tənzimlənmə sistemi formalaşmışdır.

-Qlobal yanacaq-enerji layihələrini təmin edə biləcək karbohidrogen sərvətlər toplanmışdır.

-Azərbaycan zəngin ehtiyat fondu yaradaraq özünü uzun müddətli iqtisadi böhrandan sığortalayıb.

-Azərbaycan beynəlxalq bank sistemində tam inteqrasiya olunmayıb.

Neftin qiymətinin kəskin ucuzlaşması və ilin son beş ayında hasilat həcmində azalması ilə nəticələnən Azəri-Çıraq-Günəşli yatağındakı bəzi problemlərə baxmayaraq, 2008-ci ildə Azərbaycanın iqtisadi göstəriciləri çox tədqirə layiq olub. Bu müddət ərzində neft sektorunda 10 faiz, qeyri-neft sektorunda isə müəyyən geriləməyə baxmayaraq 15% artım müşahidə olunub.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi Azərbaycan bankları dünya bankları sistemində geniş inteqrasiya etməmişdir. Bu, əvvəllər o qədər də faydalı hesab edilməsə də indiki vəziyyətdə piramidanın süquta uğraması nəticəsində Azərbaycanın bank sistemi yaranan neqativ təsirlərdən qoruna bildi. Lakin bununla belə, Azərbaycan Bankları xarici banklardan kreditlər almağa başlamışdı və böhranın yaratdığı vəziyyətdən sonra xarici kapitalın idxal olması dayandı. Kommersiya kreditlərinin həcmində azalma biznes fəaliyyətinə öz mənfi təsirini göstərdi.

Maliyyə çatışmazlığı ilə üzləşən bir sıra şirkətlərin süquta uğraması banklara müəyyən dərəcədə ziyan verə bilər. Vəziyyəti qabaqcadan başa düşən Azərbaycan Milli Bankı likvidlik tələblərini sərtləşdirdi və banklar tərəfindən verilən kreditlərə nəzarəti daha da gücləndirdi. Bu cür tədbirlər görülməsəydi, Azərbaycan hökuməti aparıcı hesab edilən Azərbaycan Beynəlxalq Bankının kapitalını artırmağı 2009-cu il büdcəsində nəzərdə tutmasaydı, AMB Azərbaycan bankları üçün yenidən maliyyələşmə dərəcələrini və valyuta ehtiyat səviyyəsini azaltmasaydı, ölkə Prezidenti bu yaxınlarda imzaladığı fərmanla daha az faiz dərəcəsi ilə yenidən kreditləşməyə təkan vermək üçün banklararası dərəcəni aşağı salmasaydı, problemlər daha sərt şəkildə özünü göstərərdi.

Xarici valyuta axınının azalması, manata olan tələbin azalması və bunun da öz növbəsində manatın dollara nisbətən dəyərdən düşəcəyini düşünməyə əsas verir. Hələki, belə hal müşahidə olunmamışdır. Bu baxımdan, manatın avrodan ayrılması və yalnız dollar ilə əlaqəli olması, bununla da hər iki Qərb valyutası arasında yaranan fərqlərdən əmələ gələn təsirdən yan keçmək məqsədilə bu yaxınlarda AMB-in tərəfindən verilən qərar tədqirə layiq hesab olunur.

Tikinti, polad və alüminium sənayesində və həmçinin neft sektorunda müşahidə edilən yüksək qiymətlər, azalan tələbat və kreditin demək olar ki, yoxluğu istehsal xərclərini çoxaldı, nəticə etibarilə də satış və satışdan əldə olunan gəlir səviyyəsi azalıb. Böhranlı vəziyyətlə qarşılaşmış sənaye sahələrində çalışan bir sıra şirkətlər öz işçilərini ixtisara salmağa başlayıb. Dövlət isə bunun qarşısını almaq üçün yenidən işəgötürmə tədbirlərini həyata keçirməyi düşünür. Belə ki, tikinti sektoru, həmçinin kiçik və orta müəssisələrə yönəldiləcək iki milyard manatlıq stimül paketini hazırlayır.

Dünya bankı 2009-cu il üzrə global iqtisadi perspektivlər adlı hesabatını açıqlayıb. Hesabatda bildirilir ki, dünya iqtisadi böhranının təsirləri bu il də davam edəcək. Bank

mütəxəssislərinin proqnozlarına görə bu il neftin qiymətlərində nisbi artım olacaq və ilin sonuna qədər qara qızılın orta qiyməti 75\$ təşkil edəcək. Dünya Bankının proqnozlarına görə, 2009-cu ildə dünya iqtisadiyyatının artımı 0,9 %-ə çatacaq, gələn il isə bu rəqəm 3%-ə qədər artacaq. Bankın hesabatında bildirilir ki, proqnozlara görə iqtisadi böhran şəraitində Azərbaycan MDB ölkələri arasında liderliyini saxlaya biləcək. Belə ki, Azərbaycanın real ÜDM artımı 10,4% təşkil edəcək. Onuda qeyd edimki, ötən il artım 17,7% olub.

Hazırda Azərbaycanda həyata keçirilməsi məsələdə uyğun sayılan antiböhran tədbirlərinə bunları da aid etmək lazımdır:

- Bazarda sağlam rəqabət mühitini maksimum qorumaq məqsədi ilə inhisarlara qarşı mübarizənin gücləndirilməsi;
- Neft fondunun xarici banklarda yerləşdirilmiş vəsaitlərinin ölkəyə gətirilərək konkret təyinatlar üzrə səmərəli istifadə olunması, xüsusən iqtisadiyyatın real sektoruna yönəldilməsi;
- Bunların etibarlılıq dərəcəsini gücləndirərək, onların əhalidən pul vəsaitlərinin, xüsusən xarici valyutanı cəlb etmək funksiyasını genişləndirmək;
- Həm makro, həm də mikro iqtisadiyyat səviyyələrində qənaətcilik prinsipinə maksimum riayət olunması;
- Sahibkarlara güzəştli kredit, güzəştli vergi qaydalarının tətbiqini genişləndirmək.

Dünya ölkələrinin müasir maliyyə böhranına qarşı sosial yönümlü tədbirləri

Günay Məcidova, magistrant

ABŞ bazarlarında baş vermiş iqtisadi böhran dünya ölkələrinin iqtisadiyyatına öz təsirini göstərdi. Bu hadisə dünya ölkələrinin iqtisadiyyatının hansı səviyyədə bir-biri ilə əlaqədə olduğunu göstərdi. Yerli bir hadisə olan böhran global hala gəldi. Bu böhran 1929-33-cü illərin böyük depressiyası ilə

müqayisə edilir. O dövrdə ABŞ bu böhrandan çox təsirlənmişdir. Bildiyimiz kimi, ABŞ iqtisadiyyatı liberaldır, bazarda dövlət müdaxiləsi ən aşağı səviyyədədir. Lakin iqtisadi böhran elə bir təhlükəli hala gəldi ki, dövlətin iqtisadiyyata daha çox müdaxiləsinə lüzum oldu. Belə ki, ABŞda bəzi banklar milliləşdirildi.

Dünya iqtisadi böhranına qalib gəlmək üçün düzgün idarəetmə qərarları qəbul etmək lazımdı. Artıq bir sıra ölkələr böhranın iqtisadiyyatda yaratdığı çətin vəziyyəti aradan qaldırmaq üçün bir sıra addımlar atırlar. Belə bir vəziyyətdə dövlətin atdığı bu addımları sosial yönümlü tədbirlər planı adlandırmaq olar.

ABŞ öz iqtisadiyyatını böhrandan çıxarmaq üçün yeni plan hazırlamışdır. Bu plan çərçivəsində banklara 1,5 trln.\$ ayrılmışdır. Plana uyğun olaraq Federal Ehtiyat Sistemi kreditlərin verilməsi proqramını genişləndirir.

Kiçik biznes üçün borclar verilməsini və istehlak kreditlərinin canlandırılmasını nəzərdə tutan Federal Ehtiyat Sistemi proqramı hələ tam işləməyə başlamamışdır. Daşınmaz əmlak bazarına və ipoteka bazarına kömək etmək məqsədilə onun həcmi artırılacaq.

Bundan başqa hökumət 500 mlrd \$ həcmində olan investisiya fondunu yaratmağı düşünür ki, bu da bank sistemində problemlə borclardan qurtarmağa kömək edəcək. Bu məbləğin ehtiyac olduğu təqdirdə artırılacağı ehtimal olunur.

Planın 2-ci hissəsi banklara böhranın ağır nəticələrinə dözə bilmək üçün əlavə vəsaitlərin verilməsidir.

ABŞ maliyyə naziri qeyd etmişdir ki, böhran dövrü yaşayan maliyyə müəssisələri nazirlikdən "maliyyə müdafiəsinə" yol ala bilərlər. Bu banklara "zərəri örtməyə və bir növ şəxsi kapitalla yol açmağa" kömək edəcək.

Bu plan onu ifadə edir ki, ABŞ hökuməti Amerika iqtisadiyyatının yenidən bərpası üçün maksimum səy göstərir.

Ümumiyyətlə, indiki vəziyyətdə ABŞ-ın əsas maliyyə sistemi zərər çəkmişdir.

Yuxarıda sözü gedən plan bazarların etibarının yenidən bərpasının əsası ola bilər.

İnvestorlar isə bu planla tam razı qalmamışlar. Həmçinin bazarlar da bu plana mənfi münasibət göstərmişlər.

ABŞ ilə bərabər Avropa dövlətləridə böhranla mübarizə yolları işləyib hazırlayırlar. Norveç maliyyə naziri maliyyə böhranının nəticələrini aradan qaldırmaq üçün dəyəri 20 mld kron (təqribən 3 mlrd \$) olan tədbirlər paketi hazırlamışdır. Maliyyə nazirinin proqnozuna görə işsizlik 2%-dən 4%-ə qədər artacaq, eyni zamanda Avropa ölkələri üzrə bu göstərici 2009-cu ilin sonuna qədər 9% olacaq. Bu ildə Norveç iqtisadiyyatında iqtisadi artımın tempi 0 % proqnozlaşdırılır. Bu tədbirlər paketi iqtisadiyyatı başqa qonşu ölkələrə nisbətən daha yaxşı vəziyyətdə olan Norveç iqtisadiyyatı üçün yetəri qədər güclü "dərmandır".

Yuxarıda qeyd olunan məbləğin 0.5 mlrd. dolları biznesə vergi güzəştlərinə, daha 0.5 mlrd. dolları infrastruktura və regional inkişafa, qalan vəsaitin isə yolların salınmasına, enerji təchizatına sərf olunacaq.

Dəyəri ölkənin ÜDMun 2.3%-ə bərabər olan paket cari ilin büdcə xərclərini 6.25% artıracaq. Bunun üçün milli neft fondunun xərc vəsaitlərin 5.2% artırmalı olacaq. Avropa 2009-cu ilə öz iqtisadiyyatını qurtarmaq üçün yeni planlarla daxil olur. Almaniya artıq 50 mlrd avroluq proqram qəbul edib. Fransa və Böyük Britaniyada bu addımı atmaq niyyətindədir. Ancaq böhranla mübarizə üçün bu məbləğ bəs etməyə də bilər. Avropa ölkələri böhranla mübarizə üçün bu məbləği artırmaq niyyətindədirlər. Bu haqda birinci Almaniya çıxış edib. Almaniya hökumətinin böhranla mübarizəyə hazırladığı məbləğ 50 mlrd. avro (67.02 mlrd\$) dəyərində hesablanır və iki il üçün nəzərdə tutulmuşdur. Buna qədər Avropa Şurası əməkdaşları və həmçinin BVF və İqtisadi

Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı Almaniyadan Avropa ölkələrinin sağlam iqtisadiyyatı üçün daha böyük səy göstərməyi tələb etmişlər. Almaniya hökuməti infrastruktur layihələrinə, elmə, həmçinin yeni texnologiyaların inkişafına təqribən 17 mlrd avro xərcləmək fikrindədir. Ümumiyyətlə, təqribən 18 mlrd. avro vergi azalacaq. Xüsusilə, gəlirdən vergi və ev təsərrüfatı və biznesdən yığılan tibbi sığorta azaldılacaqdır.

Başqa Avropa ölkələri də Almaniya kimi antiböhran paketləri hazırlayırlar. Fransa prezidenti Nikola Sarkozi banklara 10.6 mlrd. avro ayırmaqı planlaşdırır. Böyük Britaniya hökuməti şirkətləri və iş yerlərini xilas etmək üçün genişmiqyaslı maliyyə sektoruna dayaq planını hazırlayır. Hökumət əsas 3 istiqamət götürmüşdür: kiçik və orta biznes üçün kredit təminatı, problemlə şirkətlərə kömək fondunun yaradılması və aktivlərin siyahısının genişləndirilməsi. Birinci istiqamət çərçivəsində kiçik və orta müəssisələrə kreditlərin ayrılmasının 75%-i hökumət tərəfindən ayrılan məbləğ hesabına, 25% isə bankların hesabına örtüləcək.

Hökumət həmçinin banklarla birlikdə xüsusi kömək fondunun yaradılması mümkünlüyünü müzakirə edir: belə fond çətinlik yaşayan şirkətlərə səhmlərin istiqrazlarla dəyişməsinə imkan verəcək və xərcləri azaldacaq.

Qlobal böhrandan ən çox əziyyət çəkən ölkələrdən biri Rusiyadır. Rusiyada işsizlik artmış, maliyyə fəaliyyətində, ticarət və tikintidə qeyri-stabil vəziyyət yaranmışdır.

Moskva statistika mərkəzinin məlumatına görə, məhsul istehsalı 8,7% azalıb. Əmək haqlarının gecikməsi 93% artıb. Sənayedə azalma 10,8% təşkil edir. 2009-cu ildə işsizlik 2008-ci illə müqayisədə təxminən 45% artaraq, 2008-ci ildəki 6,1% səviyyəsindən 11%-ə çatacaq.

Təkcə Moskva hökuməti 2009-2010-cu illərdə uyğun olaraq böhranın qarşısını almaq üçün 30 və 40 milyard rubl sərf

etməyi planlaşdırır. 2008-ci ildə böhranla mübarizəyə Moskva hökuməti tərəfindən artıq 5 milyard rubl yönəldilib.

Böhranın bu mərhələsində təkcə maliyyə alətlərinin deyil, idarəetmə faktorlarının hərəkətə gətirilməsi, nəzarətin gücləndirilməsi, qənaət rejiminə əməl olunması hətta psixoloji-mənəvi amillərin hərəkətə gətirilməsi tələb olunur.

Əmək fəaliyyətinin motivasiyası

Babayeva Afaq, magistrant

Cəmiyyət üzvlərinin əmək davranışı müxtəlif daxili və xarici sövqədicilərin qüvvələrin qarşılıqlı təsiri ilə müəyyən olunur. Daxili qüvvələr tələbatlar və maraqlar, arzular və meyllər, dəyərlər və dəyər səmtləri, ideallar və motivlərdir. Bütün bunlar əmək fəaliyyətinin motivasiyası mürəkkəb sosial prosesinin struktur elementlərini təşkil edirlər. Motiv – şəxsiyyət, sosial qrup, insan birliklərinin müəyyən tələbatlarını ödəmək cəhdləri ilə bağlı aktivlik və fəaliyyət göstərmək niyyətidir.

Əmək davranışının bu daxili sövqədicilərin qüvvələrinin formalaşması - əmək fəaliyyətinin motivasiyası prosesinin mahiyyətidir. Motivatorlar rolunda sosial və predmet əhatəsinin əhəmiyyətli faktorları (stimullar) və ya dayanıqlı tələbat və maraqlar çıxış edir.

Əmək motivasiyasının tərkibini nəzərdən keçirək. Onun əsas tərkib hissələrindən biri tələbatlardır. Tələbatlar – fərdin yaşaması üçün lazım olan vasitə və şərait haqqında qayğısıdır, yaşayış mühiti ilə (həyati və sosial) dayanıqlı tarazlığın saxlanmasına meyllilikdir. İnsan tələbatlarının müxtəlif təsnifatları mövcuddur, onlardan əsasları bunlardır: insan tələbatlarının xüsusi obyekt, onların funksional təyinatı, reallaşan fəaliyyətin növü və s. Tələbatların daha tam ierarxiyasını amerikalı psixoloq A. Maslou vermişdir. O, bu və ya digər tələbat anında üstünlük təşkil etməsindən asılı

olaraq, davranış motivlərinin beş səviyyəsini və ya qrupunu ayırmışdır:

1. İnsanların yenidən istehsalı, qidası, tənəffüsü, fiziki hərəkətləri, geyimi, yaşayışı, istirahəti və s. zamanı fizioloji və seksual tələbatlar.
2. Ekzistensial tələbatlar – öz yaşama təhlükəsizliyinə tələbat, sabahkı gününə inam, həyat fəaliyyəti şəraitinin stabilliyi, insanı əhatə edən solumun müəyyən daimiliyi və müntəzəmliyinə tələbat, əmək sferasında isə - təminatlı məşğulluq, bədbəxt hadisələrdən sığorta və s.-ə tələbat.
3. Bağlılıq, kollektivə mənsubluq, ünsiyyət, digərlərinin qayğısına qalmaq və özünə diqqətə, birgə əmək fəaliyyətinə sosial tələbatlar.
4. Özünəhərmət, prestijə tələbat – bu ləyaqətin tanınması, xidməti artıma, status, prestij, tanınma və yüksək qiymətləndirilməyə tələbatlardır.
5. Şəxsiyyət və mənəvi tələbatlar özünüaktuallaşdırma, yaradıcılıq vasitəsilə özünüifadətmədə əks olunur.

İlk iki tələbat növünü A. Maslou ilkin (anadangəlmə) tələbatlar, yerdə qalan üçün isə ikinci (qazanılmış) adlandırır. Bu zaman tələbatların artması prosesi ilkin (aşağı) tələbatların ikinci (yüksək) tələbatlarla əvəz olunması kimi görünür. İerarxiya prinsipinə görə, hər yeni səviyyənin tələbatları yalnız əvvəlki istəklər ödənildikdən sonra fərd üçün aktuallaşır. Ona görə də ierarxiya prinsipini dominantlıq prinsipi (verilən anda üstünlük təşkil edən tələbat prinsipi) adlandırırlar. Maslou hesab edirdi ki, məmnunluğun özü insan davranışının motivatoru rolunda çıxış etmir: insan məmnun olmadıqca, aqlı insanı idarə edir.

Sosiologiyada müxtəlif nöqteyi-nəzərlərdən öyrənilən müxtəlif sosial və mənəvi tələbatlar vardır. Onların müəyyən hissəsinin əməyin motivasiyası probleminə birbaşa aidiyyəti vardır və konkret motivasiya-əmək əhəmiyyətləri vardır. Onların arasında özünəhərmətə tələbat (nəzarət və əməyin ödənilməsindən asılı olmayaraq özü haqqında müsbət rəyin yaradılması üçün vicdanlı əmək fəaliyyəti); özünütəsdiqə tələbat (digərlərinin rəğbətini və avtoritetini qazanmaq üçün əməkdə yüksək keyfiyyət və kəmiyyət göstəriciləri); tanınmağa tələbat (öz peşəkar bacarıqlarının isbat olunmasına meyllilik); sosial rola tələbat (insanlar üçün lazımlılığın sübutu kimi yaxşı iş, onlar arasında yaxşı mövqedə olmaq); özünüifadəyə tələbat (işə yaradıcı münasibət əsasında yüksək göstəricilər, iş – hansısa ideya və biliklərin öyrənilməsi vasitəsi kimi, fərdiliyin təzahürü); aktivliyə tələbat (aktivlik vasitəsilə sağlamlığın qorunmasına meyllilik); nəslin davam etdirilməsi və özünüistehsala tələbat (ailə və yaxınlarının rifahının, onların cəmiyyətdə statusunun yüksəlməsi naminə işdə xüsusi meyllilik, əmək nəticələri vasitəsilə nəyinsə irsən alınmasına meylliliyin reallaşması); boş və asudə vaxta tələbat (daha az işləmək və daha çox boş vaxtı olmağa üstünlük vermək, işin həyatın əsas məqsədi deyil, sadəcə dəyər hesab edilməsi); özünüüdfəyə tələbat (daha yaxşı şərtlərdə, hətta daha az əmək haqqına sağlamlığın qorunması məqsədilə az işləməyə tələbat); stabilliyə tələbat (işin mövcud həyat təzi, əldə olunmuş rifahın saxlanması üçün vasitə kimi qəbul edilməsi); ünsiyyətə tələbat (insanlarla ünsiyyətdə olmaq üçün işin bir vasitə kimi qəbul edilməsi); sosial statusa tələbat (işin özü üçün müsbət və ya mənfi effektlə əmək fəaliyyətinin karyera məqsədlərinə tabe edilməsi, digərləri ilə münasibətlərdə davranışın əsas motivi kimi karyeranın qəbul edilməsi); sosial həmrəyliyə tələbat (“hamı kimi olmaq” arzusu, partnyorlar, iş yerində kolleqalara qarşı məsuliyyət).

Maslounun əsas ideyaları sonradan amerika industrial sosiologiyasının aparıcı nəzəriyyəçilərindən olan F. Hersberqin əsərlərində işlənmişdir. Əmək motivasiyasını təhlil edərkən o, əmək fəaliyyətini müəyyən edən 2 qrup amilləri ayırmışdır: 1) əməyin məzmununu və 2) əmək şəraiti.

Bu ikiamilli modeli açan Hersberq Maslonun 5 səviyyəli tələbatlarını aşağıdakı kimi təhlil edir: Maslouya görə yüksək tələbatları – mənəvi və nüfuz tələbatlarını Hersberq altı motivasiya amili kimi göstərmişdir:

- Nailiyyət;
- Tanınma;
- İrəliləyiş;
- İşin özü (məzmunu);
- Yaradıcı artım imkanı;
- Məsuliyyət.

Maslounun qalan – fizioloji, ekzistensial və sosial tələbatlarına Hersberq 10 amili uyğunlaşdırır:

- Müəssisənin rəhbərliyinin siyasəti;
- Texniki nəzarət (əməyin təhlükəsizliyi, avadanlığın normal işi, texniki təminat);
- Rəhbərlə münasibətlər;
- Kolleqalarla şəxsiyyətlərarası münasibətlər;
- Tabelikdə olan işçilərlə münasibətlər;
- Gəlir;
- İşin təhlükəsizliyi və zəmanəti;
- Şəxsi və ailə həyatı;
- Əmək şəraiti;
- Status.

Hersberqin tədqiqatları irəli sürülmüş tezisi təsdiqlədi. Həqiqətən də, əgər müəssisədə normal əmək şəraiti yaradılmışdırsa (səs-küy, qazlaşdırılma, vibrasiya, digər xoşagəlməz istehsal amillərinin olmaması, duşxana, paltar dəyişmək üçün otaqlar, yeəlxana, uşaq müəssisələrinin olması,

kolleqalar və müdirlərlə yaxşı münasibətlər və s.), bu zaman işdən məmnunluğun yüksək səviyyəsini gözləmək lazım deyil, sadəcə məmnunsuzluq olmayacaqdır. Yaxşı əmək şəraiti işçiləri möhkəmləndirir, amma heç də həmişə əmək veriminin artırılmasını stimullaşdırmır.

Əməyə pozitiv münasibəti motivləşdirən amillər şəxsiyyətin strukturuna təsir edən amillər hesab olunur. Bu məsuliyyət, müstəqil işləmə bacarığı, əməyin yaradıcı elementləri, ətrafdakıların hörməti, işdə mümkün irəliləyişlərdir. Məhz bunlar əməyə münasibətin əsasını, məzmununu təşkil edir və məmnunluq yaradır. Ona görə də mükafatlandırma və cəzalandırma kimi geniş yayılmış metodlar qısamüddətli effekt verirlər.

Maddi mükafatlandırmaları universal, həmişə işə yarayan amillər hesab etmək olmaz. İnsanlar yalnız müəyyən səviyyəyə qədər pul üçün çalışırlar. Əmək haqqının sonrakı artımı ekvivalent olaraq əmək veriminin artmasına səbəb olmur. Əmək haqqının artımı daha çox işçini bu müəssisəyə və ya iş yerinə bağlayır, lakin mütləq şəkildə əmək veriminin daimi artımını stimullaşdırmır.

Bir vacib məsələ də ondan ibarətdir ki, əmək şəraitini xarakterizə edən amillər zahirən və hamıya təsir göstərir. Əməyin məzmunu ilə bağlı olan amillər fərdi olaraq hər kəsə təsir edir, şəxsiyyət üçün vacib komponentlərə toxunur. Ona görə də fərdlərin və sosial qrupların motivasiya amillərinin qiymətləndirilməsi üçün onların dəyərlərini və dəyər meylliliklərinin istiqamətini bilmək lazımdır. Bu anlayışlar birmənalı deyillər. Dəyər meyllilikləri şəxsiyyətin ayırdığı sosial dəyərlərdir, onlar bu insanın həyatının əsas məqsədləri kimi çıxış edirlər, həmçinin onun bu məqsədlərə çatmaq üçün vasitələri hesab olunurlar. Bu vasitələr insanın davranışında mühüm rol oynayırlar. Dəyər meyllilikləri – şəxsiyyətin sosiallaşmasının məhsuludur, onun verilən cəmiyyətin siyasi, əxlaqi və digər norma, qayda və tələblərini mənimsəməsinin

nəticəsidir. Bu cür mənimsəmə bu normalara insanın öz münasibətini doğurur. Bu şəxsiyyətin əsası hesab olunur. Şəxsiyyət sosiallaşdıqca onun maraqları formalaşır (qeyd etmək lazımdır ki, maraqlar tələbatların görünən təzahürü hesab olunur).

İnsan öz davranışını tələbatlarına müvafiq olaraq əsaslandırır, bu tələbatlar öz aralarında müəyyən ierarxiyaya malikdirlər. Motivasiya rolunu tələbatların özləri deyil, onlardan məmnunluq səviyyəsi oynayır. İerarxik asılılığa baxmayaraq, tələbatlar davranışın motivatoru rolunda fərdə təsir etməyin ciddi ardıcılığına malik deyillər, sadəcə müəyyən vahidlik təşkil edirlər. Bu o deməkdir ki, onların təsiri sistem effektinə malikdir.

Экономическая безопасность Азербайджанской Республики и ее обеспечение

Оруджов Рауф, магистрант

Экономическая безопасность - это способность национальной экономики обеспечить стабильное развитие производства для удовлетворения основных потребностей населения страны. Важной составляющей экономической безопасности любого государства, в том числе и Азербайджана, есть экономическое равновесие, предусматривающее наличие достаточного количества основных ресурсов, стабильной финансово-кредитной и денежной системы и других составляющих национальной экономики. Экономическая безопасность в современных условиях становится стержнем или базовым элементом национальной безопасности и включает следующие сферы:

1. Инвестиционная безопасность.
2. Производственная безопасность.
3. Научно-техническая безопасность.

4. Внешнеэкономическая безопасность.
5. Финансовая безопасность
6. Энергетическая безопасность.
7. Сфера уровня жизни населения.

Экономическая безопасность Азербайджанской Республики является составной частью национальной безопасности, являясь в то же время ее фундаментом и материальной основой.

Такое место экономической безопасности обуславливается особой ролью экономики в жизни общества. Исторический опыт подтверждает следующую хрестоматийную истину: когда в экономике какой-либо страны дела идут хорошо, тогда везде хорошо и, наоборот, когда экономика функционирует неудовлетворительно, возникают трудности во всех сферах жизнедеятельности людей. Следовательно, обеспечение экономической безопасности выступает базовым элементом всей системы безопасности.

Азербайджанская Республика переживает исторический период становления новых социально-экономических отношений.

В международных отношениях Азербайджан сталкивается со стремлением промышленно развитых стран, крупных иностранных корпораций использовать ситуацию в Азербайджане и государствах-участниках Содружества Независимых Государств в своих экономических и политических интересах.

Все это делает особо актуальной целенаправленную деятельность по обеспечению экономической безопасности страны и ее граждан.

Обеспечение экономической безопасности - это гарантия независимости нашей страны, условие стабильности и эффективной жизнедеятельности общества, достижения ус-

пеха. Это объясняется тем, что экономика представляет собой одну из жизненно важных сторон деятельности общества, государства и личности, и, следовательно, понятие национальной безопасности будет пустым словом без оценки жизнеспособности экономики, её прочности при возможных внешних и внутренних угрозах. Поэтому обеспечение экономической безопасности принадлежит к числу важнейших национальных приоритетов. Здесь недопустимы легкомыслие и попытки преуменьшить, грозящие опасности.

На мой взгляд, экономическая безопасность Азербайджана означает такое состояние нашей экономики, при котором осуществляется снятие социальной напряженности внутри государства посредством роста благосостояния населения, возрастания престижа страны на мировом уровне и приоритета национальных интересов, установления конкурентоспособности новейших технологий и видов производства и приумножение потенциала Азербайджанской Республики во внешнеэкономическом пространстве.

Сама экономическая безопасность имеет сложную внутреннюю структуру, в которой можно выделить три её важнейших элемента:

1. Экономическая независимость, которая не носит абсолютного характера потому, что международное разделение труда делает национальные экономики взаимозависимыми друг от друга. В этих условиях экономическая независимость означает возможность контроля над национальными ресурсами, достижение такого уровня производства, эффективности и качества продукции, который обеспечивает её конкурентоспособность и позволяет на равных участвовать в мировой торговле, кооперационных связях и обмене научно-техническими достижениями.

2. Стабильность и устойчивость азербайджанской экономики, предполагающие защиту собственности во всех её формах, создание надежных условий и гарантий для предпринимательской активности, сдерживание факторов, способных дестабилизировать ситуацию (борьба с криминальными структурами в экономике, недопущение серьезных разрывов в распределении доходов, грозящих вызвать социальные потрясения и т. д.). **3. Способность к саморазвитию и прогрессу**, что особенно важно в современном, динамично развивающемся мире. Создание благоприятного климата для инвестиций и инноваций, постоянная модернизация производства, повышение профессионального, образовательного и общекультурного уровня работников становятся необходимыми и обязательными условиями устойчивости и самосохранения национальной экономики.

Исходя из всего вышеперечисленного, следует выделить следующее:

Обеспечение экономической безопасности Азербайджанской Республики – это защищенность национальной экономики и экономических отношений Азербайджанской Республики от внутренних и внешних факторов, создающих опасность их развитию.

Для обеспечения экономической безопасности Азербайджанской Республики принимаются следующие меры:

- обеспечение экономической независимости Азербайджанской Республики путем наращивания экономического потенциала и развития рыночных отношений;
- защита и укрепление природных ресурсов, энергетических основ и транзитных возможностей, обеспечивающих экономическое развитие страны;
- укрепление взаимовыгодного сотрудничества между местными и международными финансовыми институтами, направление внутренних и иностранных финансовых ре-

сурсов на развитие экономики страны;

- в целях защиты экономического потенциала Азербайджанской Республики недопущение неэффективного использования бюджетных средств и государственных запасов;
- совершенствование банковской системы в целях обеспечения экономического развития;
- совершенствование государственного управления в экономике;
- предотвращение непропорционального развития в экономике;
- совершенствование правового обеспечения проводимых в экономической сфере реформ социальной направленности;
- защищенность прав местных потребителей в целях повышения конкурентоспособности национальной продукции;
- интегрирование Азербайджанской Республики в мировую экономику посредством реализации проектов, связанных с производством, транспортировкой энергоресурсов, эксплуатацией транспортных коридоров;
- ведение борьбы с преступностью в сфере экономической деятельности.

Для сохранения и укрепления промышленного потенциала Азербайджанской Республики, государство, соблюдая гарантии, предоставляемые иностранным инвесторам, осуществляет контроль за состоянием и использованием объектов экономики, находящихся в пользовании или собственности предприятий, созданных с участием иностранных юридических и физических лиц.

При заключении и выполнении договоров по использованию стратегических ресурсов Азербайджанской Республики в обязательном порядке учитываются требования по обеспечению национальной безопасности.

В Азербайджанской Республике принимаются комплексные меры в целях защиты единой и независимой финансовой системы внутреннего рынка, национальной валюты, пресечения незаконного вывоза материальных и финансовых средств за пределы страны, обеспечения бесперебойной и надежной деятельности коммуникационной и энергетической системы.

Принимая во внимание современную геополитическую ситуацию и сложившиеся международные отношения, можно с уверенностью отметить, что основной задачей экономической безопасности Азербайджанской Республики является обеспечение независимости страны во внутренних делах и внешних отношениях с другими государствами. Настоящий суверенитет государства возможен только на основе эффективной и конкурентоспособной социально ориентированной рыночной экономики. Именно по уровню эффективности национальной экономики определяется место страны в мировом хозяйстве.

Список использованной литературы:

1. Газета «Зеркало», 6 Января 2003 г.
2. Терехов. Источник: Технологии разведки для бизнеса Журнал , 19 января 2005 г.

Роль граждан в обеспечении национальной безопасности Азербайджанской Республики.

Оруджов Рауф, магистрант

Использование термина «национальная безопасность» в политической практике заметно определило его концептуальную разработку. Появление данного термина в политической практике приходится на начало XX века и связывается с именем президента США Теодора Рузвельта, который в 1904 году в своем послании конгрессу оправдывал военную акцию по захвату зоны планируемой к постройке Панамского канала интересами национальной безопасности США.

Национальная безопасность – это защищенность жизненно важных интересов личностей (граждан), общества и государства, а также национальных ценностей и образа жизни от широкого спектра внешних и внутренних угроз, различных по своей природе (политических, военных, экономических, экологических, информационных и др.)

В период существования СССР внешняя и внутренняя политика Азербайджана и других Союзных Республик определялась единой государственной политикой Москвы. После распада СССР в стране возникла объективная необходимость создания собственной системы обеспечения национальной безопасности.

Национальная безопасность Азербайджанской Республики — это обеспечение защиты независимости, суверенитета, территориальной целостности, конституционного строя государства, национальных интересов народа и страны, прав и интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз.

Из вышеперечисленного следует, что объектами национальной безопасности Азербайджанской Республики являются:

личность — ее права и свободы; общество — его материальные и духовные ценности; государство — его независимость, суверенитет, конституционный строй и территориальная целостность, а субъектами - органы государственной власти, созданные в целях обеспечения интересов и потребностей безопасности людей, общества и государства.

Система обеспечения национальной безопасности Азербайджанской Республики создавалась волевыми усилиями национального лидера Гейдара Алиева, а в последствии была дополнена Ильхамом Алиевым на основе Закона Азербайджанской Республики «О Национальной Безопасности» принятого им 29 июня 2004 года.

Систему обеспечения национальной безопасности Азербайджанской Республики образуют взаимодействующие на основании Конституции и законов Азербайджанской Республики и отвечающие в пределах своей компетенции за обеспечение национальной безопасности силы и другие государственные органы, которые несут ответственность за обеспечение национальной безопасности.

Система обеспечения национальной безопасности Азербайджанской Республики создана для разработки единой государственной политики, эффективного применения процесса защиты национальных интересов в политической, экономической, социальной, военной, информационной, экологической, научной, культурной и духовной, а также в других сферах в форме комплексной деятельности.

Из всего этого можно сделать вывод, что целями обеспечения национальных интересов Азербайджанской Республики являются: безопасность личности — наличие благоприятных условий для всестороннего развития лич-

ности, принятие общегосударственных мер в области защиты прав и свобод человека; общественная безопасность — защищенность жизненно важных интересов и потребностей азербайджанского народа, а также системы общественных ценностей от посягательств и угроз; государственная безопасность — защита независимости, суверенитета, территориальной целостности, конституционного строя и иных жизненно важных интересов Азербайджанской Республики от угроз.

Помимо государственных органов, призванных обеспечивать национальную безопасность Азербайджанской Республики, важная роль в этом деле принадлежит участию граждан в обеспечении национальной безопасности страны. Согласно Закону Азербайджанской Республики «О Национальной Безопасности» принятого 29 июня 2004 года граждане Азербайджанской Республики:

1. Выражают свое мнение и предложения о национальных интересах Азербайджанской Республики и путях их защиты посредством выборов, референдума и другими определяемыми законом демократическими средствами и исполняют их;

2. В предусмотренном законодательством порядке добровольно или в форме исполнения своих конституционных обязанностей осуществляют меры, разработанные органами государственной власти и местного самоуправления в целях обеспечения национальной безопасности Азербайджанской Республики;

3. В случаях проявления опасности в различных сферах жизнедеятельности страны привлекают внимание государственных и общественных институтов, всеми законными средствами стремятся к защите безопасности государства, а также его прав и интересов.

История показала, что полноценное функционирование системы обеспечения национальной безопасности государства возможно лишь в условиях существования гражданской ответственности, здоровых социальных отношений и сильной экономики, опирающихся на Конституцию страны.

Список использованной литературы:

1. Джаннатхан Эйвазов «Безопасность Кавказа: стабильность развития Азербайджанской Республики» Баку 2004 г.
2. Закон Азербайджанской Республики «О Национальной Безопасности» Ильхам Алиев г. Баку, 29 июня 2004 г. № 712-III

«Международный терроризм как угроза национальной безопасности»

Джабраилова Ирада, магистрант

События 11 сентября 2001 года в США убедительно продемонстрировали всему миру, что все государства, даже сверхдержавы, являются уязвимыми для терроризма. Вновь было доказано, что терроризм приобрел международный и глобальный характер. Он превратился в серьезную угрозу для национальной безопасности любой страны.

Озабоченность мирового сообщества ростом террористической активности обусловлена многочисленностью жертв террористов и огромным материальным ущербом, наносимым террором. За последнее время людские и материальные потери в связи с террористическими актами зафиксированы в Северной Ирландии, США, России, Кении, Танзании, Японии, Аргентине, Индии, Пакистане, Алжире, Израиле, Египте, Турции, Албании, Югославии, Колумбии, Иране и ряде других стран.

Все это требует незамедлительных и эффективных мер со стороны всего мирового сообщества. Так, на события 11 сентября, мировое сообщество отреагировало приемом резолюции СБ ООН № 1368 (12 сентября 2001 года). В ней осуждались акты террора совершенные 11 сентября 2001 года, которые считают угрозой для международного мира и безопасности. Резолюция призывала все государства срочно предпринять совместные усилия для того, чтобы предать правосудию исполнителей, организаторов и спонсоров этих террористических нападений, и подчеркивало, что те, кто оказывал помощь исполнителям, организаторам и спонсорам этих актов, поддерживал или укрывал их, понесут ответственность за это.

Однако, в то же время, для эффективной борьбы с терроризмом необходима четкая разработка и глубокие исследования его многочисленных аспектов, ибо терроризм очень сложное явление.

Оценивая состояние и уровень исследований проблем международного терроризма, становится очевидным наличие противоположных мнений относительно уровней исследованности этой проблемы. Не вдаваясь в подробности дискуссий, можно сказать, что различные аспекты этой проблемы исследованы с различной глубиной.

Чтобы избежать терминологической путаницы, в литературе принято разделять понятия «террор» (насилие, применяемое государством; насилие со стороны «сильного») и «терроризм» (насилие со стороны оппозиции, со стороны «слабого»). В качестве синонима понятия «терроризм» в литературе используется также словосочетание «индивидуальный террор», хотя последний термин не всегда отражает исторические реалии. Само по себе это суждение вызывает определенные возражения.

Касаясь истории возникновения терроризма, некоторые специалисты считают, что терроризм как явление

исходит из глубины веков. Другие же исследователи полагают, что это явление возникло меньше двух столетий назад.

На сегодняшний день говорят о следующих этапах и разновидностях современного терроризма.

Первоначально преобладал левый терроризм (хотя существовал и правый, например Куклукс - клан). Для первой половины XX века был наиболее характерен государственный терроризм, терроризм «сверху» (сталинская эпоха, фашизм).

На место «идейного», политического терроризма заступает существовавший ещё параллельно с ним этнический и религиозный терроризм, представленный ирландскими боевиками (ИРА), баскскими сепаратистами (ЭТА) и в особенности многочисленными организациями в мусульманском мире (в Алжире, Ливане, Палестине, Иране, Афганистане).

Этнический терроризм чаще всего неотделим от партизанской войны, составляет её часть: укажем в качестве примера на события в таких странах, как Шри-Ланка (тамилы против сингалов), Индия и Пакистан (кашмирский конфликт), Ливан (шиитские боевики против израильтян).

В то же время исследователи отмечают, что терроризм нацелен на все области и уровни национальной безопасности стран.

Таким образом, как указывалось выше, терроризм является безусловной угрозой для национальной, региональной и глобальной безопасности. В последнем случае речь идет о потенциально возможном «ядерном» терроризме, т.е. терроризме с применением ОМУ.

Роль Гейдара Алиева в строительстве современной армии и в системе военного образования

Бахшиев Эмиль, магистрант

После того, как Азербайджан в 1991-ом году провозгласил свою независимость, возникла объективная необходимость организации армии. Но эта армия было далека от профессионализма. Потому что тогдашнее руководство страны не имело опыта управления государством и это руководство не хотело признавать этот факт. Армия функционировала в условиях, которые были неподконтрольными государству. Создалось такое положение, что армия Азербайджана вместо того, чтобы отражать агрессию вооружённых сил Армении, превратилась в орудие политических интриг.

Решающую роль в организации армии сыграло возвращение к руководству Азербайджаном и Армией Гейдара Алиевича Алиева. С его возвращением начался новый этап в организации армии. Сразу же был создан Совет Государственной Обороны под председательством Президента. На первом собрании Совета был поставлен вопрос о военной преступности, о борьбе с людьми, которые считают свои личные выгоды выше, чем святой долг перед Родиной, об организации призывной и мобилизационной работы в соответствии с требованиями времени, о пресечении дезертирства и т.д. Решение этих вопросов повысило уровень боевой подготовки Национальной Армии.

Поездки Верховного Главнокомандующего в самые горячие точки, посещение им боевых окопов, встреча с солдатским и офицерским составом, ознакомление с их трудностями и заботами повысили боевой и психологический дух бойцов. В эти дни бойцы Национальной Армии Азербайджана бросались в битвы на танках и других боевых машинах с надписями «За Родину, за Гейдара Алиева». Бои за

Бейлаган и Физули, оборона Тертера ещё раз доказали, что если армия будет под единым началом и управляться опытными командирами, если солдат будет чувствовать опеку государства, заботу и помощь народа, то эта армия будет побеждать. Г.А.Алиев занялся формированием профессиональных кадров-азербайджанцев для армии ещё в 70-х годах прошлого столетия. В газете «Комсомольская правда», опубликованной 26-го июня 1993-го года, была статья под названием «Знал ли в 70-х годах Алиев, что СССР распадётся?», в которой было написано: «В 70-х годах в Советской Армии офицеров-азербайджанцев, мягко говоря, было мало. А полковников и генералов можно было бы сосчитать пальцами одной руки. Результатом нелёгкого труда Алиева стало то, что азербайджанские курсанты появились в военных школах страны». Будучи первым секретарём КП Азербайджана, Гейдар Алиев в 1973-ем году добился создания в республике первого военного училища имени Джамшида Нахичеванского. Это училище, спустя около 20-ти лет, стало одним из основных столпов, на которых держится Армия Азербайджана.

Президент Азербайджана Г.А.Алиев уделял большое внимание укреплению дисциплины в армии. Для этого нужно было сначала искоренить проблему дезертирства, а достичь этого можно было лишь создав условия для того, чтобы молодые люди не скрывались от службы в рядах армии. Выступая перед личным составом вооружённых сил в мае 1997-го года Президент Азербайджана Г.А.Алиев сказал: «Сегодня мы добились того, что молодые люди не боятся службы в армии. В армии срок службы сокращён на 18 месяцев. Солдаты не испытывают тех недостатков в оружии, одежде и продовольствии, которые существовали раньше».

Азербайджан стал членом международных организаций, были подписаны договора со многими странами о дружбе

и взаимопомощи, в том числе и в военной области. Среди таких стран следует назвать Турцию, Пакистан, Израиль, Украину и многие другие. Азербайджан присоединился к программе НАТО «Партнёрство во имя мира», к Антитеррористической коалиции, военнослужащие армии Азербайджана проходят боевую подготовку вместе с военными стран-членов НАТО, на территории Азербайджана проводятся учебные тренинги НАТО, взвод армии Азербайджана прошёл военную службу в бывшей Югославии, Афганистане, сейчас азербайджанские военнослужащие в составе одной роты проходят службу в Ираке.

Присоединение Азербайджана ко всем этим мероприятиям говорит о том, что международное сообщество признаёт существование в нашей стране демократии. Кроме того, участие военнослужащих армии Азербайджана в этих программах положительно влияет на повышение их боеспособности. Это укрепляет международные позиции и повышает международный имидж Азербайджана. Наша страна укрепляет своё место в международных организациях и во всём мире как надёжный партнёр и дружественная страна.

Возросшая армия – для сохранения военного баланса в регионе

Бахшиев Эмиль, магистрант

Сегодня одним из самых наболевших проблем не только для Азербайджана, но и для всего Кавказского региона в целом является Нагорно-Карабахский конфликт. Без разрешения этого конфликта в регионе не возможно претворить в жизнь большие экономические планы, так как Азербайджан является самым крупным и перспективным государством в регионе и не пойдёт ни на какие экономические связи с Арменией не вернув свою оккупированную терри-

торию. Существуют 2 пути разрешения этого конфликта – дипломатическая и военная. О разрешении дипломатическим путём говорится много и в прессе и на телевидении. Но если присмотреться в проблему, то мы не можем исключать и военный способ разрешения конфликта. Исходя из этого надо изучить военный потенциал обеих сторон, а если мы говорим о Кавказе в целом, то изучить военный потенциал в том числе и Грузии, потому что конфликт Грузии и России так же влияет на общекавказские интересы. Это важно ещё и по той причине, что какими бы хорошими, дружескими ни были отношения с соседней страной, необходимо сохранять определенный военный баланс. Ни кто не знает, кто возглавит её завтра и какие у неё возникнут к тебе претензии тем более, когда, общие границы до сих пор не установлены окончательно.

По численности личного состава армия Грузии в 1,5 раза меньше армянской армии и в 2,3 раза уступают армии Азербайджана. А сопоставив нижеследующие факты мы увидим, что вооруженные силы Армении насчитывают 43,5 тысячи, Азербайджана – 65 тысяч человек (не считая личного состава азербайджанских ВМС – 2500 человек). В Грузии протестуют против создания пятой пехотной бригады, а в армянской армии – пять армейских корпусов, не говоря уже об отдельных полках и батальонах. В штате грузинской пехотной бригады – всего 3200 человек (причём, в грузинской армии бригада – самое крупное соединение.). В нашей армии тоже пять корпусов (не считая отдельных подразделений). В дислоцированном в Ванадзоре самом крупном III армейском корпусе Армении служит 7700 человек, а в самом многочисленном I азербайджанском армейском корпусе – 13 тысяч человек.

Даже эти сухие цифры говорят о том, что какой военный паритет имеет на сегодняшний день Армия Азербайджана.

Теперь просмотрим силы в плане вооружения:

На вооружении азербайджанской армии – 261 танк (в том числе 163 Т-72), что почти в 1,5 раза превосходит танковый парк Грузии. Большое превосходство азербайджанская армия имеет и по артиллерии: в ее распоряжении 343 единицы артиллерийских установок и минометов разного класса и типа калибром свыше 100 миллиметров, в том числе 12 единиц 300-миллиметровых реактивных систем залпового огня «Смерч» с дальностью стрельбы до 70-ти километров.

Грузинская военная авиация несравнима с азербайджанской: в распоряжении Баку не менее 76 боевых самолетов (в том числе 32 сверхзвуковых истребителя-перехватчика МиГ-25 и 14 истребителей МиГ-29) и 15 боевых вертолетов Ми-24.

Армянская армия с ее 110 танками (включая 102 Т-72) вроде бы в этом плане уступает грузинской, но не будем забывать, что в армии непризнанной Нагорно-Карабахской Республики в 2-3 раза больше вооружения, чем у самой Армении. И это весьма существенный факт.

Количество вертолетов Ми-24 у Армении и Грузии одинаково (по 8 единиц), но состоящий из 16 единиц парк боевых самолетов Армении (один истребитель-перехватчик МиГ-25 и 15 штурмовиков Су-25) превышает возможности военной авиации Грузии.

Таким образом, исследовав количество личного состава и вооружения армий Закавказья, мы увидели превосходство армии Азербайджана. Но это не значит, что наша армия де-факто сильнее армянской армии. Потому что существуют множества фактов помощи российской армии армянской стороне, а размещение своих войсковых частей на территории Армении, после вывода их из Грузии, говорит о том, что Россия отчаянно будет стремиться защитить свой «форпост» любыми способами, будь то дипломатический или военный.

Милли Тəһлүкəсизлик anlayışı

Rzayev Anar Nəsir oğlu, magistrant

Politologiyada təhlükəsizlik problemi dövlət institutunun xüsusiyyətləri sırasında yer tapmışdır. Siyasi elmdə milli təhlükəsizlik və beynəlxalq təhlükəsizlik kimi terminlərdən istifadə olunur. Beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin subyektlərini təşkil edən dövlətlər xüsusi siyasi təsisat olmaqla, cəmiyyətlərin siyasi sistemlərinin özəyini təşkil etməkdədir. Milli təhlükəsizlik siyasəti ölkənin dövlət və vətəndaşlar üçün təhlükəsizliyi necə təmin etdiyini təsvir edən çərçivədir və çox vaxt vahid sənəd şəklində ifadə edilir. Beynəlxalq və milli təhlükəsizliyin təmin olunması problemi bəşəriyyəti bütün zamanlar narahat etmişdir. Ancaq bu məsələ XX əsrdə xüsusi əhəmiyyət kəsb etməyə başladı ki, bunun səbəbi artıq gözlənilən dünya müharibələrində idi. Bu səbəbdən, təhlükəsizlik siyasəti və nəzəriyyələrinin hazırlanmasının ilk dövrlərində o müharibələrin qarşısının alınması ilə eyniləşdirilirdi. Artıq Birinci Dünya müharibəsindən sonra nəzəriyyələr rəsmi şəkildə tanınmağa başladılar. Tətbiqi siyasətdə bu yöndə atılan ilk addımlardan birincisi, Millətlər Cəmiyyətinin yaradılması hesab oluna bilər. Ancaq, o zaman müharibələrin qarşısının alınmasına nail olunmadı, İkinci Dünya müharibəsi başladı və bunun tamamilə məlum “soyuq müharibə” erasına qədəm qoyuldu. Sovetlər sisteminin çökməsi ilə, müharibələr və münaqişələrin sonu yetişmədi, təhlükəsizlik anlayışının sərhədləri isə artıq təkcə müharibələrin və silahlı münaqişələrin qarşısının alınması ilə məhdudlaşdırılmadı. Müasir təhlükəsizlik anlayışı özündə daha artıq dəyərləri ixtira etdi və hazırda bəşəriyyətin müasir həyatının qurulmasında və qararlaşmasında dinamik, çoxqütblü dünyanın daha çox subyekti iştirak etməkdədir.

Dövlətin milli təhlükəsizliyi - resurs və imkanları nəzərə alaraq, şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlətin daxili və xarici

təhlükəsizliyinin siyasi, iqtisadi, sosial, hərbi, texnogen, ekoloji, terrorizm, dini, demoqrafik, informasiya və digər xarakterli təhlükələrdən müdafiə edilməsi sahəsində dövlət strategiyasının və məqsədlər haqqında nəzəriyyələrin rəsmən qəbul edilmiş məcmusu olmaqla, dövlət siyasətinin başlıca istiqamət və prinsiplərini əks etdirir. O, milli təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində konkret proqram və təşkilati sənədlərin hazırlanması üçün əsas təşkil edir. Milli təhlükəsizlik ərazinin, xalqın həyat tərzinin təhlükəsizliyi, idarəetmənin Konstitusiya vəzifələrini yerinə yetirilməsindən ibarətdir. Burada əsas prinsiplər aşağıdakılar ola bilər: milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunvericiliyinə əməl olunma; vahid prinsiplilik, qarşılıqlı əlaqə, bütün təhlükəsizlik subyektlərinin balanslaşdırılması və onların prioritetliyinin situasiyadan asılı olaraq variativliyi; təhlükəsizliyin təminatında siyasi, iqtisadi və informasiya vasitələrinin prioritetliyi; resurs və imkanları nəzərə alaraq qarşıya qoyulan məqsədlərin reallığı; məcburetə vasitələrindən istifadə zamanı, o cümlədən, hərbi gücün tətbiqində beynəlxalq hüquq normaları və yerli qanunvericiliyin nəzərə alınması və s.

Milli təhlükəsizlik cəmiyyətin mənafeyinə xidmət edən sosial-iqtisadi konsepsiya kimi formalaşır və bu sənəd müəyyən dövr üçün qəbul edilir. Milli təhlükəsizlik strategiyasında milli təhlükəsizliyin əsas hədəfləri müəyyən edilir. Həmin təhlükə daxili və xarici olmaqla aşağıdakılardan ibarətdir: iqtisadi böhran, siyasi böhran, mənəvi böhran, psixoloji pessimizm, ekoloji böhran, separatçılıq və ekstremizm, qiyam, əhalinin kütləvi miqrasiyası, kütləvi xəstəliyin yayılması – daxili təhlükə; ölkəyə qarşı təcavüz, təxribat, terrorizm, narkomaniya, sərhədin pozulması, xarici kəşfiyyat, xaricdən saxta valyutanın gətirilməsi¹ – xarici təhlükələrə aiddir.

Milli təhlükəsizlik haqqında sənəd plan, strategiya, konsepsiya və ya doktrina da adlandırıla bilər. Milli

təhlükəsizlik siyasətinin millətin həyatı maraqlarını müəyyən etməkdə, mövcud və gələcək təhlükələrin və halların qarşısını almaq üçün direktivlər hazırlamaqda müasir və perspektiv rolu var. Adətən, milli təhlükəsizlik siyasəti hərbi doktrina, ölkənin təhlükəsizlik strategiyası və s. kimi milli təhlükəsizliyin ayrı-ayrı orqanları və məsələləri ilə məşğul olan yardımçı təhlükəsizlik siyasətlərindən üstün olur. O, həm də əhatə etdiyi məsələlərin həcminə görə, həm daxili həm xarici təhlükələri özündə ehtiva etdiyindən digər siyasi kurslardan fərqlənir. Nəhayət, çox vacib hesab olunan maraqların həyata keçirilməsi üçün o, milli təhlükəsizlik aktorlarının fəaliyyətini birləşdirməyə və razılaşdırmağa çalışır.

Hər bir dövlətin yaşaması və xalqın varlığını davam etdirməsi üçün onun milli təhlükəsizlik konsepsiyasının mövcudluğu mütləqdir. Milli təhlükəsizlik iqtisadi, hərbi, siyasi–diplomatik vasitələrdən istifadə etməklə xalqın və dövlətin mövcudluğunu qoruyub saxlamağa hesablanmış anlayış və konsepsiyadır. Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün müxtəlif vasitə və metodlardan istifadə edilir. Hər bir dövlət müxtəlif parametrləri nəzərə alaraq öz milli təhlükəsizlik konsepsiyasını məhz milli maraqları əsasında formalaşdırır. Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi dedikdə, qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlətin müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli maraqlarının, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafeələrinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasının təmin edilməsi başa düşülür.

Проблема наркомании в Азербайджане.

Садыхова Гюнай, магистрант

Наркоманией называется группа заболеваний, которые характеризуются влечением к постоянному приему в возрастающих количествах наркотических средств вследствие стойкой психической и физической зависимости от

них. Основными признаками наркомании являются приобретенная в результате злоупотребления наркотическим средством измененная реактивность к нему, что выражается в патологическом пристрастии к наркотику. Наркологи утверждают, что понятие «наркотик» является юридическим термином (7, с.32). Термин «наркомания» определяется не столько с клинических позиций, сколько с медико-юридических и социальных. В официальных документах ВОЗ употребляется термин «лекарственная зависимость» вместо терминов «наркомания» и «пристрастие к лекарственным средствам» (8, с.276).

К наркоманиям относят заболевания, характеризующиеся развитием патологического влечения к употреблению ряда нейротропных веществ. При многократном применении этих препаратов у человека развивается привыкание и повышенное влечение к систематическому их приему. Употребление наркотиков вызывает множество неврологических нарушений, некоторые из которых весьма трудны для диагностики, а другие симулируют клинику заболеваний иного происхождения.

За последние 100 лет наркомания из проблемы, бывшей предметом узкой области медицины – психиатрии, перешла в разряд общесоциальных проблем. По данным ВОЗ в современном мире отмечается непрерывная тенденция к увеличению числа лиц, принимающих наркотические препараты, возрастает употребление наркотиков молодежью, активизируется употребление нетрадиционных наркотиков, в употребление наркотиков вовлекаются представители всех социально-экономических групп.

26 июня мировое сообщество отмечает праздник всемирного значения – Международный день борьбы с наркоманией и незаконным оборотом наркотиков. Праздник Международный день борьбы с наркоманией был учрежден в 1987 году Генеральной Ассамблеей ООН в знак

выражения своей решимости усиливать деятельность и сотрудничество для создания международного общества, свободного от злоупотребления наркотиками.

Местами сосредоточения наркоторговли по праву считаются государства Ближнего и Среднего Востока, Азии. Поставщиком мирового масштаба героина является Афганистан. В 2006-м году производство опиума-сырца в Афганистане достигло рекордного уровня – 6 тысяч метрических тонн (6, с.1).

Для Азербайджана наркомания является одной из самых страшных бед.

С годами наркомания «молодеет». К 2006-му году в нашей стране по словам председателя комиссии по борьбе с наркоманией и AIDS Национального форума неправительственных организаций Сенана Гаджиева было зарегистрировано около 18 тысяч наркоманов. Эти данные получены из Республиканского наркологического диспансера Министерства здравоохранения Азербайджана (4, с.1).

В некоторых программах и фильмах, транслируемых телеканалами, уделяется место пропаганде наркомании. Об этом в 2008-м году во время выступления на конференции на тему «Роль СМИ в профилактике наркомании» заявил председатель Национального совета телевидения и радио (НСТР) Нушираван Магеррамлы. Как сообщил председатель НСТР, для предотвращения этого в ближайшее время будут внедрены некоторые запреты. Магеррамлы считает необходимым увеличение активности СМИ в борьбе против наркомании и придание массового характера борьбе с наркоманией и незаконным оборотом наркотиков. Он считает, что среди журналистов нужно провести специализацию по этой проблеме, авторы, пишущие в СМИ на эту тему, должны быть подготовлены в качестве экспертов.

Как отметил координатор программы Контроля над наркотиками в Южном Кавказе (SCAD) Мазахир Эфендиев, в пропаганде, ведущейся в борьбе против этой проблемы, наблюдается вялость. По его словам, проводимая пропаганда не дает желаемых результатов. Эфендиев разделил борьбу с наркоманией и незаконным оборотом наркотиков в Азербайджане на три этапа. Он заявил, что на первом этапе, охватывающем 1996-2000 годы, из незаконного оборота были изъяты, в основном, легкие наркотики. На втором, охватывающем 2000-2006 года, были изъяты тяжелые наркотики. На третьем этапе - с 2006 года и по сей день - были изъяты наркотики с химическим составом. Как заявил координатор, если ранее наркотики использовали люди 25-30 лет, то теперь эта цифра опустилась до 18 лет.

На конференции было объявлено, что среди сотрудников будет проведен конкурс на самую лучшую статью в СМИ об усилении агитационных, просветительских работ, ведущихся для предотвращения распространения наркотиков. В ходе конкурса будут оцениваться статьи, исследования, ТВ-программы на эту тему, которые выйдут с 26 июня 2008-го года до 26 июня 2009-го. Конференция была организована SCAD, НСТР, Министерством молодежи и спорта и Госкомиссией по борьбе с наркоманией и незаконным оборотом наркотиков. По данным Госкомиссии, количество зарегистрированных в стране наркоманов увеличилось на 3 тыс. человек. Если раньше эта цифра была 18 тыс., то теперь она составляет 21 080 человек (5, с.1).

В 2006-м году президентами пяти государств - Узбекистаном, Казахстаном, Киргизией, Таджикистаном, Азербайджаном был подписан проект о взаимодействии и работе по борьбе с наркотрафиком на международном уровне (6, с.1).

Наркомания, пожалуй, одно из самых страшных явлений нашей современности. С каждым днем все больше людей попадает в страшные сети порока, стараясь при помощи него скрыться от ежедневных проблем. К сожалению, в настоящее время наркомания является очень прибыльным бизнесом, позволяющим обогащаться на несчастьях других. Безусловно, быстрый рост числа наркозависимых людей вызывает особую тревогу мировой общественности. Решением данного вопроса должен быть обеспокоен каждый человек в любой точке земного шара. Только благодаря усилиям совместной борьбы можно рассчитывать на положительные результаты в решении глобальной проблемы современности – наркомании.

Список использованной литературы.

1. Azərbaycanca narkomaniya ilə mübarizədə KİV-in rolu artırılacaq. <http://www.trend.az>
2. Lənkəranda keçən fəlakətli "narkotranzit". <http://www.trend.az>
3. Narkomaniyada yeni müalicə metodu. <http://bizimasr.media-az.com/>
4. В Азербайджане зарегистрировано около 18 тысяч наркоманов. <http://www.demoscope.ru>
5. В Азербайджане роль СМИ в борьбе с наркоманией будет увеличена. <http://www.trend.az>
6. Глава управления ООН по контролю за наркотиками: в 2006-м году производство наркотиков в Афганистане достигло рекордного уровня. <http://add.net.ru/narcotizm/>
7. Наркомания. Тонкости, хитрости и секреты. Под ред. Татуры Ю.В. М., ЗАО Новый издательский дом. 2004.

8. Шабанов П.Д. Наркология. М., Издательский дом ГЭОТАР-МЕД. 2003.

Значение и аспекты правового сознания

Гусейнова Самира, магистрант

Наше правовое сознание изменяется под влиянием экономических, политических, социальных, культурных изменений общества. Факт что прогрессивная часть человечества стремится к построению гражданского общества, правового государства. Как показывает практика, для правового государства характерен высокий уровень правового сознания граждан. Демократизация общественной жизни предполагает использование правосознания граждан как средства её осуществления и как средство социального регулирования юридически значимого поведения граждан. Сформированность высокого уровня правового сознания отражается не только на межличностной (социально-гражданской) сфере жизни человека, но и на бытовой, деловой.

Проблема правового сознания имеет множество аспектов, поскольку существует множество факторов влияющих на него. На сегодняшний день имеется ряд исследований политического, национального, религиозного, социально-психологического аспектов правового сознания различных социальных групп. В основе этих исследований лежит предположение, что знания, оценки, отношения, установки человека приобретаются и различаются в зависимости от того, к какой социальной группе индивид принадлежит, какова его идентичность. Так к примеру, группа лиц с протестантской идентичностью имеет отличные от присущих лицам с православной или же исламской религиозной идентичностью особенности правового сознания.

В своём исследовании мы исходим из гипотез: высокий уровень правового сознания предполагает наличие у человека определённого уровня знаний правовых норм, положительных оценок и отношения к институтам права, готовности действовать согласно закону: особенности правового сознания зависят от социальной идентичности его субъекта. Одной из задач исследования ставится определение корреляции правосознания азербайджанской молодёжи с её идентичностью.

MÜNDƏRİCAT PSIXOLOGİYA VƏ PEDAQOGİKA

Namazova Aida. Deviant davranışın xüsusiyyətləri və tədqiqi istiqamətləri.....3

Əliyeva Sara. Yeniyetmələrdə asosial davranış problemi.....	6
Əliyeva Sara. Yeniyetməlik dövründə xarakterin aksentuasiyası.....	8
Nəsirova G.Ə. Inkluziya, inkluziv təhsil və onun tarixi.....	10
Nəsirova G.Ə. Əlillik anlayışının müəyyənləşdirilməsi və bununla bağlı cəmiyyətdə mövcud olan müxtəlif sosial davranış modelləri.....	15
Maraşoğlu Fatih. Xroniki alkoqolizm və onun yaratdığı psixoloj - somatik pozuntular.....	17
Maraşoğlu Fatih. Alkoqolizmin sosial fəsadlarına dair.....	19
Bal Savaş Abdullah. Yaradıcılıq və insanın psixi vəziyyəti.....	21
Bal Savaş Abdullah. Yaradıcılıq və parapsixoloji hadisələr.....	23
Kamil Telman oğlu Həmidov. Reklamın təsiri altına davranışın tədqiqinin bəzi məsələləri.....	25
Pakdel B. Ə. Psixi sağlamlıq və immun çatışmazlığı sindromu.....	30
Pakdel B. Ə. QİÇS-ə yoluxmuş insanlarda şəxsiyyət dəyişkənliyi.....	38
Quliyeva Nuriyyə, Hamiləlik dövründə analığa namizədin emosional dəyişikliyi.....	39
Quliyeva Nuriyyə, Fəsadlı hamiləliyin tibbi-psixoloji xüsusiyyətləri.....	41
Quliyeva Nuriyyə, Hamiləlik dövründə qadınların psixoloji vəziyyəti.....	42
P.S.Qurbanəliyeva, Etnopsixoloji ideyaların inkişafına dair.....	49

FƏLSƏFƏ VƏ SOSIOLOGIYA

Novruzova Samirə Ağarəsul q. Cəmiyyət və təbiətin qarşılıqlı əlaqəsinin əsas səviyyəsi.....	52
---	----

Hacıyev Namiq Saleh o. Sinergetik sistemlərin əsas xüsusiyyətləri.....	54
Aşurova Gülnar. J.-P. Sartr fəlsəfəsində humanizm ideyaları.....	57
Məmmədova Çinarə. Şərq və Qərb: fəlsəfi komparativistika.....	60
Günel Aslanlı, XVI-XVII əsrlərdə səfəvi-avropa əlaqələri.....	64
Günel Aslanlı. Səfəvi imperiyasının avropa dövlətləri ilə diplomatik münasibətləri.....	66
Sürəyya Səfərova, Amerikalıların “Amerikası”---- praqmatizm fəlsəfəsi.....	68
Sürəyya Səfərova, Uilyam Cems--- praqmatizm tarixində.....	70
Q.Y.Abbasova, A.S.Səmədova, İnamlı addımlar	72
Elbəy ƏLİ, Hissi idrak prosesinin formaları.....	76
Elbəy ƏLİ, Rasional idrak prosesinin formaları.....	78
Həziyev Əli, Müasir Azərbaycan mədəniyyəti və Qloballaşmanın mənəvi mədəni faktorları.....	81
Həziyev Əli, Qloballaşma: mahiyyəti və perspektivləri.....	82
NƏCƏFOV T. Ş., Ailə – sosial strukturun əsas elementlərindən biridir.....	83
NƏCƏFOV T. Ş., Ailə və xüsusi mülkiyyət kateqoriyalarının fəlsəfi analizi.....	86

IQTİSADI NƏZƏRİYYƏ, POLİTOLOGIYA VƏ SOSIOLOGIYA

Məlikli Günel. Siyasətin mahiyyəti, məqsədi və strukturu.....	88
Məlikli Günel. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının parlaq gələcəyi.....	90

Məlikli Günel. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev gənclərin sevimlisi olmuşdur.....	93
Əli Əhmədi. İqtisadi əlaqələrdə elmi əsas və sistemlər.....	98
Günay Məcidova. Azərbaycanda böhran təsirlərinə dair dövlətin sosial yönümlü tədbirləri.....	100
Günay Məcidova. Dünya ölkələrinin müasir maliyyə böhranına qarşı sosial yönümlü tədbirləri.....	103
Babayeva Afaq. Əmək fəaliyyətinin motivasiyası.....	107
Оруджов Рауф, Экономическая безопасность Азербайджанской Республики и ее обеспечение.....	112
Оруджов Рауф, Система обеспечения национальной безопасности Азербайджанской Республики. Роль гражданина в обеспечении национальной безопасности Азербайджанской Республики.....	118
Джабраилова Ирада. «Международный терроризм как угроза национальной безопасности».....	121
Бахшиев Эмиль. Роль Гейдара Алиева в строительстве современной армии и в системе военного образования.....	124
Бахшиев Эмиль. Возросшая армия – для сохранения военного баланса в регионе.....	127
Rzayev Anar Nəsir oğlu, Milli Təhlükəsizlik anlayışı.....	129
Садыхова Гюнай, Проблема наркомании в Азербайджане.....	132
Гусейнова Самира, Значение и аспекты правового сознания.....	137

Texniki redaktor: V.K.Əliyeva

Korrektor: M.G.Musayev

Çapa imzalanmışdır: 01.04.2009
Formatı 60x84 1/16
Fiziki çap vərəqi 9,0
Sayı 100 ədəd
Buraxılış «Turan Evi» nəşriyyatında hazır
maketdən çap edilmişdir.
Bakı Şərifzadə küç. 3.
